

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

**ПСИХОЛОГІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ
ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛЮДИНИ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

*Матеріали Всеукраїнського
науково-практичного семінару
(м. Дніпро, 4 жовтня 2023 р.)*

За загальною редакцією
доктора психологічних наук, доцента
В. В. Корнієнко

Дніпро
2024

УДК 159.9
П 86

*Рекомендовано до друку
науково-методичною радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
протокол № 4 від 19.12.2023*

П 86 Психологічна організація внутрішнього світу людини: теорія та практика : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 4 жовт. 2023 р.) ; за заг. ред. д-ра психол. наук, доц. В. В. Корнієнко. Дніпро : Дніпроп. держ. університет внутрішніх справ, 2023. 116 с.

ISBN 978-617-8035-93-8

У збірнику подаються тези доповідей учасників Всеукраїнського науково-практичного семінару «Психологічна організація внутрішнього світу людини: теорія та практика», що проходила 4 жовтня 2023 року в місті Дніпрі на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Видання адресоване науковцям, аспірантам, здобувачам вищої освіти, психологам, корекційним педагогам, соціальним працівникам та всім, для кого важливим є вивчення питань психологічного здоров'я особистості в контексті актуальних проблем суспільства.

За зміст та достовірність матеріалів, поданих у збірнику, відповідальність повністю несуть автори публікації.

ISBN 978-617-8035-93-8

© ДДУВС, 2024
© Автори, 2023

Всеукраїнський науково-практичний семінар
«ПСИХОЛОГІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ
ЛЮДИНИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА»

4 жовтня 2023 року

Всеукраїнський науково-практичний семінар організований кафедрою психології та педагогіки Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

До участі в роботі науково-практичної конференції долучились понад 80 вчених таких установ як: Дніпровська академія неперервної освіти; Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ; Дніпропетровський державний медичний університет; Дніпровський державний аграрно-економічний університет; Дніпропетровський гуманітарний університет; Донбаський державний педагогічний університет; Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія ЗОР; ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України; ГО «Асоціація логотерапії в Україні».

Редакційна колегія

Савіщенко Вікторія, т.в.о. директора Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент;

Вишневський Сергій, завідувач відділення психологічного забезпечення відділу кадрового забезпечення Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Корнієнко Вікторія, завідувач кафедри психології та педагогіки Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, доцент;

Шевяков Олексій, професор кафедри психології та педагогіки Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор.

Організаційний комітет

Корнієнко Вікторія, завідувач кафедри психології та педагогіки Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, доцент;

Шевяков Олексій, професор кафедри психології та педагогіки Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор.

ЗМІСТ

Вакулик Вячеслав, Шевченко Олександр, Шевяков Олексій Радіотривожність як прояв психоемоційної реакції на територіях з джерелами підвищеної радіоактивності	8
Горіна Ольга Особистісна самооцінка студентської молоді як критерій психологічної безпеки в умовах війни	11
Горіна Ольга, Сметанкіна Олександра Самооцінка як критерій психологічної безпеки студентської молоді	16
Горіна Ольга, Сафронова Марія Динаміка життєвих цінностей в психологічному просторі особистості	20
Дейниченко Лариса Психологічні особливості студентів, схильних до інтернет-адиктивної поведінки	25
Дейниченко Лариса Вияв особливостей самоактуалізації особистості студентів-психологів	28
Корнієнко Вікторія Психологічні складові навіюваності осіб молодого віку в сучасних умовах життєдіяльності	33
Корнієнко Вікторія, Бельський Олександр Особливості самосвідомості підлітків з порушенням опорно-рухового апарату	36
Корнієнко Вікторія, Маленкіна Юлія Проблема порушень емоційної сфери дітей з розумовою відсталістю та її корекція	38
Корнієнко Вікторія, Прілоус Зоя Про особистісні характеристики дітей з мовленнєвими порушеннями	41
Кулик Вікторія, Корнієнко Вікторія Про роль самоставлення щодо формування образу-Я в осіб підліткового віку	44

Корнієнко Вікторія, Фоменкова Наталія Перфекціонізм як один із чинників формування психогенних розладів у осіб молодого віку	46
Липовська Наталія Збереження безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану	49
Мельник Володимир Емоційний інтелект як основна складова соціально-психологічного комфорту особистості	51
Ошина Аліна Емоційна стійкість людини, як інтегративна властивість особистості, що дозволяє зберігати рівноважний стан в складних умовах життєдіяльності, та її діагностика	55
Панасенко Еліна Психічна реакція особи у складних життєвих обставинах: сутність, особливості прояву та техніки зцілення.....	60
Погрібна Альона Захисно-копінгова поведінка педагогів як психологічна проблема	65
Погрібна Альона, Сметанкіна Олександра Самооцінка як критерій психологічної безпеки студентської молоді	68
Погрібна Альона, Маркова Вероніка Психологічні відмінності у поведінці екстравертів та інтровертів в конфліктних ситуаціях	70
Погрібна Альона, Слєпченко Катерина Вплив реклами на формування емоційно-вольової сфери школярів	72
Погрібна Альона, Ярмошук Анжела Особистісна зрілість майбутнього психолога як психологічна проблема	76
Сахарова Катерина Проблема мобінгу у сучасному освітньо-науковому середовищі	79

Сергієні Олена, Пріснякова Людмила, Козаков Артем Особливості розвитку самооцінки у старшокласників	82
Сергієні Олена, Жила Карина Гендерні відмінності у конфліктній взаємодії підлітків	86
Сергієні Олена, Лебідь Ксенія Методологічне забезпечення дослідження лідерських якостей особистості	91
Степанченко Олександр Вплив використання соціальних мереж на формування суб'єктивного відчуття самотності	95
Фаст Дмитро Використання копінг-стратегій для подолання стресу, що сформувався у воєнний період	98
Шевченко Олександр Мобінг як негативний фактор впливу на громадянське суспільство	101
Oleksii Sheviakov Resocialization of identity in ukraine in the post-war period	103
Шевяков Олексій, Гіріна Кристина Вирішення конфлікту як психологічна складова організації внутрішнього світу людини	107
Шумейко Олександр Особливості я-концепції молодих юристів та курсантів системи МВС	110
Шумейко Олександр Особливості формування професійної я-концепції молодих юристів	112
<i>Відомості про авторів</i>	114

Вячеслав ВАКУЛИК

кандидат історичних наук, доцент,
кафедра акушерства
сільськогосподарських тварин;
Дніпровський державний
аграрно-економічний університет

Олександр ШЕВЧЕНКО

доктор медичних наук, професор,
кафедра гігієни та екології;
Дніпровський державний
медичний університет

Олексій ШЕВЯКОВ,

доктор психологічних наук, професор,
кафедра психології та педагогіки;
Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ

**РАДІОТРИВОЖНІСТЬ ЯК ПРОЯВ ПСИХОЕМОЦІЙНОЇ
РЕАКЦІЇ НА ТЕРИТОРІЯХ З ДЖЕРЕЛАМИ
ПІДВИЩЕНОЇ РАДІОАКТИВНОСТІ**

До негативних факторів, що впливають на організм людини в умовах техногенного, в тому числі й радіаційного, забруднення довкілля, і до яких людина мусить постійно адаптуватися, додається й психоемоційний стрес, який може підсилювати чутливість до дії цих факторів [1].

Психологічна дія загрози переопромінення або його реалізація, які неможливо розрізнити людині самостійно, є результатом дії психічних чинників зовнішнього середовища, які іманентно властиві будь-кому початково неконтрольованому радіаційному інциденту. При цьому виникають порушення процесів сприйняття і подолання радіаційної загрози, обов'язкові утруднення процесу адаптації в середовищі, що є основним завданням психічної сфери людини як однієї з його функціональних систем [2].

Контингенти з різними формами контакту з радіацією досить численні. Це працівники атомної промисловості й енергетики, фахівці деяких спеціальностей, що тимчасово виконують роботи, у тому числі протиаварійні. Ще більші за чисельністю контингенти, що мешкають поблизу від підприємств атомної галузі або на забруднених радіоактивними речовинами в результаті надрегламентних або аварійних викидів радіонуклідів територіях.

Встановлено, що непрямі збитки (моральні, соціальні, психологічні, політичні), що можуть виникнути через опромінення, визначають той стан здоров'я, який пов'язаний не з ймовірними захворюваннями від опромінення, а з душевним, соціальним благополуччям населення. Найбільш важливим в

цій ситуації є відчуття тривоги за своє здоров'я і здоров'я своїх близьких (за даними анкетування 95 % респондентів визначили «Чорнобиль» як фактор ризику для свого здоров'я). Це об'єктивний стан суб'єктів опромінення, що виникає в людини у зв'язку з відсутністю почуття впливу на ситуацію, контролю.

Очікування небезпеки радіації породжує «радіофобію», змінює сприйняття і планування життя людей. Недостатня інформованість людей заважає правильному відношенню до феномену радіації, веде до помилок в ході застосування різних засобів захисту, що мають відношення до атомної енергії. Поширеність джерел випромінювання і значний масив суперечливої інформації створюють для кожної людини умови для занепокоєння щодо впливу радіації на її здоров'я. Адекватність оцінки і відповіді на це питання залежить від джерел інформації, якими користується людина, її культури і освіти, що дозволяють грамотно оцінити інформацію, а також емоційного забарвлення цієї оцінки. Після аварії на Чорнобильській АЕС у суспільстві сформувалася і укріпилася домінанта «радіація небезпечна», яка реалізується серед населення перш за все високим рівнем очікування нової радіаційної аварії. Дія іонізуючого випромінювання відрізняється від впливу інших техногенних і природних чинників, оскільки сприйняття енергії випромінювання не має в організмі людини специфічних органів її рецепції. Інформація передається тільки словом, що так чи інакше оцінює кількісний рівень енергії і ступінь її небезпеки.

За нашими даними, емоційні наслідки радіаційних аварій включають депресію, занепокоєння, тривожність, посттравматичні розлади і медично нез'ясовні соматичні симптоми. Ці ефекти є довготривалими і асоційовані із занепокоєнням з приводу розвитку онкологічного захворювання. Стверджуємо, спираючись на постчорнобильські дослідження, що матері новонароджених і ліквідатори переважають у групах ризику щодо розвитку емоційних розладів, викликаних радіацією. Аналогічні порушення, що є як прямим наслідком побоювань з приводу радіаційного опромінення, так і непрямим результатом соціальних чинників, фіксують у евакуйованих із зони забруднення після аварії на АЕС у Фукусімі. Емоційні наслідки формуються незалежно від фактично отриманих доз опромінення. Важливість оцінки психологічного впливу обумовлена його хронізацією і даними, які демонструють, що негативні психічні стани асоційовані зі станом фізичного здоров'я, ранньою смертністю, зловживанням медичним обслуговуванням. Підкреслюємо необхідність навчатися виявляти і управляти психологічними симптомами, а медичні програми необхідно планувати так, щоб полегшити психологічне страждання, об'єднуючи зусилля психологів, психіатричне і медичне лікування.

Аварія на АЕС в Фукусімі (Японія, 2011), яка за ступенем потенційної небезпеки для населення великого регіону прирівняна з Чорнобильською аварією, викликала нову хвилю занепокоєності в суспільстві з приводу

небезпеки радіаційного впливу. Рівень радіоактивного забруднення місць свого проживання респонденти вважають незначним, проте на повну відсутність радіоактивних забруднень указали тільки 17 % осіб. На думку опитаних (93 % випадків), фахівці оцінюють забруднення територій нижче реального. Головною причиною радіоактивних забруднень територій свого проживання опитані вважають аварію на АЕС «Фукусіма-1». Наступними по частоті причиною радіаційного забруднення респонденти вважають сховища радіоактивних відходів (майже 46 % опитаних), базування атомного підводного флоту. При цьому опитані хотіли б мати більше інформації про інші джерела радіоактивного забруднення. Таким чином, в абсолютній більшості опитані жителі вважають, що радіоактивне забруднення на території їх проживання існує, причому близько половини опитаних зв'язують це з аварією на АЕС «Фукусіма-1», незважаючи на інформацію й від фахівців, й від журналістів, яка свідчила про відсутність радіоактивного забруднення територій у зв'язку з аварією на АЕС «Фукусіма-1». У частини населення виявлено скептичне, що традиційно склалося, недовірливе ставлення до будь-якої офіційної інформації, особливо в ситуації невизначеності, потенційної небезпеки і загрози виникнення радіаційної аварії і радіоактивного забруднення територій їх проживання.

Проведено аналіз наслідків «радіаційного стресу» у ліквідаторів аварії на ЧАЕС. Сприйняття радіаційного стресу в ліквідаторів аварії на ЧАЕС відрізнялося від травматичних ситуацій іншої природи тим, що пацієнти не сприймали загрозу такого впливу безпосередньо за допомогою органів чуття, не могли оцінити реальну величину і ступінь загрози. Сприйняття екологічної небезпеки в умовах впливу малих доз радіації залежало не від реальної загрози, а від суб'єктивного уявлення про неї. Після повернення з Чорнобиля ліквідатори стали піддаватися дії ряду вторинних стресогенних чинників, які за механізмом формування постстресових станів зв'язувалися з участю в ліквідаційних роботах і обумовлювали затяжну важку психотравмуючу ситуацію. В результаті відбувалося формування розладу особистості внаслідок затяжного стресу, що визначався комплексом хронічних захворювань, затяжною соціально-психологічною нестабільністю і реакцією особистості на ці проблеми.

Значно менші досліджені психологічні наслідки тривалого перебування людей в умовах підвищеної радіаційної небезпеки, характер і вплив емоційних переживань на їх соматичний і психічний стан.

Встановлено, що в перші роки після аварії на ЧАЕС відзначалося зростання в 2,5 рази психічних розладів у жителів радіаційно-забруднених місцевостей (РЗМ), переважно за рахунок пограничних станів. Також відзначалося збільшення на 15-35 % гіпертонічної хвороби, виразкової хвороби шлунку і 12-палої кишки, в етіології і патогенезі яких, як відомо, значну роль відіграє нервово-психічний стан людини. Трудовтрати серед працюючого населення через ці види патології зростали на 15–50 %. Серед

жителів радіаційно забруднених місцевостей виявлено суб'єктивне зниження продуктивності праці в середньому на 20–30 %, що пов'язується ними з погіршенням стану здоров'я внаслідок проживання на РЗМ.

Таким чином у населення, що мешкає в небезпечній зоні з допустимими рівнями радіації, можуть виникати різні порушення емоційної і поведінкової сфер, пограничні і клінічно окреслені нозологічні форми нервово-психічних захворювань, що істотно обмежують працездатність людей.

1. Burlakova I., Sheviakov O., Kondes T., Kornienko V., Ostapenko I., & Gerasimchuk O. (2022). Social and pedagogical aspects of occupational health of specialists. *Pedagogy and Education Management Review*, (4), 38–43. <https://doi.org/10.36690/2733-2039-2022-4-38>

2. Shevchenko O., Sheviakov O., Kornienko V., Burlakova I., Slavka Y., Sizov V., Dorohan S. Psychological components of the rehabilitation potential of specialists of low enforcement forces structures. *Med. perspekt.* [Internet]. 2022. Dec.29 [cited 2023 May 6]; 27(4): 214-21. Available from: <http://journals.urau.ua/index.php/2307-0404/article/view/271228>

Ольга Горіна

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ОСОБИСТІСНА САМООЦІНКА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК КРИТЕРІЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Війна, яка триває в Україні у зв'язку із військовою агресією сусідньої держави, актуалізувала й загострила низку психологічних проблем, серед яких зниження самооцінки студентської молоді. Адже в умовах війни та в післявоєнний період держава потребує максимальних зусиль щодо цивілізованого підтвердження перемоги на основі моральності, освіченості, правової культури, національної свідомості громадян України, особливо молоді.

Життя та навчання в умовах російсько-української війни тісно пов'язані із завищеним рівнем формування стресу, зниженням самооцінки студентської молоді під впливом негативних зовнішніх факторів, переживань через війну в державі та за результати якості знань професійної підготовки з переходом на дистанційну форму навчання.

Все це порушує психологічний і емоційний стан молодої людини, який впливає на спосіб життя, зменшує мотиваційні компоненти діяльності та навчання і веде до підвищення рівня стресу та зниження самооцінки.

У психології відомо, що студента характеризують загальні вікові особливості: *біологічні* (тип підвищеної нервової діяльності, безумовні

рефлекси, інстинкти, фізична сила тощо); *психологічні* (єдність психологічних процесів, станів і властивостей); *соціальні* (соціальні відносини, особливості, належність до певної соціальної групи тощо). Однак при вивченні конкретної особистості молоді людини необхідно враховувати індивідуальні особливості, процеси та психічні стани кожного. Також у цьому віці молоді люди намагаються знайти своє місце в суспільстві, стараються зрозуміти себе, бути більш критичними не лише до себе, а й до інших. Самооцінка як частина самосвідомості може не тільки виконувати функцію саморегуляції поведінки, а й функцію психологічного захисту.

Студентський вік є особливим періодом життя людини, перехідним від юності до зрілості. Юнацький («студентський») вік – це початок самостійного, дорослого життя. У психології виділяються такі вікові періоди юності: 15 – 17 років – рання (перша) юність, або старший шкільний вік (цей період пов'язаний з інтенсивними пошуками свого місця у світі, із намаганнями збагнути його сутність – одразу й назавжди, із побудовою власного ставлення до всіх явищ дійсності, що базується на певній індивідуалізованій картині світу);

- від 17 до 21 року – юність, або друга юність (цей вік є періодом першого випробування власних сил і здібностей людини, коли вона розкриває свій потенціал на певному шляху творчої життєдіяльності; відбувається професійне самовизначення) [1, с.68].

Ці вікові групи мають свої особливості, але вони також мають багато спільних характеристик. Міжособистісні стосунки, по-перше, залежать від вікових особливостей соціальної групи, по-друге, від особливостей властивої їй діяльності. Професійне навчання в університеті, освітня діяльність є основним видом діяльності студентів, і найбільше часу витрачається на весь процес підготовки майбутніх фахівців.

Для того, щоб психологічно зрозуміти людину, необхідно зрозуміти рівень її особистісних стандартів самооцінки, самоповаги, сформованих життєвих цінностей. На думку науковців, самооцінка, впевненість інтерпретується як переконання індивіда в правильності своїх дій, поведінки, результативним поєднанням з соціумом.

У сучасній психологічній науці розрізняють кілька видів самооцінки, які відображають деякі якісні та кількісні характеристики в залежності від оцінювання конкретних властивостей особистості.

У педагогічній практиці поняття «самооцінка» розглядається «як судження людини про міру наявності в неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком..., є виявом оцінного ставлення людини до себе..., результатом передусім розумових операцій – аналізу, порівняння, синтезу» [2, с.51].

Як відзначає М. Варій, «самооцінка людини формується під впливом різних чинників. Це й порівняння образу реального «Я» з образом ідеального «Я», тобто з уявленням про те, якою людина хотіла б бути. Це й привласнення

людиною тих оцінок стандартів, які вона отримує від інших людей, насамперед від свого найближчого оточення. Незалежно від того, чи є в основі самооцінки власні судження людини про себе або інтерпретації суджень інших людей, індивідуальні або культурно задані стандарти, вона завжди має суб'єктивний характер» [1, с.187].

Г. Пальм констатує, що самооцінка формується на основі самопізнання, яке відбувається шляхом:

а) аналізу результатів власної діяльності, своєї поведінки, зіставлення цих результатів із результатами своїх однолітків, із загальноприйнятими нормами;

б) самоспостереження своїх станів, думок і почуттів;

в) усвідомлення ставлення інших людей до себе, їхньої оцінки окремих якостей даної особистості, її поведінки, діяльності.

При значних відхиленнях самооцінки від адекватної в людини порушується душевна рівновага й змінюється весь стиль поведінки [2, с.32].

Усвідомлення людиною самої себе в психології отримало пояснення як самосвідомість. Структура самосвідомості особистості, як пояснюють науковці, складна і характеризується певними аспектами психічної діяльності (пізнавальної, емоційної, вольової). До пізнавальної відноситься самокритичність, самоаналіз, самооцінка, самопереконавання, самоіронія тощо; емоційної – самозадоволення, самоповага, самолюбство, самосхвалення; вольової – самодисципліна, самонаказ, самоконтроль, саморегуляція, самовимогливість тощо [1, с.182].

Особистісне життя студентської молоді реалізується у вищому навчальному закладі відповідно до виховної стратегії вишу, мети, основних завдань, напрямів організації виховної діяльності та взаємодії з науково-педагогічними працівниками. ВНЗ розробляють наукові засади виховного впливу на молодь із урахуванням особливостей динаміки цінностей в українському суспільстві.

Головною особливістю сучасної вищої школи є її особиста зорієнтованість молодих людей та студентоцентризм. Вищий навчальний заклад покликаний формувати нову генерацію української інтелігенції – грамотну, всебічно розвинену, творчу і відповідальну за себе і свої дії, здатну активно спрямовувати набуті знання й уміння на подальший розвиток незалежної Української держави. Це може бути досягнуто через:

- виховання в процесі фахової підготовки;
- збагачення естетичного досвіду;
- формування «Я-концепції»;
- пропаганду здорового способу життя;
- залучення до суспільно-корисних справ;
- формування національної свідомості через збереження історичної пам'яті [3].

Війна змусила не тільки студентську молодь переосмислити життєві

цінності та життя в цілому. Зараз для більшості населення головною цінністю і скарбом є життя, сім'я, рідні та близькі, матеріальні цінності, рідне житло. Збільшилася безмежна повага до Збройних Сил України та Президента України як у державі, так і за межами нашої країни. Усвідомлення національних багатств української землі, надр, водних, природних ресурсів, засіяних соняшникових та хлібних полів стали символами єдності нації. Україну підтримує та пишається весь цивілізований світ. Єдність української нації – головна цінність українського народу.

У процесі спілкування з студентами можна почути, які фактори важливі для формування національної свідомості. Студенти розуміють, наскільки в даний час важлива українська героїчна історія, духовна етногенетична спадщина як фундаментальні цінності, які сьогодні мотивують, зберігають національну єдність:

- знаючи історію своєї держави, вони горді за свій народ, за державу, в якій народилися;
- важливо підтримувати не тільки рідних, яким треба телефонувати, допомагати, а всім, хто опинився в складних життєвих обставинах;
- коли осмислюєш трагічність наслідків війни, навчаєшся цінувати життєві цінності та життя в цілому.

Відповіді наших студентів, показник розвитку важливих фундаментальних національних цінностей в громадянській, серед яких пріоритетними постають сімейні, які порушені в часі війною.

Завдання науково-педагогічних працівників в період професійної підготовки студентів – підтримати студентську молодь, розвивати національну свідомість, підвищувати самооцінку молодого фахівця, від якого залежить відбудова зруйнованої держави.

Зокрема в контексті гуманізації через вивчення історії та культури України, мови ділового спілкування, філософії, політології, правових дисциплін, фахових предметів за спеціальностями доповнювати зміст навчальних дисциплін «воєнним компонентом», а точніше – посилювати увагу студентів до наукових проблем, які розкривають історичну та ментальну різницю (протилежність) між Україною та державою-агресором, а також цінність мови, віри, історії у зміцненні держави, самооцінки молодих людей як майбутніх фахівців, які будуть відбудовувати незалежну Україну.

З філософії варто зосередити увагу на таких проблемах, як філософія війни, цінність людського життя в ХХІ столітті, концепт «гідність людини» в контексті сучасних воєнних реалій в Україні, український героїзм як національно-історичний феномен.

Більшість науковців вважає, що занижена самооцінка появляється з того, як людина бачить себе, сприймає себе, як її бачать інші і як вона їх бачення про себе сприймає. Всі ці бачення можуть бути помилковими і особливо впливають на молоду людину в складних життєвих ситуаціях. Коли складно прийняти важливі рішення щодо збереження свого життя, допомоги тим, хто

її потребує в складних життєвих обставинах, тощо.

Низька самооцінка руйнує в людині надії на добре ставлення до неї й успіхи, а реальні свої успіхи й позитивну оцінку вона сприймає як тимчасові й випадкові. Багато проблем здаються нерозв'язаними і їх вирішення переноситься в план уяви. Недооцінка своєї користі знижує соціальну активність, ініціативність.

Для збереження самооцінки, особливо на даний час, важливо *підтримуюче середовище*, в якому проходить життя молоді людини (сім'я, навчальний заклад, друзі), при допомозі якого можна розвиватися й самореалізуватися, відчувати свою значимість.

Важливо в даному підтримуючому середовищі отримувати подяку, вдячність, що зміцнює віру в себе, покращує самопочуття і загальну життєву активність. Вимоги для психологічної безпеки освітнього середовища:

- створювати доброзичливий мікроклімат в навчальному закладі;
- вивчати й творчо застосовувати методи позитивної психології;
- здійснювати індивідуальний та диференційний підхід при особистісно-зорієнтованому навчанні;
- надавати доступ до консультування та психологічної підтримки для забезпечення психічного здоров'я та добробуту здобувачів освіти;
- залучати всіх учасників освітнього простору до суспільно-корисних справ, волонтерської діяльності.

Таким чином, самооцінка є однією з найважливіших умов в розвитку людини. Люди з низькою самооцінкою схильні до депресивної поведінки. Такі люди дуже чутливі до критики та зауважень, на компліменти та похвалу у свій бік вони реагують скептично. У таких людей є схильність до самотності та інтровертності.

Люди ж із завищеною самооцінкою ведуть себе надмірно. На критику реагують досить агресивно. На похвалу та компліменти – надмірно. Також у таких людей розвивається комплекс «бога», який відштовхує від них інших людей.

Підсумовуючи вищевикладене, важливо зазначити, що як занижена, так і завищена самооцінка може негативно впливати на навчання та майбутню професійну діяльність. Так що важливо тримати її на «середньому рівні» для більш адекватного оцінювання своїх можливостей та підтримування активної життєвої діяльності за будь-яких умов.

---

1. Варій М. Й. Психологія: навч. посібник / для студентів вищ. навч. закладів. Київ: Центр учбової літератури. 2007. 288 с.

2. Пальм Г.А. Загальна психологія: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури. 2009. 256 с.

3. Горіна О.Т., Сметанкіна О. Самооцінка як критерій психологічної безпеки студентської молоді. Тези. Всеукраїнський науково-практичний семінар «Психологічна організація внутрішнього світу людини: теорія та практика» 04.10.23.

4. Злишков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ: Педагогічна думка. 2016. 219 с.

Олександра СМЕТАНКІНА,

здобувач вищої освіти

Керівник:

Ольга ГОРІНА,

доцент кафедри

психології та педагогіки

Дніпропетровського державного

університету внутрішніх справ,

кандидат педагогічних наук

САМООЦІНКА ЯК КРИТЕРІЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Важливими аспектами самооцінки студентської молоді є віра в свої можливості, прогнозування майбутнього, регулювання взаємодії з навколишнім середовищем в різних сферах життєдіяльності на основі сформованих якостей, критичності та вимогливості до себе, усвідомлення свого місця в суспільстві.

Актуальність даної проблеми визначається складними соціально-економічними обставинами, війною, яка дев'ять років знищує не тільки стратегічно важливі об'єкти на території України, а й змінила самосвідомість українців щодо своєї ідентичності, майбутнього української незалежної держави. Воєнні дії фізично та емоційно негативно впливають на все населення України – як на захисників, які на передових позиціях, так і на мирне населення. У стані повномасштабної війни відчують соціально-економічні проблеми, психологічну безпорадність, невизначеність, самотність, зниження самооцінки, емоційні страждання через загрози життю, вимушене переселення діти, люди похилого віку, учасники бойових дій, захисники, які проходять реабілітацію після поранення. Війна принесла загрози життю та психологічному здоров'ю більшості українців [4, с. 511].

Напружена, нестійка соціально-економічна обстановка, яка склалася сьогодні в Україні, вимагає збереження державності, територіальної цілісності та морально-психологічного здоров'я населення.

Таке становище активізувало дослідження сутності та різномірності причинної обумовленості особистісно-індивідуальних особливостей психологічних станів сучасної людини як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями-психологами, соціологами, на основі яких в подальшому будуть розроблятися ефективні програми профілактичної і корекційної роботи щодо відновлення психологічного здоров'я та самооцінки особистості [4, с. 512].

У педагогічній практиці поняття «самооцінка» розглядається С. Гончаренком «як судження людини про міру наявності в неї тих чи інших

якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком..., є виявом оцінного ставлення людини до себе..., результатом передусім розумових операцій – аналізу, порівняння, синтезу» [3, с. 296].

Під самооцінкою прийнято розуміти уявну картину, яка, як правило, досить стійка до змін, яка зображує не лише деталі, потенційно доступні для об'єктивного дослідження іншими (зріст, вага, колір волосся тощо), але й елементи, які люди дізналися про себе або з особистого досвіду, або шляхом засвоєння суджень інших. Тобто маючи з віком оцінку інших, як вважає Г. Пальм, людина поступово збагачує власну самосвідомість. Величезну роль у цьому процесі відіграє самопізнання – вивчення особистістю власних особливостей: фізичних, психічних, моральних і самооцінка, що формується на цій підставі [5 с. 51].

Дослідниця «самооцінку» розглядає як «судження людини про міру наявності у неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні їх із певним еталоном, зразком. Самооцінка – вияв оцінного ставлення людини до себе, основний структурний компонент самосвідомості особистості. Г Пальм розкриває шляхи формування самооцінки на основі самопізнання через:

- аналіз результатів власної діяльності, своєї поведінки, зіставлення цих результатів із результатами своїх однолітків, із загальноприйнятими нормами;
- самостереження своїх станів, думок і почуттів;
- усвідомлення ставлення інших людей до себе, їхньої оцінки окремих якостей даної особистості, її поведінки, діяльності.

При значних відхиленнях самооцінки від адекватної в людини порушується душевна рівновага й змінюється весь стиль поведінки [5, с. 52].

У сучасній психологічній науці розрізняють кілька видів самооцінки особистості. Як констатує М. Варій, «залежно від того, що підлягає оцінюванню – окремі аспекти особистості, конкретні властивості, які виявляються лише в деяких особливих видах діяльності, або особистість загалом, – розрізняють два види самооцінки:

- а) загальну, під якою розуміють загальну недиференційовану самооцінку особистості;
- б) часткову, яка належить до різних рівнів пізнання властивостей особистості» [2, с.187].

Вчений називає ще одну підставу для виокремлення видів самооцінки – адекватність. «Відповідно до ступеня адекватності звичайно розрізняють два види самооцінки: адекватну й неадекватну. У свою чергу неадекватна самооцінка щодо еталона, з яким вона порівнюється, може бути завищеною або заниженою» [2, с.187].

Більшість науковців вважає, що занижена самооцінка появляється з того, як людина бачить себе, сприймає себе, як її бачать інші і як вона їх бачення про себе сприймає. Всі ці бачення себе можуть бути помилковими і особливо впливають на молоду людину в складних життєвих ситуаціях. Коли складно прийняти важливі рішення щодо збереження свого життя, допомоги тим, хто

її потребує в складних життєвих обставинах тощо.

Низька самооцінка руйнує в людині надії на добре ставлення до неї й успіхи, а реальні свої успіхи й позитивну оцінку вона сприймає як тимчасові й випадкові. Багато проблем здаються нерозв'язаними і їх вирішення переноситься в план уяви. Недооцінка своєї користі знижує соціальну активність, ініціативність [5, с.52].

Душевна рівновага поглиблюється, якщо з дитинства формувалося перебільшене уявлення про особисті можливості, досягнення високих результатів у будь-якій сфері діяльності. Психічна рівновага порушується і в крайніх випадках кваліфікується як психастенія і параноя. Невдачі, незадоволення результатами дій, поведінки, небачення об'єктивних можливостей виправлення ситуації призводять до ще більшого зниження самооцінки особистості.

Науковці-психологи звертають увагу на важливість самоконтролю особистістю своєї поведінки, дій, для зменшення психологічної травми. Тобто готовність прийняти нестандартне рішення, проявити відповідальність, ніби підключити внутрішні механізми особистісних ресурсів у нестандартних чи складних ситуаціях.

Аналіз наукових досліджень вказує, що зміст поняття «самооцінка» в розумінні науковців співпадає, як особлива область психічного, центральна область «Я», з якою ототожнює себе особистість. Також єдині в поясненні самооцінки в юнацькому віці, коли молоді люди характеризуються підвищеною чутливістю через зміни – як фізичні, так і емоційні. На даному віковому етапі, враховуючи всі соціально-економічні проблеми, важливо повернутися до відчуття себе корисним, здатним приймати рішення, планувати майбутнє, бачити результати на перспективу, перші успіхи, досягнення, результати завжди мотивують, допомагають повернутися до активного, корисного життя.

На самооцінку молодшої людини може впливати пошук ідентичності через невизначеність, некомпетентність, орієнтування на думку інших людей, особливо однолітків. Деякі почувають незадоволення своїм зовнішнім виглядом, бо фізичні зміни ще не завершені. Нестабільність настрою і емоційна вразливість можуть призводити до почуття дискомфорту і невпевненості, особливо якщо вважають, що не відповідають стандартам за зовнішніми даними або участь в громадських справах, волонтерській діяльності не відповідає очікуваним результатам.

Для збереження самооцінки, особливо на даний час, важливо підтримуюче середовище, в якому проходить життя молодшої людини (сім'я, навчальний заклад, друзі), при допомозі якого можна розвиватися й самореалізуватися.

Важливо в даному підтримуючому середовищі отримувати подяку, що зміцнює віру в себе, покращує самопочуття і загальну життєву задоволеність [6].

До типових проблем, з якими доводиться мати проблеми щодо самооцінки, є самокритика. Надмірний аналіз своїх дій, поведінки призводить до перфекціонізму, що сприяє надмірному напруженню та стресу.

Ці проблеми самооцінки можуть мати негативний вплив на емоційний стан, поведінку, стосунки та загальне самопочуття молоді людини. Важливо підтримати позитивну самооцінку і надавати визнання, можливості розвитку, розкриття свого потенціалу та відчуття власної впевненості, самоцінності. Оскільки наслідками стресового розладу є зниження соціальної активності, обмеження в колі спілкування, зникнення інтересу до того, що раніше мало особистісне значення.

Сьогодні навчальні заклади, соціальні інститути, установи, громадські організації мають брати участь в процесі підтримки студентської молоді з метою стабілізації її психологічного стану в умовах війни, розстановки соціальних орієнтирів на основі патріотичних, громадянських засад, привчання молоді до загальнолюдських норм, культури і діяльності в умовах воєнного та післявоєнного стану, збереження особистісної самооцінки.

Дослідження науковців мають стати основою створення освітніх, виховних, реабілітаційних, просвітницьких програм підтримки самооцінки студентської молоді, адже самооцінка особистості займає головне місце в загальному контексті становлення особистості, реалізації її здібностей, можливостей, спрямованості, активності, соціальної значущості.

1. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи. І.С. Булах: моногр. Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 340 с.
2. Варій М.Й. Психологія: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ-ри. 2007. 288 с.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь. 1997. 376 с.
4. Горіна О.Т. Особистісні прояви проблеми самотності в сучасній психології. Перспективи та інновації. Вип. 13 (31). 2023. С.511-527.
5. Пальм Г.А. Загальна психологія: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури. 2009. 256 с.
6. Поперечна Д. 11 ознак, які вказують на проблеми із заниженою самооцінкою. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2021/06/6/245109/>
7. Формування самооцінки, самоставлення в юнацькому віці. URL: <https://naurok.com.ua/formuvannya-samoocinki-samostavlennya-v-yunackomu-vici-156530.html>

Марія САФРОНОВА,
здобувач вищої освіти

Керівник:

Ольга ГОРІНА,
доцент кафедри психології та педагогіки,
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат педагогічних наук

ДИНАМІКА ЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ В ПСИХОЛОГІЧНОМУ ПРОСТОРІ ОСОБИСТОСТІ

За останні роки під впливом соціально-економічних, політичних, культурно-релігійних факторів, через стресові ситуації в умовах сучасного становища в суспільстві актуальними стали психологічні проблеми, серед яких життєві цінності особистості, які є основою збереження здоров'я, самореалізації особистості, її ефективної життєдіяльності. Для молодшої людини життєві цінності є орієнтиром, який визначає вибір життєвого шляху та здійснення життєвих цілей. Як в умовах війни, так і в післявоєнний період важливо докласти багато зусиль для утвердження перемоги на високому рівні моральності, освіченості, національної свідомості, активних життєвих цінностей, особливо молоді. Вивчення динаміки життєвих цінностей в психологічному просторі особистості студента є важливим для розуміння та прогнозування його самореалізації в професійній діяльності.

Термін «цінності» був уперше введений у наукове використання в 60-х роках ХІХ століття, а з початку ХХ століття з'явилася нова наукова теорія, відома як «Аксіологія» або «Теорія цінностей». У науковій психолого-педагогічній, соціологічній, довідковій літературі вітчизняних та зарубіжних вчених життєві цінності розглядаються як поняття, що описують набір важливих для людини принципів, які визначають її мотивацію та поведінку.

Життєві цінності в психологічній літературі розглядаються як принципи, переконання, ідеали, які визначають, що людина вважає важливим і цінним у своєму житті.

У дитячому віці життєві цінності формуються під впливом родини, школи, оточення та соціального середовища. Дитина набуває знань про світ, формує свої переконання та цінності, навчається сприймати світ через призму цих цінностей. У підлітковому віці становлення життєвих цінностей проходить у зв'язку з процесом ідентифікації, тобто формування своєї ідентичності та пошуку місця у соціальному середовищі [1, с. 5].

У шкільному віці роль впливу соціального середовища поширюється. У школі діти спілкуються з однолітками, вчителями, адміністрацією, і це може

впливати на їхні цінності. Цінності, пов'язані з освітою, взаємодією з іншими людьми і співпрацею, можуть бути сформовані в шкільному середовищі [2, с. 39].

Зростанням дитини до підліткового віку важливими агентами соціалізації стають ровесники, соціальні мережі, мас-медіа та інші зовнішні впливи. У цьому віці молоді люди активно вступають у взаємодію зі світом навколо себе, формують свої погляди і цінності під впливом однолітків і соціальних тенденцій [3, с. 30].

У дорослому житті людина зазвичай вже має власні життєві цінності, але вони можуть змінюватись у зв'язку зі змінами в соціальному, культурному, економічному середовищі, освітніх, релігійних переконань та досвіді життя.

Однак процес соціалізації та формування особистості є індивідуальним і унікальним для кожної людини. Кожна особистість має власний життєвий досвід, який впливає на її цінності. Наприклад, релігійна або культурна спадщина, особисті досягнення або травматичні події можуть суттєво вплинути на формування ціннісних орієнтацій.

Важливо відзначити, що одна й та ж цінність може мати різні значення для різних людей залежно від їхнього виховання, культурного контексту, особистих цілей та досвіду.

На динаміку життєвих цінностей можуть впливати соціальні та історичні зміни. Прикладом є сьогоденне суспільство, яке на основі відродження національно-патріотичних цінностей, історичної пам'яті зміцнює віру в своє майбутнє та майбутнє української держави. Війна, трагічний суспільно-політичний досвід вносять корективи в розуміння людиною змісту життєвих цінностей. Більшість переосмислила свої пріоритети залежно від набутого досвіду, освіти та самоусвідомлення.

Процес формування та зміни цінностей особистості можуть бути активними і свідомими, або відбуватися неусвідомлювано. Люди можуть звертати увагу на зовнішні впливи, які спонукають їх до перегляду своїх цінностей, а також внутрішні пошуки і рефлексію, щоб зрозуміти, хто вони є і що для них важливо.

Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці займаються дослідженням даної теми (Безкоровайна О.І., Казібекова В.Ф., Кравцова В.Г., Москаленко Т.М., Павленок К.). Також присвятили свої праці даній темі зарубіжні вчені А. Бенсон, Д. Бернс, К. Бутлер, Дж. Коллінз, С. Шварц та інші. Науковці мають єдину думку щодо важливості вивчення динаміки життєвих цінностей в психологічному просторі особистості студента для розуміння та прогнозування його поведінки, самореалізації як майбутнього фахівця. Науковці вважають, що дослідження даної проблеми допоможе визначити зовнішні та внутрішні фактори, які мають вплив на формування психологічного простору молодого фахівця на основі життєвих цінностей в період професійного навчання.

Різні аспекти поняття цінностей висвітлені в поглядах дослідників, які

розглядають загальнолюдські цінності, життєві цінності як особисту суб'єктивну зацікавленість у сприйнятті інших людей, а також об'єктів, явищ, процесів, і відображають ставлення до різних видів діяльності та шляхів досягнення особистісних результатів.

Кравченко О.В. у своїй роботі розглядає життєві цінності як «комплекс психічних структур, що включають мотиваційні, когнітивні, емоційні та вольові компоненти, які формують психологічний простір особистості» [4, с. 113].

У студентів вже сформовані певні життєві цінності, які залежать від їхніх індивідуальних характеристик, досвіду життя, культурного середовища, релігійних переконань та інших факторів. О. Ковальчук називає основні життєві цінності, елементи яких властиві молодій людині на даному віковому етапі, однак подальший їх розвиток більш ефективно впливатиме на психологічний простір особистості студента. Дослідниця називає життєві цінності, реалізація яких визначатиме психологічний простір особистості студента:

- бажання досягати своїх цілей, розвиватися та розкривати власний потенціал;
- бажання розвиватися духовно, відчувати гармонію зі світом та розуміти своє місце в ньому;
- бажання відкривати нові горизонти, досліджувати світ та отримувати нові враження;
- бажання піклуватися про свою сім'ю та допомагати їм, відносини з близькими людьми будувати на основі загальнолюдських цінностей;
- бажання мати достатній рівень матеріального благополуччя, щоб забезпечувати власні потреби та потреби своїх близьких;
- бажання до досягнення успіху в житті, реалізація своїх планів та досягнення поставлених цілей;
- соціальна відповідальність. Бажання зробити світ кращим та допомогти іншим людям, відчуття відповідальності за свої дії та їх вплив на навколишніх;
- здоров'я. Бажання вести здоровий спосіб життя, дбати про своє фізичне і психічне здоров'я та бути в гарній формі;
- повага до інших. Цінність поваги до інших людей, їхніх прав та свобод, бажання ставитися до них з розумінням та увагою;
- культурна спадщина. Бажання дізнаватися про культуру та історію своєї країни, зберігати традиції та спадщину попередніх поколінь [2, с. 54].

У психологічному просторі студента можуть бути присутні інші життєві цінності, такі як самовдосконалення, участь у соціальних проєктах та діяльності спільнот, релігійні та етичні цінності тощо. Всі ці цінності можуть взаємодіяти та впливати на психологічний стан студента та його навчальний успіх [5, с. 46].

Отже, різні життєві цінності можуть визначати психологічний простір

особистості студента, впливати на його поведінку та мотивацію до навчання, досягнення успіху в різних сферах життя. Важливо, щоб студенти знали свої життєві цінності та розвивали їх у своєму житті, це допоможе їм досягти більшої гармонії та задоволення від життя.

Динаміка зміни життєвих цінностей в процесі соціалізації та формування особистості є складним та індивідуальним процесом, який піддається багатьма факторами. Цінності можуть змінюватися протягом усього життя, реагуючи на зовнішні зміни та внутрішні роздуми.

Зовнішні та внутрішні фактори мають значний вплив на динаміку життєвих цінностей у процесі соціалізації та формування особистості.

Досліджуючи вплив зовнішніх факторів на формування життєвих цінностей студентів, Т. Марченко називає:

- сім'ю, яка є одним з найсильніших агентів соціалізації і передає свої цінності дитині. Виховання, взаємодія та комунікація в сім'ї можуть формувати основні цінності, які впливають на подальше життя особистості;

- освіту та школу, бо учнівське середовище, вчителі, програма навчання та цінності, які підтримуються в школі, мають великий вплив на формування цінностей учнів;

- релігію та віросповідання, які передаються через релігійну спільноту, можуть глибоко впливати на життєві цінності особистості;

- культурний контекст – культурні норми, традиції та цінності, які впливають на сприйняття світу та формування особистісних цінностей [6, с. 46].

Лисенко І. у своїх дослідженнях до внутрішніх факторів відносить:

- особистісні характеристики. Індивідуальні особливості, такі як характер, темперамент, інтелектуальні здібності та емоційна стійкість, можуть впливати на те, як людина сприймає та оцінює різні цінності;

- життєвий досвід. Особистий досвід, включаючи життєві події, успіхи, невдачі та взаємодію з оточуючими людьми, може суттєво впливати на формування цінностей. Наприклад, особисті травматичні події можуть призвести до переосмислення цінностей та зміни пріоритетів у житті;

- самоусвідомлення та рефлексія. Індивідуальна саморефлексія, самоусвідомлення та внутрішня рефлексія можуть допомогти людині зрозуміти свої цінності, пріоритети та переглянути їх з часом. Це включає самоаналіз, контемпляцію та здатність до критичного мислення;

- особисті цілі та мотивація. Особисті цілі, мрії та мотивація можуть визначати вибір та прийняття життєвих цінностей. Наприклад, якщо особистість має ціль стати успішним в сфері бізнесу, то цінності, пов'язані з підприємництвом, конкуренцією та досягненнями, можуть мати пріоритет;

- соціальна ідентифікація. Процес соціальної ідентифікації, який включає ідентифікацію зі своєю групою, спільнотою або культурою, може впливати на прийняття та формування цінностей. Цінності, які визнаються та підтримуються в межах групи або спільноти, можуть стати важливими для

особистості [7, с. 46].

Враховуючи зовнішні та внутрішні фактори, слід відзначити, що динаміка зміни життєвих цінностей є індивідуальним процесом і може варіюватися від особи до особи. Разом із зовнішніми та внутрішніми факторами, що впливають на динаміку життєвих цінностей, важливо враховувати, що цей процес є динамічним і змінюється протягом життя людини. Особистість розвивається, досвід розширюється, і це може призвести до перегляду і переосмислення цінностей. Зміна цінностей є природним і необхідним процесом для розвитку та адаптації особистості до світу, який постійно змінюється. Кожна людина має унікальний шлях і розвиток, і тому її цінності можуть змінюватися відповідно до її власного життєвого досвіду та особистих потреб.

Також зміна цінностей є індивідуальним процесом, і не завжди можна очікувати, що всі люди зазнають однакових змін в своїх цінностях. Кожна особистість має свою унікальну історію, переконання та цінності, які формуються завдяки взаємодії різних факторів [8, с. 75].

Тож динаміка зміни життєвих цінностей в процесі соціалізації та формування особистості є складним і індивідуальним процесом, що включає зовнішні та внутрішні фактори. Цей процес може відбуватися активно або безсвідомо, і залежить від унікальних характеристик та досвіду кожної особистості. Життєві цінності відіграють важливу роль у формуванні особистості студента. Вони визначають його орієнтації, пріоритети та цілі, і є основою для прийняття рішень та визначення своєї життєвої позиції. Динаміка зміни цих цінностей відбувається протягом усього життя людини і є результатом впливу різних факторів.

Не існує однієї універсальної моделі або шаблону для формування цінностей. Кожна людина має свої унікальні потреби, цілі, досвід та контекст, що впливають на її ціннісні установки.

Розуміння динаміки зміни життєвих цінностей має важливе значення для практичного застосування в психологічній та освітній роботі зі студентами. Урахування цього процесу може допомогти психологам, викладачам та спеціалістам у сфері освіти підтримати студентів у їхньому особистісному розвитку та самореалізації.

Сьогодні для студентів пріоритетними серед життєвих цінностей постають сімейні, національні цінності, а також мир, віра, свобода, гідність, єдність, доброчинність як фундаментальні цінності, котрі є особливо актуальними в умовах сучасних воєнних реалій.

---

1. Білоус В. Динаміка зміни життєвих цінностей в процесі соціалізації. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2013р., С. 5-9.

2. Казібекова В.Ф. Динаміка професійних і життєвих цінностей студентів упродовж навчання в закладі вищої освіти. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія психологічні науки. Випуск 3. 2021р., С, 37-45.

3. Кондратюк Л. Динаміка зміни життєвих цінностей в процесі соціалізації:

історичний аспект. *Науковий вісник Львівського національного університету імені Івана Франка*. Серія: Психологічна, 2015р., С. 28-33.

4. Кравченко О. В. Життєві цінності як складова психологічного простору особистості студента. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Психологія. 2019. Т. 1 (40). С. 113-117.

5. Ковальчук О. Життєві цінності як складова психологічного простору особистості студента. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2017. № 54. С. 53-57.

6. Марченко Т. Зовнішні фактори впливу на формування життєвих цінностей студентів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Серія: Психологія, 2017р., С. 45-51.

7. Лисенко І. Внутрішні фактори формування життєвих цінностей студентів. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія: Педагогіка, 2018р., С. 32-39.

8. Павленко О. Вплив особистісних характеристик на формування життєвих цінностей у студентів. *Науковий вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Педагогічні науки. 2019. Вип. 1. С. 73-77.

Лариса ДЕЙНИЧЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТУДЕНТІВ, СХИЛЬНИХ ДО ІНТЕРНЕТ-АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

У сучасному світі інформаційна мережа інтернет надає великі можливості для діяльності та самовираження молоді, а обізнаність у новітніх інтернет-технологіях – підкреслити власну значущість. Можливості соціальних мереж настільки широкі, що молодь замінює свою освітню функцію комп'ютерними іграми, спілкуванням у чатах та не завжди можуть контролювати час, проведений в інтернеті. Таке надмірне захоплення інтернет-комунікаціями здатне психологічно впливати на людину та з часом може призвести до інтернет-адиктивної поведінки. У зв'язку з цим вивчення психологічних особливостей особистості студентів, схильних до інтернет-залежності, а також розробка системи психологічних заходів, спрямованих на запобігання зростанню адиктивної поведінки, є надзвичайно актуальними.

Термін «інтернет-адикція» запропонував А. Гольдберг для опису непереборного бажання користуватися інтернетом. Дослідник стверджував, що інтернет-адикція впливає на навчальну, соціальну та психологічну сфери діяльності й позначає патологічне використання комп'ютера з метою залучення до соціальної взаємодії [3]. Інше визначення терміна – це нав'язлива

потреба у використанні інтернету, що супроводжується соціальною дезадаптацією та яскраво вираженими психологічними симптомами. Визначаючи адиктивну поведінку як відхід від реальності, за допомогою зміни психічного стану, можна говорити, що створювана комп'ютером реальність, поза сумнівом, змінює психічний стан людини. У рамках досліджуваної нами проблеми терміни «інтернет-адикція», «інтернет-залежність» та «залежність від інтернету» наповнюються однаковим змістом.

О.С.Мартінова так розкриває якості інтернету: анонімність, доступність, невидимість, безпека, які наносять непоправну шкоду підліткам і молоді [1]. А.К. Голдберг запропонував діагностичні критерії визначення інтернет-залежності. К.С. Янг виявила фактори, що спричиняють інтернет-залежність та дослідила швидкість її формування. Л.А. Роберт описала деякі можливі психофізіологічні кореляти надмірного використання інтернету [3].

Важливим завданням для нас було визначення психологічних особливостей інтернет-адиктивної поведінки в студентському середовищі. Саме у студентські роки багато людей активно використовує інтернет як зручний інструмент у навчальній і позанавчальній діяльності. Психологічні наслідки застосування інтернет-комунікації мають амбівалентний характер. З одного боку є позитивні впливи на студентську молодь: розширюється сфера контактів, активне спілкування з багатьма людьми з метою отримання необхідної інформації. Розширення можливостей для комунікації в різних віртуальних групах дозволяє отримати певний соціальний статус, що є важливим для студента. З іншого боку є негативні впливи на учасників інтернет-комунікації, під час взаємодії людини з інформаційними технологіями може відбутися втрата власного «Я» із заміною на «Я-віртуальне», що призводить до заміни її мотиваційно-особистісної сфери і позначається на процесі життєвого планування [2].

Аналіз психологічної літератури свідчить, що окремі вияви інтернет-адикції пов'язані з властивостями особистості. У роботі було сформульовано припущення про те, що студентам притаманні різні типи взаємодії з інтернет-простором, кожен з яких можна охарактеризувати за своєрідністю прояву особистісних властивостей.

За допомогою методики інтернет-залежності К. Янг, у адаптації Є.Раєвської, в студентів були виявлені всі рівні інтернет-залежності. Як звичайні користувачі, тобто 29,3% студентів отримали низький рівень за показником інтернет-залежності. Студентів з надмірним захопленням інтернету, з середнім рівнем інтернет-залежності – 53,5%. З високим рівнем інтернет-залежності виявлено 17,2% студентів від загальної кількості досліджуваних. Тобто більшість студентів схильна виявляти надмірне захоплення від інтернету та комп'ютера загалом, комп'ютерних ігор, соціальних мереж тощо. Інтернет має значний вплив на життя молоді, але вона спроможна себе контролювати.

Привертає увагу той факт, що в групі студентів з високим рівнем

інтернет-залежності кількість осіб чоловічої статі перевищує на 20% кількість осіб жіночої статі. Такий результат, на нашу думку, можна пояснити неприйняттям себе, незрілим усвідомленням себе як чоловіка та своїх чоловічих якостей та обов'язків.

Аналіз результатів властивостей особистості студентів показав, що у більшості студентів високий рівень виражений за такими властивостями: роздратованість – 65%, сором'язливість – 52%, емоційна лабільність – 53% студентів. На середньому рівні переважають такі шкали: спонтанна та реактивна агресія – 48%, невротичність – 45%, відкритість – 45%, товариськість – 43% студентів.

За показником «роздратованість» студенти виявляють нестійкий емоційний стан зі схильністю до афективного реагування. У таких студентів часті перепади настрою, вони не переносять заперечень, вкрай нетерплячі, в суперечках не вислуховують чужої думки, не згодні з нею. Шкала «сором'язливість» (52% студентів) свідчить про наявність тривожності, скутості, невпевненості, результатом чого є труднощі у соціальних контактах. Студентам буває складно важко знайти спільну мову з оточуючими, навіть з рідними та близькими людьми. Шкала «емоційна лабільність» (53% студентів) свідчить про нестійкий емоційний рівень, який проявляється в частих коливаннях настрою, підвищеній збудливості, роздратованості, недостатній саморегуляції.

Аналіз результатів діагностики рівня особистісної тривожності за методикою Ч.Д.Спілбергера показав, що більшість студентів має високий рівень тривожності. Дуже висока тривожність може викликати порушення уваги, іноді навіть порушення тонкої координації. Помірну тривожність отримали 30,3% студентів від загальної кількості досліджуваних, що не заважає їх життю і допомагає в діяльності, забезпечуючи необхідний рівень занепокоєння за результати діяльності і мотивацію праці. Низький рівень тривожності отримали 31,4 % студентської молоді. Водночас виявлено у студентів, схильних до інтернет-адиктивної поведінки, рівень особистісної тривожності вищий за середній, тоді як у незалежних студентів він чітко знаходиться на середньому рівні. Студенти, схильні до інтернет-адиктивної поведінки, перебуваючи поза мережею, відчують постійну напругу, занепокоєння та нервозність. Тривалий час відсутності за комп'ютером викликає у студентів стрес [2].

Тож у дослідженні виявлені такі психологічні особливості студентів, схильних до інтернет-адиктивної поведінки, як: високий рівень особистісної тривожності, невротичність, роздратованість, сором'язливість, агресія.

---

1. Вакуліч Т.М. Інтернет-залежність як новий вид адиктивної поведінки / Т.М. Вакуліч //Науковий часопис НПУ ім. М.Драгоманова. Серія №12. Психологія / За ред. Долинської Л.В. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005.– Вип.7(31) – С. 22.

2. Дейниченко Л.М. Особистісні властивості студентів, схильних до інтернет-адиктивної поведінки. Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наукових праць / [За

заг. ред. проф. В.І.Сипченка]. - Вип. 2.(88) - Слов'янськ: ДДПУ, 2018. - С.217-232.

3. Інтернет-залежність української молоді: сучасний стан проблеми. Автор: Мацьоха Т.–Режим доступу: < <https://commons.com.ua/uk/internet-zalezhnist/> >.

Лариса ДЕЙНИЧЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології,
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

ВИЯВ ОСОБЛИВОСТЕЙ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Актуальним є дослідження проблеми самоактуалізації молоді, оскільки людина з високим рівнем самоактуалізації набагато легше робить свій життєвий вибір, вона більш активна і відповідальна за власні дії, більш оригінальна й ефективна у нестандартних життєвих ситуаціях, тобто вона більш творча. Саме у студентські роки процес самоактуалізації, на думку автора концепції самоактуалізації А. Маслоу, набуває особливої інтенсивності. Юнацький вік характеризується усвідомленням власної індивідуальності, неповторності, несхожості на інших. У цьому віці остаточно складається фундамент ціннісних орієнтацій, вимальовується проєкція головних напрямів життєдіяльності, пошуків, самореалізації.

Більшість науковців вважає поняття «самоактуалізація» і «самореалізація» дуже близькими за змістом. Самоактуалізація є показником повноти самореалізації особистості. Вона свідчить про ступінь розвитку самосвідомості, рівень орієнтування в життєвих і соціальних ситуаціях, наявність потенційних та реальних можливостей особистості для її самоздійснення, рівень організаційно-вольової зрілості в управлінні життєвими обставинами та подоланні життєвих труднощів.

Аналіз наукової літератури дозволяє визначити самоактуалізацію як найбільш повну і вільну реалізацію особистістю своїх можливостей; тенденцію максимізувати таланти у найрізноманітніших сферах життєдіяльності. У вузькому розумінні самоактуалізація – це вроджена тенденція до безперервного розгортання свого необмеженого творчого потенціалу у навчально-професійній діяльності. Самоактуалізація особистості майбутнього фахівця зумовлюється дією внутрішніх і зовнішніх чинників, вплив яких на цей процес опосередковується рівнем соціальної активності суб'єкта [1].

О.Ф. Яценко узагальнено визначає самоактуалізацію як психічне явище (яке можна інтерпретувати як процес, стан, метапотребу, результат і властивість особистості), яке перебуває в реципрокних стосунках із

самопізнанням та самовдосконаленням і сприяє керуванню не тільки потенціальними здібностями, а й усіма рівнями психіки та формами свідомості особистості, а також забезпечує соціальну результативність [2].

Особливості самоактуалізації особистості студентів-психологів досліджували за допомогою Самоактуалізаційного тесту (САТ) Л.Гозмана і М.Кроза, який дозволяє вивчити прагнення особистості до самоактуалізації. Основне призначення Самоактуалізаційного тесту – визначення індивідуальних проявів самоактуалізації особистості. Тест складається з переліку 126 пунктів, кожен з яких включає два альтернативних судження ціннісного чи поведінкового характеру й описує різні установки та особливості ставлення людини до світу, до інших людей і до самого себе. Завдання досліджуваних полягає в тому, щоб обрати з двох суджень те, яке «найбільшою мірою відповідає його уявленням чи звичному способу поведінки» [2, с.162].

Аналіз показників за шкалами тесту показав, що студенти-психологи четвертого курсу отримали дещо вищий рівень самоактуалізації особистості, ніж студенти другого курсу. Так, для них значущими є «автономність» (59%), «самоповага» й «ціннісні орієнтації» (55%), що свідчить про самостійність і незалежність особистості, які знають чого прагнути в житті і як цього досягти, крім цього, значна кількість досліджуваних виявляє розуміння властивостей власного характеру, надає перевагу цінностям самоактуалізованої особистості.

Найнижчі результати як у студентів другого курсу, так і випускників, отримані за показником «компетентність у часі». Це означає орієнтацію досліджуваних лише на один проміжок часової шкали (минуле, теперішнє, майбутнє) або дискретне сприймання свого життєвого шляху.

Треба відзначити, що для студентів другого курсу більш значущими складовими самоактуалізації є «ціннісні орієнтації» (86%), «креативність» (76%) та «потреба у пізнанні» (69%), що свідчить про прагнення пізнавати навколишній світ, про творчий потенціал і самодостатність особистості. Порівняльний аналіз складових самоактуалізації у студентів-психологів другого та четвертого курсів показав, що оптимального рівня досягнуто студентами за шкалою «ціннісна орієнтація». Водночас показники за шкалою «гнучкість поведінки» доводять, що студенти четвертого курсу реалізують зазначені цінності у власній поведінці, а студенти другого курсу лише приймають їх.

Підсумовуючи вищесказане, встановлено, що загальними для студентів другого та випускного курсів є високі показники «самоповаги». Вони цінують власні досягнення, позитивні якості та поважають себе. Значне зниження показників «самоприйняття» у студентів другого курсу свідчить про невміння приймати свої недоліки. А для студентів четвертого курсу це означає те, що входження в ситуацію самостійної професійної діяльності супроводжується відкриттям нових можливостей професійної самореалізації.

1. Кобильнік Л.М. Динаміка особливостей самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: РДГУ, 2007. - Вип. 37.– С. 89-94.

2. Дейниченко Л.М. Особливості самоактуалізації студентів у процесі професійної підготовки. Transformations in Contemporary Society: Social Aspects. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2017; ISBN 978-83-62683-95-6; pp.18 -25, illus., tabs., bibls. 8 105.

Лариса ДЕЙНИЧЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»
С. Захарова,
магістрант 2 курсу

ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД

Агресивна поведінка особистості є однією з провідних тем сучасних наукових досліджень в психологічній науці. Аналіз наукової психологічної літератури свідчить про неоднозначність трактування цього феномену. Поняття «агресія» і «агресивність» часто вживаються в найширшому контексті й тому потребують конкретизації. Так, у наукових працях Р.Берона, Д.Річардсона, Е.Фромма агресія розглядається як мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам співіснування людей у суспільстві, шкодить об'єктам нападу, завдає фізичного збитку людям або викликає у них психологічний дискомфорт. На необхідність вивчення агресії не лише як поведінки, але й як психічного стану, що містить у собі потенціал агресивних дій, указує М.Д. Левітов.

Поняття агресії як прагнення, що виявляється в реальній поведінці або фантазуванні з метою домінування над іншими, розмежовується з поняттям агресивної поведінки, спрямованої на нанесення шкоди живій істоті, котра не бажає подібного ставлення. Тобто під агресією розуміється внутрішній, когнітивний компонент агресивної поведінки. При цьому провідними ознаками агресивної поведінки Е.В. Змановська називає такі прояви: прагнення до домінування над людьми і використання їх у своїх цілях; тенденція до руйнування; нанесення шкоди оточуючим; схильність до насильства.

Дослідник С.Л. Кравчук під агресією розуміє й емоційні переживання,

внутрішні спонукання й готовність діяти агресивно, а також зовнішній вияв цих внутрішніх компонентів в агресивній поведінці. У підлітковому віці агресивність часто виступає як форма протесту в підлітків, що незадоволені своєю позицією в суспільстві і, як наслідок, в особи виявляється протестна поведінка, що перетворюється в агресивну.

Термін агресивність більшість дослідників тлумачать як відносно стійку рису особистості, яка виражається в готовності до агресивних дій для реалізації своїх цілей і характеризується сприйняттям та інтерпретацією поведінки іншої людини [3, с. 20]. Агресивні дії при цьому не викликаються певними об'єктивними обставинами, тобто не можуть бути виправдані необхідністю самозахисту, захисту інших людей або причинами морально-етичного характеру.

На думку Ф.В. Бассіна, відмінність понять «агресія» і «агресивність» веде до важливих наслідків: по-перше, не за всякими агресивними діями суб'єкта варто вбачати агресивність особистості, по-друге, агресивність людини не завжди проявляється в явно агресивних діях. Сама по собі агресивність не робить суб'єкта соціально небезпечним, адже, з одного боку, існуючий зв'язок між агресивністю і агресією не є однозначним, а, з другого боку, акт агресії може не набувати соціально небезпечних та несхвалюваних громадськістю форм. Часто агресивність розуміють як «зловмисну активність». Однак сама по собі деструктивна поведінка «зловмисною» не є, такою її робить мотив діяльності, тобто ті цінності, заради досягнення і оволодіння якими активність розгортається. Зовнішні практичні дії можуть бути схожими, але їх «мотиваційні компоненти прямо протилежними» [1, с.295].

При розгляді деструктивних проявів агресивності у юнаків зазначають самоствердження на фоні інших людей, вияви агресії для підвищення власної значущості (статусу) або встановлення контролю над іншими, що часто виявляється як компенсування критичного рівня самооцінки.

Отже, агресивність – це усвідомлювана чи неусвідомлювана якась схильність до агресивної поведінки; агресія – це форма поведінки, яка частково є соціальним навчанням (ЗМІ, однолітки, сім'я) і частково є наслідком агресивності (властивості особистості).

Тож агресивні прояви у поведінковому аспекті несуть в собі потенційну або заподіювану шкоду, при цьому ступінь шкідливості як результату залежить від агресора та від того, на кого спрямована агресія. При цьому слід урахувати, що агресивна поведінка може бути як прямою, коли людина не приховує свою агресію від оточуючих, так і непрямою, коли агресія приховується під неприязню, схидами або іронією. Пряма агресія проявляється різними способами, починаючи від висловлення погроз у бік співрозмовника і закінчуючи безпосередніми агресивними діями. Непрямою агресією людина чинить тиск на «жертву». Прояви агресії виражаються як у фізичній, так і у словесній формі. Усі вказані види агресивної поведінки стали

предметом нашого дослідження.

Проаналізуємо різні підходи психологів-науковців на проблему визначення структури агресії. У психології під час опису структури агресії як поведінкового прояву і психічного стану дослідники з різним ступенем повноти виділяють емоційний, когнітивний (пізнавальний) і вольовий компоненти. Дослідження, присвячені агресії, дозволяють розглядати агресію як психічне явище і психічний процес, тобто можна виділити агресивність, зокрема її внутрішній компонент, і власне агресивну поведінку як зовнішній прояв агресивності.

Науковець М. Левітов у структурі агресії виокремлює емоційний, пізнавальний (когнітивний) і вольовий компоненти [2]. О. Саннікова, розглядаючи агресивність у контексті континуального підходу, представила її як систему компонентів, що належать до формально-динамічного, змістовно-особистісного і соціально-імперативного рівнів. Перший рівень включає сукупність усіх властивостей, що відображають динаміку протікання психічних явищ та індивідні властивості конституціонального характеру. Другий рівень містить власне особистісні властивості: спрямованість, потребнісно-мотиваційну сферу, інтереси. До третього рівня відносяться уявлення особистості про суспільство, мораль, норми, культуру, знання тощо і саму мораль особистості [3].

Сучасні науковці агресивність пов'язують з емпатією, локусом контролю, тривожністю, відчуттям провини; авторитарністю; збудливістю нервової системи. Більшість цих властивостей відноситься до темпераменту. У дослідженні Хоружого С. встановлено, що високий рівень самооцінки особистості відповідає високому рівню агресивності та навпаки. Вченим також описано зв'язок самооцінки із ворожістю особистості, причиною якої виступає можливість похитнути авторитетність підлітка іншою людиною, що входить в оточення, тому висока самооцінка супроводжується й високим рівнем ворожості як особливістю відстоювати свою авторитетність [2].

Тож теоретичний огляд питання агресивної поведінки показує, що агресивність є потенційною характеристикою особистості, яка може проявлятися в агресії, тобто в діях, у поведінці, спрямованій на порушення і навіть руйнування психологічного або фізичного простору іншої людини.

---

1. Ворона С. В. Феномен агресивної поведінки в підлітковому віці. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. Харків, 2019. С. 294-296.

2. Гречковська Л. П. Психологічні фактори динаміки агресивної поведінки підлітків. Бібліотека методичних матеріалів. Відділ освіти Старосинявської районної державної адміністрації. Стара Синява. 2014. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/embed/01002r4r-99a2.doc.html>

3. Зошій І. В. Дослідження агресивності особистості: психолого-педагогічний аналіз. Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій : матер. доп. Всеукр.наук.-практ. конф., (06 червня 2019 р.). Львів : Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2019. С. 18-21.

Вікторія КОРНІЄНКО

доктор психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ СКЛАДОВІ НАВІЮВАНOSTІ ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На даному етапі розвитку наукових знань питанням навіюваності приділяється велика увага. Так, навіюваність вивчається в контексті досліджень адаптивної й дезадаптивної активності особистості (Є. І. Вахромов, О. І. Захаров, С.Д. Максименко); інформаційної безпеки особистості (Г. В. Грачов, Л. П. Гримак); як механізм соціалізації та саморегуляції особистості (В. С. Лобзін, Г.М. Андреева, Є. І. Волков, Г. А. Амінів, Г. В. Грачов, Г. С. Джоуетт, В. О'Доннел, Д. Маркс, Г. Г. Почепцов, В. Ф. Прокоф'єв, В. П. Шейнов, Е. Шостром, Р. Чалдіні О. С. Ромен) та інші.

На думку таких науковців, як Лобзін В. С., Жарков Ю.М., Компанцева Л.Ф., Остроухов В.В., Петрик В.М., Присяжнюк М.М., Скулиш Е.Д., механізм процесу навіювання полягає в передачі інформації, заснованої на її некритичному сприйнятті та викликає особливий психічний стан, який не потребує доказів і логіки. Результатом навіювання є прийняття переданої інформації, що несе різну емоційну забарвленість [6,11]. Аналіз наукових джерел вказує, що до навіювання більш схильні особи, які знаходяться в стані морального, емоційного або фізичного стомлення [2, 5, 6, 11]. Про підвищену вразливість молоді теж говорять дослідники С. Литвинов, В.І.Луговий, О.Ф.Мельников, А.М.Михненко, Т.В.Мотренко, Н.Р.Нижник, О.Ю.Оболенський, які наголошують, що навіювання такої категорії реципієнтів формує сугестивність. Численні наукові дослідження щодо сугестивності студентів говорять про те, що цей феномен обумовлений знаходженням цієї категорії молодих людей в процесі адаптації до нової для себе соціальної ситуації [5]. Труднощі, які постають перед студентами, формують невпевненість в собі, тривожність, фрустрацію та інші негативні емоційні стани, що свідчать про зниження рівня захищеності і здатності особистості до розвитку, тобто про порушення її психологічних безпекових бар'єрів. В результаті такого факту студенти дуже швидко втрачають інтерес до активної роботи над собою.

На актуальність і важливість сфери навіюваних явищ вказували багато видатних дослідників, таких як З. Фрейд, що вбачав у процесі навіювання – «початковий і непереборний феномен, фундаментальний факт психічного

життя людини».

Рядом дослідників (Сідун О.Ю., Манілов І.Ф., Саннікова О.П. та інші) було визначено взаємозв'язок між сугестивністю особистості і типом вищої нервової діяльності, який полягав у тому, що сугестивність була більш високою у людей зі слабким і художнім типом вищої нервової діяльності, а меншою – у людей з сильним, збудливим і розумовим типом [6,7].

На основі аналізу наукових досліджень ми дійшли думки, що існують певні індивідуально-психологічні особливості навіюваності, а саме: особам з високим рівнем схильності до навіювання притаманні високі показники рівня тривожності та фрустрації, а особам з високим рівнем суб'єктивного контролю притаманний високий рівень домінантності [6,8,11].

Отримані результати емпіричного дослідження підтверджують теоретичні та емпіричні дані про те, що навіюваність може розглядатися не лише як зворотна сторона (тобто результат) впливу зовнішніх факторів, але і як характеристика особистості, яка дуже залежить від зовнішнього психічного впливу.

На основі вищезазначеного можна висунути гіпотезу про те, що високий рівень усвідомленого суб'єктивного контролю може виступати особистісною детермінантною критичного сприйняття інформації, адже особистість з високим рівнем суб'єктивного контролю сприймає події навколишнього середовища як контрольовані нею самою.

Тому проблема, яку ми вивчаємо, має досить високу актуальність на даний час, бо до навіюваності, за інформацією наукових теоретичних джерел, більш схильна саме молодь, адже до неї зараз надходить великий потік інформації з мас-медіа та мережі Інтернет. У даній роботі дослідження навіюваності спрямоване на вивчення індивідуальних відмінностей між людьми, які по-різному реагують на зовнішні чинники, в різному ступені відчують на собі вплив навіюваності, яка залежать від індивідуально-типологічних факторів.

Визначено, що наслідками впливу пропаганди з різних зовнішніх мереж, є підвищений рівень напруженості людини, зниження працездатності її психічних процесів та можливість психоемоційних розладів. Підґрунтям до цього є: низький рівень самооцінки, деяка інфантильність та конформність особистості.

Була підтверджена нами гіпотеза про те, що чим вищим є рівень суб'єктивного контролю, тим нижчий рівень схильності до навіюваності. Низький же рівень домінантності, що виражається у нерішучості, слабкій волі, боязкості і несміливості, може виступати як один із характерологічних особливостей, пов'язаних із навіюваністю. Щодо іншої гіпотези дослідження, яка полягала у тому, що високий рівень суб'єктивного контролю пов'язаний із низьким рівнем фрустрації, тривоги та агресії, підтверджена не була. Поставлену мету було досягнуто. Проведене дослідження відкриває ще низку аспектів для подальшого уточнення особистісних чинників схильності до навіюваності.

1. Гуменюк Л. Й. Інтернет-адикція молоді у соціальному вимірі / Л. Й. Гуменюк // Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки. – 2013. – Т. 18, вип. 2(1). – С. 217–225.
2. Дем'яненко Т.В. Особливості сугестивності соціально дезадаптованих підлітків / І.Ф. Манілов, Т.В. Дем'яненко // Проблеми загальної та педагогічної психології : Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України/ За ред. С.Д. Максименка. Т.ХІ, част.3. – К., 2009. – с.220-228.
3. Завацька Н.Є. Особливості особистісної диференціації узалежненої поведінки підлітків та її корекція [Текст] : автореф. дис...канд. псих. наук : 19.00.07 / Завацька Наталія Євгенівна ; Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2002. – 20 с.
4. Засекін А. А. Віртуальне спілкування як чинник особистісних змін студентської молоді: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / А. А. Засекін; Київський ун-т ім. Б. Грінченка. – К., 2012. – 20 с.
5. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посібник / Н.Ю. Максимова. – К. : Либідь, 2011. – 520 с.
6. Манілов І.Ф. Сугестивність: деякі зауваження до дефініції [Текст] / І.Ф. Манілов // Проблеми загальної та педагогічної психології : Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К. : Любіть Україну, 1999. – Т. 1. – Ч. 1. – С. 47 -49.
7. Матвійчук О.С. Психокорекційний тренінг як засіб профілактики девіантної поведінки підлітків [Текст] / О.С. Матвійчук // Практична психологія та соціальна робота. –1998. – № 1. – С. 20 – 23.
8. Найдьонова Л. А. Кібер-булінг підлітків (віртуальний терор) як новітній феномен інформаційної доби : теоретико-методичні засади подолання і профілактики / Л. А. Найдьонова // Практична психологія та соціальна робота. – 2010. –№ 8. – С. 10–18.
9. Пов'якель Н.І. Арттерапевтичні психотехнології у розвитку творчого потенціалу саморегуляції особистості // Практична психологія в системі вищої освіти: колективна монографія: [за ред. професора Н.І. Пов'якель] / Н. І. Пов'якель – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – С. 293-300.
10. Сасько О. О. Психолого-педагогічні умови розвитку соціального інтелекту у студентів, схильних до адитивної поведінки : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / О. О. Сасько ; Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2010. – 20 с.
11. Сідун О. Ю. Психологічні детермінанти сугестивності в юнацькому віці /О. Ю. Сідун // Інститут психології імені Г. С. Костюка АПН України, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія/ За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. - Київ-Ніжин: Видавництво НДУ; ДС «Міланік», 2007. - Том 10, вип.1. С. 109-111.

Вікторія КОРНІЄНКО,
завідувач кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського університету внутрішніх
справ, доктор психологічних наук, доцент

Олександр БЕЛЬСКИЙ,
завідувач відділення реабілітації
дитячої клінічної лікарні № 6 м. Дніпро

ОСОБЛИВОСТІ САМОСВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ

На даному етапі розвитку наукових знань у міжнародній корекційній педагогіці і психології вивчається коло питань, що присвячене вивченню особливостей особистісних характеристик підлітків з порушеннями опорно-рухового апарату. Вивченням проблеми тривалий час займались: В.В.Іпатова, О.В.Крижко, І.Ю.Левченко, І.І.Мамайчук, О.В.Романенко та інші. Однак незважаючи на вивчення великого кола питань даної проблематики, великий прогрес сучасної теоретичної і практичної медицини, багато захворювань залишаються невиліковними, наслідки їх є стійкими та стають причиною інвалідизації хворих, деформуючи особистість [1,5,6].

Актуальність проблеми зумовлюється тим, що розвиток особистості підлітка з такою патологією як у медичному, так і психологічному аспектах, потребує врахування внутрішніх детермінант психічного розвитку. Особливої ваги це набуває у підлітковому віці, який правомірно вважається своєрідним підсумком попередніх стадій розвитку самосвідомості. У межах емоційно-ціннісної складової самосвідомості особистості підлітка інтенсивно розвиваються власна незалежна система чинників самоствавлення, самооцінювання, самоцінності, проте складний комплекс психогенних факторів (продлонгована психічна травматизація у зв'язку з усвідомленням „особливого фізичного статусу“, сенсорна, соціальна і емоційна депривація, умови неправильного виховання) породжує психологічну напругу, незадоволеність собою, соціально-психологічну дезадаптацію, що складає негативну основу для формування позитивного емоційно - ціннісного компоненту самосвідомості підлітка з руховими порушеннями [1, 2, 4, 7].

У цьому зв'язку головною метою даної роботи є висвітлення особливостей особистісного розвитку дітей підліткового віку з порушенням опорно-рухового апарату та врахування їх в процесі реабілітації, що дасть змогу реалізувати потенційні можливості дитини. Своєрідність особистісної сфери хворого з руховою патологією часто обумовлена органічним ураженням центральної нервової системи, зокрема, нерівномірним та уповільненим дозріванням лобних ділянок кори головного мозку. Крім того, рухові недоліки обмежують можливості дитини у пізнанні навколишнього світу та

спілкуванні, що тягне за собою соціально-емоційну деривацію, яка впливає на формування Я-концепції хворого [3,4,6].

Психодіагностика емоційно-поведінкової сфери дітей з порушенням опорно-рухового апарату виявляє високі показники емоційної нестабільності, що свідчить про неврівноваженість, емоційну нестійкість, легку збудливість, підвищену лабільність та поведінкові розлади у вигляді низької фізичної та когнітивної активності. Психологічні дослідження хворих цієї категорії вказують на недостатній розвиток вольових якостей; недостатньо сформовану функцію контролю поведінки. Тому варіативність та мультифакторність виникнення емоційних порушень у підлітків з руховою патологією обумовлює необхідність їх вивчення [1,3,6].

Так, спеціальна психологія наполягає на їх подальшому вивченні з метою своєчасного попередження та психокорекції. У контексті дослідження особистості дітей з руховою патологією значне місце займає з'ясування особливостей їхніх уявлень про власні емоційні та поведінкові характеристики, оскільки в основі реалізації механізмів свідомої саморегуляції лежить суб'єктивна індивідуально-особистісна оцінка зовнішніх впливів. Відомо, що хвороби, які порушують функціонування опорно-рухового апарату, проявляються першочергово порушеннями рухів, рівноваги та положення тіла через порушення роботи мозку або пошкодження однієї чи декількох його частин, які контролюють м'язовий тонус та моторну активність [1, 5, 6].

Порушення емоційно-вольової сфери дитини підліткового віку найчастіше проявляються підвищеною емоційною збудливістю в поєднанні з вираженою нестійкістю вегетативних функцій, загальною гіперестезією, підвищеною виснажливістю нервової системи. Крім підвищеного емоційного збудження можна також спостерігати стан повної байдужості та інших емоційно-вольових порушень: слабкість вольових зусиль, несамостійність, виникнення катастрофічних реакцій при так званих фрустраційних ситуаціях. Так, фобічний або обсесивно-компульсивний синдром, також є характерними для багатьох підлітків з руховою патологією, бо підвищена вразливість в поєднанні з емоційною збудливістю і афективною інертністю створює благодатне середовище для виникнення різного виду страхів, які можуть виникати навіть під впливом незначних психогенних факторів, – незнайомої ситуації, розлуки з близькими, появою нових людей [4, 5, 7].

Інакше кажучи, на розвиток і формування особистості дитини, з одного боку, істотно впливає його надзвичайний стан, пов'язаний з обмеженнями рухів і мови; з іншого боку – ставлення родини до хвороби, атмосфера, що оточує дитину. Тому завжди потрібно пам'ятати про те, що особистісні особливості дітей, які страждають на рухову патологію, – результат тісної взаємодії цих двох факторів. Варто відзначити, що батьки, при бажанні, можуть пом'якшити фактор соціального впливу. Особливості дитини з аномаліями розвитку, у тому числі порушенням опорно-рухового апарату,

пов'язана, у першу чергу, чинниками та умовами її формування, які значно відрізняються від умов розвитку здорової дитини. Для більшості дітей із руховими порушеннями (артрогрипоз, міопатія, дитячий церебральний параліч) характерна затримка психічного розвитку по типу так званого психічного інфантилізму, який включає в себе незрілість саме емоційно-вольової сфери дитини, що пояснюється уповільненим формуванням вищих структур мозку, пов'язаних з вольовою діяльністю. Тож інтелект дитини може відповідати віковим нормам, при цьому емоційно-вольова сфера залишається несформованою [3,7].

Список використаної літератури:

1. Антонова З. О. Соціально-психологічні особливості економічної соціалізації підлітків : автореф. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Київ, 2012. 13 с.
2. Бастракова А. С. Вплив стилю батьківського виховання на розвиток особистісного потенціалу підлітків: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2017. 20 с.
3. Білодід В. М. Освітня соціалізація як чинник формування узгодженої життєвої перспективи студентів : автореф. дис. ... канд. психол. наук. : 19.00.07. Київ, 2016. 19 с.
4. Власова О. І., Марушкевич А. А. Основи психології та педагогіки : підручник. 2-ге вид., перероб. Київ : Знання, 2011. 333 с.
5. Грись А. М., Голубнюк В. О. Психологічні чинники соціальної дезадаптації підлітків. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інст. психології Г.С. Костюка НАПН України. 2016, Т. XI: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 14. С. 14 – 26.
6. Кирпенко Т. М., Бохонкова Ю. О. Механізми психологічного самозахисту підлітків: монографія. Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. 176 с.
7. Корнієнко В.В. Психологічні особливості соціальної ідентифікації осіб з органічним ураженням головного мозку. Матеріали Міжнародної науково-практичної заочної конференції: «Аспекти гуманізаційного впливу освіти на особистість», Д.: ДНУ, 2017: http://distance.dnu.dp.ua/ukr/index_ukr.html

Вікторія КОРНІЄНКО,

завідувач кафедри психології та педагогіки

Дніпропетровського державного

університету внутрішніх справ,

д.психол.н., доцент

Юлія МАЛЕНКІНА,

психолог середньої спеціалізованої школи № 13

ПРОБЛЕМА ПОРУШЕНЬ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ ТА ЇЇ КОРЕКЦІЯ

Проблема порушень емоційної сфери при розумовій відсталості і її корекція ніколи не втрачала своєї актуальності. Хоча багатьма авторами, серед яких Рубінштейн С.Я., Кузьміна К.С., Лебединська К.С., Селецький А.І., Ісаєв

Д.Н. та інші, і було зроблено опис проявів порушень емоційної сфери у різних груп дітей шкільного віку, але не в достатній мірі висвітлені можливості діагностики, психопрофілактики та подолання проявів порушень емоційної сфери у даної групи дітей. Тому недостатнє дослідження цієї проблеми і спонукало нас до більш глибокого та повного її вивчення.

Значна кількість науковців (В. Синьов, І. Колесник, Н. Кравець та інші) стверджує, що агресивна поведінка є дуже частим проявом у повсякденному житті цієї категорії дітей, але завжди існувала необхідність захисту їх від таких наслідків. Розумово відстала дитина в силу свого інтелектуального дефекту більш схильна до впливу як зовнішніх чинників, так і свого внутрішнього світу, використовуючи агресивну поведінку як засіб захисту та допомоги самій собі. Таким чином вона відгороджується і захищає свою слабку, вразливу особистість [1,3,6,8].

Доведено, що у такої категорії дітей основні нервові процеси не співвіднесені між собою, внаслідок чого вони обрушують всю гаму проявів агресивності: від дратівливості, злостивості, простого почуття образи до невмотивованих спалахів невгамовної агресії на оточуючих людей і самих себе; вони звинувачують, вимагають. Агресивна поведінка заважає дитині стати повноправним членом суспільства, її відкидають батьки, однолітки, тому нерідко ці діти поповнюють ряди асоціальних елементів [2,4,5,7].

Отож в ході нашого дослідження ми з'ясували, що агресивність – це властивість особистості, яка полягає в готовності і перевазі використання насильницьких засобів для реалізації своїх цілей. Для розумово відсталих дітей притаманні недорозвинення пізнавальних інтересів, труднощі сприйняття простору і часу, що заважає їм орієнтуватися в навколишньому світі та адекватно реагувати на всі його виклики. А некритичність мислення розумово відсталих дітей унеможлиблює самостійно оцінити свою роботу та виправити помилки, бо особливості психічної діяльності у них носять стійкий характер [2,6,8,9].

Незважаючи на те, що зниження інтелектуальних можливостей утруднювало диференціацію негативних емоцій і можливість їх контролю, та досліджувані діти легко вступали в контакт, погоджувалися взяти участь у заняттях. Послідовність пред'явлення завдань була різною, залежно від індивідуальних особливостей досліджуваних, їх інтересів, також у роботу були активно задіяні батьки.

Аналіз виконання методики Розенцвейга розумово відсталими дітьми показали, що більшість учнів в експериментальній групі схильна направляти свою реакцію на навколишнє середовище та на самих себе, а у третини – звинувачення всякого роду відсутні.

У контрольній групі у більшості випадків фруструюча ситуація розглядалася як щось незначне, що проходить з часом, звинувачення оточуючих або самого себе відсутнє, реакції направляють на самих себе, з прийняттям провини або ж відповідальності за виправлення ситуації, яка

виникла.

Також нами була підібрана і адаптована система заходів, заснована на арт-терапевтичних техніках, які, на нашу думку, мають широкі можливості і сприятимуть швидкій соціалізації дитини з особливими потребами. Вона, як невербальний засіб спілкування, особливо буде цінною для тих, хто недостатньо добре володіє мовними навичками, відчуває труднощі в словесному описі своїх переживань та у міжособистісній взаємодії.

Під впливом спеціально організованих корекційних занять у невеликої кількості такої категорії дітей намітилися позитивні зміни в поведінкових реакціях в ході конфліктних ситуацій. Це знайшло своє відображення в частковій відмові від прояву агресії, при збереженні спрямованості агресивної поведінки в залежності від ситуації.

Таким чином, програма заходів сприяла зниженню агресивності у молодших школярів, а саме: у дітей знизилася кількість агресивних проявів, менше стало дратівливості, тривожності і страхів.

Ефективність застосування арт-терапії підтверджена методами обробки даних і якісними змінами в поведінці дітей.

Але говорити про повну корекцію негативних емоційних проявів, в подоланні даного поведінкового стереотипу неможливо, тому що аналіз ситуацій в рамках корекційних занять не дає можливості точно передбачити, що, опинившись у подібній ситуації в реальному часі, діти виберуть саме ту модель поведінки, яку б ми хотіли бачити. Корекційні заняття, поряд з навчальними та виховними, покликані лише допомогти дитині правильно зорієнтуватися і адекватно реагувати в разі конфліктної ситуації [2,4,8,9].

---

1. Колесник І. П., Кравець Н.П. Робота з розумово відсталими дітьми-сиротами»: навчальний посібник. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 86 с.

2. Руденко Л. М. Теоретична модель психокорекції порушення поведінки у дітей з розумовою відсталістю / Л. М. Руденко // Актуальні проблеми психології. Том XII. Психологія творчості : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К. : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2013 – Випуск 16. – С. 406-413.

3. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Підручник.- Частина 2. Навчання і виховання дітей. – К: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – 214с.

4. Чабанюк С. О. Структура коморбідної патології у хворих із легкою розумовою відсталістю. Сучасні аспекти медицини та фармації – 2021 : мат. Всеукр. наук.-практ. конф. молод. вч. та студ. з міжн. уч. 15-16 квітня 2021 р., м. Запоріжжя. С. 42–43.

5. Чугунов В.В., Підлубний В.Л., Чабанюк С.О. Оцінка ефективності медико-соціальної реабілітації осіб з легкою розумовою відсталістю підліткового віку. Запорізький медичний журнал. 2022. Т. 24, № 5 (134), С. 560- 564.

6. Фірсова М., Гладун Г. Сюжетно - рольові ігри для дітей з порушенням інтелекту./ Дефектолог, 2008. - № 10. – С.21 – 28.

7. Яковлева С. Вплив раннього втручання на діагностику та психічний розвиток розумово відсталих дітей.// Дефектологія, 2008. - № 3. С. 14 – 16.

8. Effects of Physical Activity on the Physical and Psychosocial Health of Youth With Intellectual Disabilities: A Systematic Review and Meta-Analysis / N. J. Kapsal et al. J Phys Act Health. 2019. № 16 (12). P. 1187–1195.

9. Health professionals' experiences of behavioural family therapy for adults with intellectual disabilities: a thematic analysis / J. Hutchison et al. J Psychiatr Ment Health Nurs. 2017. № 24 (5). P. 272–281.

Вікторія КОРНІЄНКО,
завідувач кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
д.психол.н., доцент
Зоя ПРИЛОУС,
лікар дитячої клінічної лікарні № 3 м. Дніпро

ПРО ОСОБИСТІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДІТЕЙ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Доведено, що труднощі адаптації та навчання у школі можуть мати однакові зовнішні прояви, що відбиваються на поведінці дитини, відносинах з однолітками, вчителями, але їх причини, психологічні та фізіологічні механізми, етіологія можуть бути зовсім різними. Тому і допомога дитині в кожному окремому випадку має бути спрямована не на зміну поведінки як такої, а на усунення небажаних причин її формування.

Актуальність нашого дослідження полягає у тому, аби визначити фактори, які впливають на порушення адаптації та поведінки дітей молодшого шкільного віку з мовленнєвими порушеннями у шкільних закладах освіти.

Відомо, що проблема вивчення взаємозв'язку особистісних особливостей дітей молодшого шкільного віку і шкільної адаптації в психологічній і педагогічній літературі вивчена ще недостатньо, тому в нашій роботі ми спробуємо найбільш повно розкрити цей взаємозв'язок. У молодшому шкільному віці (провідною в молодшому шкільному віці є навчальна діяльність, в цьому віці в основному складаються стосунки з учителями, виявляються індивідуальні якості та особливості) у дитини найчастіше виникають труднощі і проблеми в навчанні, які, як правило, переходять і в старші класи, якщо їх не коригувати. Тому цей вік є таким, коли відбувається формування таких важливих якостей, як характер, мислення, здібності, які впливають на адаптацію та дають початок успішному або неуспішному навчанню дитини в школі, його майбутнім успіхам.

Результати дослідження особистісних рис за допомогою «Дитячого варіанту особистісного тесту» Кеттелла виявили відмінності між двома групами вибірки за такими показниками: «Експресивність», «Оптимізм»,

«Незалежність» та «Незворушність» (табл. 1).

Таблиця 1. Порівняння показників особистісних рис за «Дитячим варіантом особистісного тесту» Кеттелла

Показники	Середнє значення діти з нормальним розвитком	Середнє значення діти з мовленнєвими порушеннями	Значення t-критерію Стьюдента	Рівень значимості p	Значення F-критерію Фішера	Рівень значимості p
Екстраверсія	5,00	4,30	-2,66	0,0101	1,51	0,2710
Оптимізм	4,70	5,80	-2,35	0,0224	1,78	0,1272
Незалежність	6,30	4, 57	-2,94	0,0047	1,81	0,1156
Незворушність	4,73	6,53	-4,47	0,0000	2,55	0,0142

Результати дослідження, які показано в таблиці 1, свідчать, що діти, які мають мовленнєві порушення, відрізняються більш вираженою замкнутістю, недовірливістю, відокремленістю та байдужістю до навколишнього середовища, ніж здорові діти. Вони легко виводяться зі стану душевної рівноваги, частіше мають занижений настрій, демонструють залежність від дорослих та інших дітей, легко піддаються їх впливу, також вони відрізняється підвищеною нервовою напруженістю. Отримані результати підтверджуються в роботах низки авторів (А.С. Вінокур, Л.С. Волкова, О.Л. Жильцова, Г.А. Каше, Т.Б. Філічової, Г.В. Чіркиної), які доводять, що у дітей з мовленнєвими порушеннями недорозвинення емоційної сфери посилює слабкість психічної активності, зумовлює недостатність та нестійкість інтересу до навколишнього, відсутність ініціативи, самостійності, у них спостерігається знижена спостережливість та мотивація. Нездатність пригнічувати афект або потяг часто проявляється у схильності до імпульсивної поведінки, інтенсивної афективної реакції (бурхливі спалахи гніву, агресивні розряди) через незначні приводи (О.В. Українець) [5, 6, 8]. Молодші школярі з порушенням мовлення, на відміну від ровесників з нормальним розвитком, тривалий час є більш залежними від дорослих, для них притаманна пасивність, спонтанність поведінки (часто не можуть пояснити власних вчинків). У переважної більшості дітей домінують негативні емоції та підвищена схильність до стресових станів (Л.М. Шипіцина, Л.С. Волкова) [2, 4, 6].

Також варто зазначити, що ступінь вираженості таких реакцій залежить від умов, в яких знаходиться дитина. Якщо на його дефект не фіксують увагу,

не підкреслюють неправильність його мови нетактовними зауваженнями, намагаються всіляко його зрозуміти і полегшити важке положення в суспільстві, реактивних нашарувань в дитини спостерігається менше.

Тож у дітей, що мають мовленнєві порушення, з одного боку, усвідомлення своєї деякої неповноцінності може призводити до змін характеру: замкнутості, негативізму, бурхливих емоційних зривів, байдужості, нестійкості уваги. А з іншого боку, психологічні властивості мовної діяльності відображаються на формуванні у дітей її особистісної та емоційно-вольової сфери. Також психологічні особливості таких дітей зумовлюються її соціальним оточенням [1,3,7].

Відомо, що кожна дитина – це носій індивідуальних особливостей, відмінних від інших дітей, тому необхідний також індивідуальний підхід до кожної дитини, з якими б особливостями темпераменту, характеру вона не була, і як би це не відбивалося на її успішності. Допомогати адаптуватись до школи, умов навчання, досягненні гідних результатів в першу чергу повинні вчителі в школі, психологи та батьки.

---

1. Актуальні проблеми гуманітарної освіти: монографія / Г. П. Васянович та ін.; Нац. акад. пед. наук України, Львів. наук.-практ. центр проф.-техн. освіти. Київ: Педагогічна думка, 2012.- 159 с.

2. Бернадська Л. В. Виховання толерантності в учнів 5 – 7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / АПН України, Ін-т пробл. виховання. Київ, 2009.- 20 с.

3. Бондаренко Т. В. Методичні рекомендації для соціальних працівників щодо соціального супроводу випускників соціальних закладів (зокрема інтернатних). Київ: Держсоцслужба, 2006.- 168 с.

4. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація : навч. посіб. Київ: ВЦ „Академія”, 2006. -256 с.

5. Гавриш Н. В., Брежнева О. Г., Кіндрат І. Р. Розумне виховання : метод. посіб. Київ : Вид. Дім „Слово”, 2015.- 176 с.

6. Грибоєдова Т. О. Аспекти особистісного розвитку молодшого школяра, який виховується в закладах інтернатного типу. Психологія та педагогіка у XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, Україна, 5 – 6 черв. 2015 року). Київ: ГО „Київ. наук. організація педагогіки та психології”, 2015. 82–85 с.

7. Коношенко С. В. Реабілітаційна робота з соціально дезадаптованими підлітками в умовах індустріального регіону: монографія. Слов'янськ : Друкарський двір. 2009.- 249 с.

8. Омельченко С. О. Теоретичні і методичні основи взаємодії соціальних інститутів суспільства в формуванні здорового способу життя учнів загальноосвітніх навчальних закладів: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2008. 431 с.

9. Істратова О.М. Психодіагностика. Колекція кращих тестів. Вид.4-е. ростов н / Д: Фенікс, 2007. - 375 с. (Психологічний практикум).

Вікторія КУЛИК,
генеральний директор КНП МДКЛ № 6

Вікторія КОРНІЄНКО,
завідувач кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ, д.психол.н., доцент

ПРО РОЛЬ САМОСТАВЛЕННЯ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ-Я В ОСІБ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

На думку відомих дослідників (С. Лазуренко, Г. Валенса, Т. Хомуленко) підлітковий вік є дуже складним та вразливим періодом у всіх відношеннях. Тому питання взаємовпливу таких феноменів як ставлення до своєї зовнішності, формування самосвідомості і образу-Я завжди цікавили і будуть цікавити науковців багатьох галузей знань, незважаючи на складні періоди у житті країни та світу [2,6,10].

Відомо, що саме в підлітковому віковому періоді відбувається ускладнення структури образу-Я, прискіпливе ставлення до своєї зовнішності, динаміка самооцінки, бо «Я-концепція» є усвідомленою системою уявлень людини про себе, на основі якої вона будує взаємодію з іншими людьми і від якої залежить її психічне благополуччя. Тому вивчення ролі самоствавлення щодо формування образу-Я у осіб підліткового віку є важливим завданням у пізнанні особистості підлітка, а саме: стосунків з оточуючими, індивідуально-особистісної спрямованості розвитку та ін.

Отже, теоретико-методологічний аналіз нашого дослідження показав, що людська зовнішність є результатом онтогенетичного розвитку і відображає культурну, індивідуально-психологічну і смислову складові унікальної людської істоти. На ставлення до своєї зовнішності впливає велика кількість факторів, провідне місце серед яких займають: оцінка зовнішнього вигляду людини в ранньому дитинстві батьками, тілесні зміни внаслідок хвороби, травми або гормональні зміни та засоби масової інформації, які пропагують та рекламують певні стандарти зовнішнього вигляду.

Ми згодні з думкою науковців (О. Кікінежді, А. Тіунова), що підлітки зазвичай гостро реагують на проблеми, пов'язані зі своєю зовнішністю (дисморфофобія, дисморфоманія), що може стати однією з причин психологічного дискомфорту. Також у підлітковому віці виявлено високий, в порівнянні з іншими віковими періодами, рівень тривожності, емоційної неврівноваженості, що проявляється у всіх сферах спілкування, але особливо в спілкуванні з батьками, авторитетними дорослими і тими, від яких вони в певній мірі залежать [4,5,9].

Відомо, що кожна людина старається бути привабливою, тому докладає

чимало зусиль для досягнення цієї мети, оцінюючи свою зовнішність, її переваги і недоліки. Тому показник задоволеності своєю зовнішністю – один з найвагоміших складників самоцінності. При високій її оцінці підліток переживає позитивні емоції, відчуває впевненість в собі, а при низькій оцінці виникає неспокій, відраза, відчай, гнів, заздрість, сором, тривожність та інші негативні емоції.

Наявність високого рівня незадоволеності своєю зовнішністю у підлітків може бути викликана установками, що склалися з приводу фізичної привабливості як у сімейному середовищі, так і в колі однолітків. Також зазначається, що на формування незадоволеності своєю зовнішністю можуть впливати наявність акцентуації характеру, високий рівень притягань, низька самооцінка тощо.

Але незважаючи на значний вплив культури та суспільства на формування привабливої зовнішності, не всі підлітки однаково уразливі в плані формування незадоволеності своєю зовнішністю. Дослідники пов'язують це з тим, що паралельно з дією соціального оточення велику роль відіграють спадковість і психологічні фактори ризику, які підвищують вірогідність формування незадоволеності своїм зовнішнім виглядом. До таких факторів деякі дослідники відносять, наприклад, низьку самооцінку, інфантилізм, егоцентризм, перфекціонізм та ін. [1,3,4,6,9].

Значна кількість досліджень засвідчують, що характерологічними особливостями, пов'язаними з акцентуванням на своєму зовнішньому вигляді, є поєднання підвищеної чутливості з емоційною холодністю, конфліктність, агресивність, нестійкість настрою, образливість, невпевненість в собі, схильність до тривоги та наявність внутрішньо особистісного конфлікту [2, 4, 6, 8]. Також у таких підлітків менше виражена потреба контактувати і взаємодіяти з оточуючими, бути членом групи, надавати і приймати допомогу, вони рідше очікують реакцію симпатії і взаєморозуміння при спілкуванні.

Результати емпіричного дослідження дозволили нам встановити, що:

- підлітки із загостреною реакцією на свою зовнішність мають негативно забарвлені психологічні характеристики;
- підлітки, незадоволені зовнішністю і параметрами власного тіла, мають зазвичай низьку самооцінку та низький рівень самоповаги;
- незадоволеність зовнішністю і параметрами власного тіла у підлітковому віці має взаємозв'язок з такими особистісними характеристиками як агравація, ригідність, тривожність, інтроверсія, сенситивність, лабільність, схильність до психопатій.

---

1. Бойко О. П. Роль тілесності в дозвіллевих практиках. Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. Вип. 621-622. С. 213-218.

2. Валенса Г. А. «Тіло» і «тілесність» у соціально-філософському контексті: термінологічні розвідки. Філософські проблеми гуманітарних наук. Збірник праць. Київ, 2009. – 500 с.

3. Возний А. П. Тілесність людини як феномен розвитку фізичної культури. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2014. № 2 (10). С. 113-122.
4. Кікінежді О. М. Психологічні детермінанти гендерної соціалізації підлітків. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 21 С. 205–214.
5. Колярова А. О. Проблема тілесного досвіду особистості в психологічному дискурсі. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2017. № 5 (60). С. 18–20.
6. Лазуренко С. І. Можливості аутогенного відновлення психофізіологічного стану людини. *Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. Вип. 28. С. 557–678.
7. Ліпяніна Ю. Ставлення особистості до власної зовнішності як предмет досліджень у зарубіжній та вітчизняній психології. *Магістерський науковий вісник*. 2017. №25. С.16-18.
8. Седих К. В. Міфологізація свідомості як ознака суспільно-політичної кризи. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 29. С. 626–635.
9. Тіунова А. О. Вплив трансформації тілесних характеристик підлітка на формування його образу тіла. *Психолого-педагогічні науки*. 2015. №2. С. 77 – 82.
10. Хомуленко Т. Б. Структурно-функціональна характеристика тілесного «Я» в умовах психосоматичної кризи. *Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, С.Б.Кузікової, В.Л. Зливкова*. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. – 540 с.

Вікторія КОРНІЄНКО,
завідувач кафедри психології та
педагогіки ДДУВС,
д.психол.н., доц.
Наталія ФОМЕНКОВА,
начмед ДМКЛ №6

ПЕРФЕКЦІОНІЗМ ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ПСИХОГЕННИХ РОЗЛАДІВ У ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ

Проблема перфекціонізму, як особистісного феномену, пов'язана з афективно обумовленим прагненням до досконалості і водночас він може провокувати зниження продуктивності особистості та бути чинником виникнення різного роду розладів психогенного типу. Саме тому вивчення перфекціонізму з його багатовекторною спрямованістю набуває у сучасній психології актуального статусу, особливо це стосується питань його феноменологічної належності і психологічного змісту. Проблема перфекціонізму як психологічна категорія є досить новою і досліджується переважно за кордоном.

Перфекціонізм (від латинського *perfectio* – досконалість) став предметом багатьох досліджень як в психології, так і в інших науках, а як поняття, почав з'являтися у науковій літературі у середині ХХ ст. Фактично перфекціонізм, як явище психічних знань, почав з'являтися набагато раніше.

А. Адлер визначив його як компенсаторне прагнення до досконалості та переваги [1], К. Хорні – як нарцисична патологія [1,3,4,5].

У вітчизняній психології поняття перфекціонізму вперше було розкрито у рамках клінічного підходу, а розуміння природи цього явища висвітлено у теоріях Н. Гаранян, А. Холмогорової, Т. Юдєєвої [1,3].

У сучасній психології перфекціонізм розуміється як переконаність у тому, що вдосконалення, як, власне, й інших людей, є метою, до якої прагне людина.

Залежно від форми, яку може приймати перфекціонізм, виокремлюють також два підходи до його вивчення, а саме: як адаптивного (нормального), так і дезадаптивного (патологічного) феномену (Д. Бернс, І. Грачова, Д. Хамачек, П. Хьюїтт, Г. Флетт, Ю. Юдєєва, О. Золотарьова). Так, адаптивний перфекціонізм проявляється у вигляді реалістично високих стандартів, зрілих та адаптивних когнітивних схем, точних уявлень про очікування оточуючих, адекватної оцінки людських можливостей та відсутності постійного порівняння себе з іншими [4].

На думку дослідників, дезадаптивна форма перфекціонізму представлена надзалежністю самоцінності від обов'язкового досягнення встановлених для самого себе стандартів, що вимагають великих витрат, хоча б в одній значущій області, незважаючи на негативні наслідки [5,6].

Доведено, що перфекціоністські орієнтації починають формуватися ще в молодшому шкільному віці, а найбільш впливовими щодо їх виникнення виступають фактори сімейного виховання. Так, ряд фахівців зазначають, що головною провокуючою причиною є авторитарний стиль виховання, що поєднує в собі жорсткий дисциплінарний режим, високі вимоги і недостатню емоційну підтримку дитини. Отже в таких умовах на дитину покладаються великі навантаження – йому належить виправдати батьківські сподівання, примножити батьківські досягнення і уникнути їх промахів [4]. У ряді досліджень на студентському контингенті було виявлено достовірний позитивний зв'язок між перфекціонізмом у матерів і у дочок, але ніяк не встановлений зв'язок за цим параметром між показниками батьків і дочок. За даними зарубіжних авторів, конкурентні відносини, що супроводжують перфекціонізм студентів, призводять їх до дефіциту підтримки і соціальної ізоляції [1,6].

У межах розуміння перфекціонізму як багатогранного явища виокремились різні напрями його дослідження:

1. здоровий /нормальний /адаптивний перфекціонізм, що породжується конструктивним прагненням особистості до самовдосконалення, базується на потребі у саморозвитку та самоактуалізації й супроводжується переживанням задоволення собою при досягненні високих результатів. Тому актуальним у даному руслі є вивчення перфекціонізму з урахуванням обдарованості, саморегуляції, самореалізації, адаптивних копінг-стратегій та самоповаги;

2. невротичний/патологічний/дезадаптивний перфекціонізм, що

формується в результаті непропорційного розвитку перфекціоністських тенденцій, тобто через неспроможність особистості сприймати факт існування меж власної продуктивності, невмінню виробляти ієрархію першочергових та другорядних цінностей. Як наслідок, утворюється «замкнене коло».

У даному контексті активно вивчається перфекціонізм і емоційні розлади, неадаптивні копінг-стратегії, надмірна самокритичність, депресія, схильність до самогубства тощо.

Цікавою є нова тенденція вивчення перфекціонізму, яка розглядає наступні його форми:

- інтраперфекціонізм (Я-спрямований перфекціонізм, що включає виснажливо високі стандарти щодо себе, постійні самооцінювання власної поведінки, а також мотив прагнення до досконалості, який варіює за інтенсивністю у різних людей. Це тенденція встановлювати для себе більші, ніж в інших, домагання у діяльності на тлі нездатності приймати і прощати собі недосконалість чи помилки);

- екстраперфекціонізм (перфекціонізм, спрямований на інших людей: переконання і мотивація стосовно інших людей, які передбачають нереалістичні, завищені стандарти для значущого оточення, очікування людської досконалості і постійна оцінка інших. Екстраперфекціонізм породжує системні звинувачення на адресу інших людей, дефіцит довіри і почуття ворожості стосовно них);

- соціоперфекціонізм (перфекціонізм, що має соціальну проєкцію, відображає потребу відповідати стандартам і очікуванням значущих людей, переконання в тому, що інші люди схильні дуже строго оцінювати і тиснути на людину з метою примушення її бути ідеальною. Поряд з цим перфекціоніст переконаний у своїй неспроможності догодити іншим);

- метаперфекціонізм (перфекціонізм, спрямований на світ в цілому, виявляється як переконаність у точності, акуратності та правильності життєвого укладу, при цьому всі людські та світові проблеми повинні адекватно і своєчасно вирішуватись) [1,4].

Щодо впливу такого феномену як перфекціонізм на формування психосоматичних розладів. Існують результати досліджень (В. Д. Менделевич, С. Л. Соловйова та ін.), які доводять прямий кореляційний зв'язок між рівнем прояву цього феномену з появою психосоматичних розладів та реакцій невротичного типу [1,2].

---

1. Данилевич Л. А. Перфекціонізм як особистісний чинник академічної обдарованості студентів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.01. Київ, 2010. 20 с.

2. Психологічний аналіз феномену перфекціонізму: підходи до визначення : зб. наук. пр. / [авт. тексту О.О. Лоза]. – К. : Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2009. – С. 213–221.

3. Blatt S. J. The Destructiveness of Perfectionism: Implications for the Treatment of

Depression / S. J. Blatt // *American Psychologist*. – 1995. – № 12. – Vol. 49.

4. Burns D. D. A perfectionist s script for self-defeat / D. D. Burns // *Psychology Today*. – 1987. – November. – P. 34–52.

5. Hamachek, D. (1978), «Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism», *Psychology*, vol.15, pp. 27–33.

6. Hewitt P. Perfectionism in the Self and Social context: conceptualization, assesment and association with psychopathology / P. Hewitt, G. Flett // *J. Person. Social Psychology*. – 1991. – V. 60. – № 3. – P. 456–470.

Наталія ЛИПОВСЬКА,

доктор наук з державного управління,
професор кафедри управління та адміністрування
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ЗБЕРЕЖЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вісімнадцять місяців здобувачі освіти намагаються навчатися в умовах війни. Вісімнадцять місяців викладачі навчають в умовах війни. Це обумовлює важливий пріоритет для закладів освіти – зберегти психологічну стійкість студентів і викладачів. Безумовно, держава намагається підтримати учасників освітнього процесу. Відповідно до Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24.02.2022 «Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України», введеного в дію Указом Президента України від 24.02.2022 № 70/202 [1] Міністерство освіти і науки України разом із закладами освіти мають створити умови для «медичної, психологічної, педагогічної реабілітації та соціальної реінтеграції дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів» [1]. Безумовно, неможливо порівняти безпекові умови в Херсоні, Харкові, Дніпрі та Івано-Франківську, тому Міністерство освіти та науки розробило 4 моделі отримання освіти в умовах воєнного стану залежно від місця знаходження учасників освітнього процесу – чи на території, віддаленій від бойових дій, у зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, за межами України – очне навчання, дистанційне навчання, змішана форма навчання.

Але набутий нами досвід свідчить, що де б ми не знаходились, нас всіх торкнулась війна. Через загрози життю і здоров'ю учасники освітнього процесу можуть знаходитись у стані депривації, фрустрації, стресу чи посттравматичного стресового розладу. Варто зауважити, що переважна більшість педагогів і науково-педагогічних працівників продовжує надавати освітні послуги під час повітряної тривоги, ракетних та артобстрілів, в умовах блекауту тощо. Створення безпечного освітнього середовища за таких умов є важливим завданням сьогодення. Відповідно до абзацу десятого частини

третьої статті 26 Закону України «Про освіту» керівник закладу освіти в межах наданих йому повноважень забезпечує створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування) [2].

Необхідною умовою безпечного освітнього середовища постає формування здоров'я збережувальної компетентності та превенції посттравматичних станів у здобувачів та надавачів освіти. Цю діяльність реалізують не тільки понад 23 тис. педагогічних працівників психологічної служби у системі освіти України, які надають психологічну допомогу в режимі 24/7, а й зовнішні спеціалісти, яких залучає адміністрація закладів освіти для проведення індивідуальних консультацій та групових занять і тренінгів. Крім того, первинну психологічну допомогу можуть надавати і викладачі – для цього МОН запровадило відповідні освітні вебінари, зокрема в межах реалізації Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, яка стартувала влітку 2022 р. за підтримки першої леді України Олени Зеленської.

За цих обставин освітнє середовище є відкритою системою, яка знаходиться під впливом тих соціальних процесів та потрясінь, які відбуваються в інших сферах українського соціуму, отже знаходиться у стані перманентної турбулентності. Це може зруйнувати систему безпеки освітнього середовища та послабити його можливості щодо мінімізації впливу руйнівних психологічних тригерів.

У воєнний час в освітньому середовищі зростає кількість обмежень для особистісних проявів учасників освітнього процесу та висуваються певні вимоги [3]. Під час воєнного стану збільшується кількість чинників ризику психологічної безпеки освітнього середовища. Все це перешкоджає підтримці належного рівня розумової працездатності та збереженню здоров'я суб'єктів освітнього процесу.

Психотравмуючими ситуаціями в освітньому середовищі можуть бути окремі форми навчання, а також несприятливий психологічний клімат в освітніх колективах, прояви булінгу тощо. Проблема насильства в різних його проявах, в тому числі й зловживання, пов'язана з легітимізацією агресії в суспільстві, та зниження ризиків формування та прояву цих явищ, є національним завданням. Психологічна безпека освітнього середовища повинна бути забезпечена терміново. Забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища і, як наслідок, захист і підтримка психічного здоров'я його учасників мають бути пріоритетними в розвитку режиму навчання.

---

1. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24.02.2022 «Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України», введеного в дію Указом Президента України від 24.02.2022 № 70/202. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0033525-22#n2UNESCO>.

2. School violence and bullying: global status report (PDF), vol. 9. Paris: UNESCO; 2017. p. 110–1.

3. Коцур Н., Товкун Л. (2023). Формування психологічної безпеки освітнього

середовища в умовах російсько-української війни. *Європейські гуманітарні студії: Держава і суспільство*, 1 (1), 56-73. <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2023.1.04>.

Володимир МЕЛЬНИК,
аспірант кафедри управління та адміністрування
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КОМФОРТУ ОСОБИСТОСТІ

Емоційний інтелект – це конструкція, яка в останні десятиліття викликала величезний інтерес. Однією з основних областей дослідження був вплив, який він чинить на міжособистісні відносини, сприяючи оптимальному соціальному функціонуванню [1]. Існують дві основні моделі ЕІ: змішана модель [2] та модель здібностей, представлена в основному Майєром, Саловеєм та Карузо [4]. Змішана модель розглядає ЕІ як набір характеристик, пов'язаних із різними когнітивними навичками, стабільною особистістю, мотиваційними аспектами та соціально-емоційними компетенціями. З іншого боку, модель навичок фокусується на тому, як людина емоційно обробляє інформацію, та на навичках, пов'язаних з цією обробкою. У цій моделі передбачається, що емоції та інтелект пов'язані. Таким чином, з цієї точки зору ЕІ розуміється як:

1. здатність точно оцінювати, розуміти, сприймати та виражати емоції;
2. здатність, яка полегшує мислення за допомогою доступу до почуттів та їхньої генерації;
3. здатність, яка сприяє емоційному зростанню за допомогою регуляції емоцій [14]. Ця модель дозволяє вивчити роль, яку емоційні навички грають у соціальному функціонуванні.

Нещодавні дослідження показали позитивний зв'язок між емоційним інтелектом та соціальними навичками. Дослідження, проведені з точки зору моделі Майєра і Саловея [14], припускають, що особистість з високим балом з емоційного інтелекту вважається людиною, більш досвідченою у сприйнятті та розумінні емоцій інших людей і володіє кращими навичками регуляції, що підтримуватиме розвиток більш відповідних моделей поведінки з своїми однолітками [14]. Крім того, різні дослідження показали, що у людей з високим ЕІ менше симптомів депресії та тривоги, вище міжособистісне задоволення, вище самооцінка та частіше використовуються активні копінг-стратегії для вирішення своїх проблем.

З іншого боку, було виявлено, що недоліки навичок ЕІ торкаються людей у будь-якому контексті, особливо учнів у школі та за її межами. Ліау та

інші [5] виявили, що старшокласники з низьким рівнем емоційного інтелекту виявляють велику передбачуваність до агресивної та/або кримінальної поведінки; а Ціммерман [6] дійшов висновку, що хулігани демонструють дуже низький емоційний інтелект, особливо в аспектах, пов'язаних із соціальними навичками, самоконтролем та емпатією.

Таким чином, дослідження показали, що учні з високим рівнем ЕІ будуть володіти більш адекватними моделями поведінки зі своїми однолітками, тоді як учні з низьким рівнем ЕІ демонструватимуть вищі бали за проявом деструктивної поведінки. Проте сьогодні є мало даних про дослідження, в яких аналізувався зв'язок між емоційним інтелектом та агресивною поведінкою, від якої страждає учень, а також соціальними навичками.

Соціальні навички визначаються як здібності чи схильності, які використовуються людиною при взаємодії з іншими на міжособистісному рівні. У цьому сенсі вони відіграють важливу роль у соціалізації, в індивідуалізації, оскільки дозволяють пізнавати себе та інших, що сприяє формуванню Я-концепції. Вони також сприяють розвитку деяких аспектів соціальних знань та певних моделей поведінки, стратегій та навичок, таких як співчуття, взаємність та прийняття ролей, які важливі для взаємодії з іншими людьми. Крім того, зворотний зв'язок з боку інших підтримує самоконтроль та саморегуляцію власної поведінки, оскільки однолітки виступають як агенти контролю, караючи або підкріплюючи певну поведінку. Соціальні навички також є джерелом задоволення та забезпечують емоційну підтримку, оскільки відносини з іншими є джерелами близькості, допомоги, підтримки, прихильності, почуття включеності, а також почуття належності та прийняття. Також вони сприяють вивченню сексуальної ролі та цінностей, а також моральному розвитку. Зважаючи на це, можна зробити висновок, що соціальні навички мають позитивну функцію у відносинах.

Залежно від якості процесу соціалізації в сім'ї, школі та групі однолітків суб'єкт набуде більш менш позитивних соціальних навичок. Ці соціальні навички залежать від процесу навчання, який не завжди призводить до соціально прийнятної поведінки. За даними Тринідада і Джонсона [7], емоційно розумні підлітки краще здатні виявити емоційний тиск, який може виникнути у класі або з боку однолітків. Вони здатні справлятися з відмінностями між своїми емоціями та емоціями своїх однолітків, на відміну підлітків, які менше контролюють свої емоції. Тому перший зможе мати достатньо самовладання, щоб не впасти в саморуйнівну поведінку.

Що ж до деструктивної поведінки учнів середніх шкіл, то різні дослідження показали, що поява деструктивної поведінки пов'язана з емоційним дефіцитом [8]. Тобто більш імовірно, що підліток з низьким дефіцитом емоційного інтелекту виявлятиме антисоціальну та агресивну поведінку [8]. Така поведінка не завжди спрямована на інших людей, але вона також фокусує її на собі, тобто формує поведінку, що саморуйнує, таку як вживання тютюну і алкоголю, а також поведінку, пов'язану з низьким IQ.

Однак сучасні дослідження зосереджені на причинах агресивної поведінки (наприклад, сімейні проблеми, правопорушення, відсутність самоконтролю тощо), тому важливо проаналізувати соціальні навички, які можуть вказувати на агресивну поведінку або мінімум ті, які можуть бути пов'язані зі знуцаннями.

В останні десятиліття знуцання стали великим соціальним явищем. Дослідження, проведене за участю іспанських учнів, свідчить про рівень участі у шкільному знуцанні 16,2%, у своїй 8,1% агресорів, 6,8% жертв і 1,3% як жертв, так і агресорів [9].

Булінг характеризується серією агресій (вербальних або фізичних), що повторюються, з боку одного учня або групи по відношенню до іншого, породжуючи динаміку домінування-підпорядкування між агресором і його або її жертвою. Особи, які беруть участь у цій поведінці, демонструють неадекватну психологічну адаптацію. Це явище супроводжує кілька факторів та когнітивно-емоційних процесів. Ми вивчили роль різних елементів емоційної обробки – сприйняття, розуміння та/або регулювання – як можливих предикторів віктимізації та неприйняття з боку однолітків.

Дослідження, в яких аналізувалися емоційні наслідки переслідування жертви, виявили широкий спектр негативних емоцій, що варіюються від однієї жертви до іншої [9]. Насильство з боку однолітків має шкідливі наслідки для всіх причетних, впливаючи на здоров'я, якість життя, добробут та правильний розвиток людини [10], а також може спричинити стрес і тривогу у жертви.

На думку Серрано [11], не існує конкретної причини, через яку деякі діти або молоді люди стають агресорами або жертвами; швидше існує набір сімейних, шкільних, соціальних, культурних та особистих змінних, які можуть запобігти або розвинути агресивну поведінку. Ті, хто має агресивнішу поведінку, явно з більшою ймовірністю стануть хуліганамі, а ті, які більш сором'язливі, з більшою ймовірністю стануть жертвами. Крім того, деякі дослідження показують, що значна частина проблем знуцання може бути викликана поганим управлінням емоціями [11]. У цьому сенсі вважається, що ЕІ може стати захисною змінною від знуцань. Більше того, різні автори вважають, що ЕІ пов'язаний із соціальною складовою, а більшою мірою – із соціальною адаптацією та контролем емоцій та почуттів.

Сучасні описи соціальних навичок підсумовують їх у наборі звичок нашої поведінки, а також у наших думках та емоціях, які забезпечують нам відповідні міжособистісні стосунки, почуття добробуту у відносинах з іншими, досягнення наших цілей без будь-яких перешкод та ефективно спілкування з усіма навколо нас. Таким чином, соціальні навички необхідні не тільки через їх реляційний аспект, а й через їх вплив на інші сфери життя людини. Відповідно до позитивної психології, соціальні навички діють як захисний фактор і є рятівним ресурсом у ранньому підлітковому віці.

Ми підкреслюємо важливість заохочення емоційної освіти, оскільки вона є однією з найкорисніших форм профілактики проблем співіснування. У

цьому сенсі всі дії повинні бути спрямовані на створення позитивного клімату; з цієї причини емоційне виховання стає важливим аспектом вирішення проблем у відносинах та міжособистісних конфліктів. Таким чином, сприяння емоційній освіті в навчальних закладах дозволить юнакам усвідомити емоції, які вони відчують, і чому вони їх відчують, набути навичок подолання, приймати відповідальні рішення та фундаментально освоїти навички, альтернативні агресії, а також запобігати та/або керувати конфліктами. Ще одним фундаментальним елементом, який слід наголосити, є важливість впровадження методологій, що включають емоційну освіту, щоб учні набували емоційних компетенцій, які призводять до емоційного регулювання, наприклад, гніву, оскільки частина насильства виникає через гнів; або, іншими словами, погане регулювання гніву є причиною багатьох порушень.

1. Salavera, C.; Usan, P.; Jarie, L. Emotional intelligence and social skills on self-efficacy in secondary education students. Are there gender differences? *J. Adolesc.* 2017, 60, 39–46.
2. Boyatzis, R.E.; Goleman, D.; Rhee, K. Clustering Competence in Emotional Intelligence: Insights from the Emotional Competence Inventory (ECI). In *Handbook of Emotional Intelligence*; Bar-On, R., Parker, J.D.A., Eds.; Jossey-Bass: San Francisco, CA, USA, 2000; pp. 343–362.
3. Mayer, J.D.; Salovey, P.; Caruso, D.R. *Mayer–Salovey–Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT) Item Booklet*; MHS Publishers: Toronto, ON, Canada, 2002.
4. Mayer, J.D.; Salovey, P. What is Emotional Intelligence. In *Emotional Development and Emotional Intelligence: Educational Implications*; Salovey, P.E., Sluyter, D.J., Eds.; Basic Books: New York, NY, USA, 1997; pp. 4–30.
5. Liau, A.K.; Liau, A.W.L.; Teoh, G.B.S.; Liau, M.T.L. The Case for Emotional Literacy: The influence of emotional intelligence on problem behaviours in Malaysian secondary school students. *J. Moral Educ.* 2003, 32, 51–66.
6. Zimmerman, F.J. Early cognitive stimulation, emotional support, and television watching as predictors of subsequent bullying among grade-school children. *Arch. Pediatrics Adolesc. Med.* 2005, 159, 384–388.
7. Trinidad, D.R.; Johnson, C.A. The association between emotional intelligence and early adolescent tobacco and alcohol use. *Pers. Individ. Differ.* 2002, 32, 95–105.
8. Magallón, A.; Megías, M.J.; Bresó, E. Inteligencia emocional y agresividad en adolescentes. Una revisión desde la aproximación educativa. *Fórum Recer.* 2011, 16, 723–733.
9. Cerezo, F.; Sánchez, C.; Ruiz, C.; Areense, J.J. Roles en bullying de adolescentes y preadolescentes, y su relación con el clima social y los estilos educativos parentales. *Rev. Psicodidáctica* 2015, 20, 139–155.
10. Cava, M.J.; Buelga, S.; Tomás, I. Peer victimization and dating violence victimization: The mediating role of loneliness, depressed mood, and life satisfaction. *J. Interpers. Violence* 2018
11. Serrano, A. *Acoso y Violencia en la Escuela*; Ariel: Barcelona, España, 2006.

Аліна ОШИНА,
психометрист, поліграфолог

ЕМОЦІЙНА СТІЙКІСТЬ ЛЮДИНИ, ЯК ІНТЕГРАТИВНА ВЛАСТИВІСТЬ ОСОБИСТОСТІ, ЩО ДОЗВОЛЯЄ ЗБЕРІГАТИ РІВНОВАЖНИЙ СТАН В СКЛАДНИХ УМОВАХ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ, ТА ЇЇ ДІАГНОСТИКА

Емоційна стійкість є ключовою детермінантою суб'єктного розвитку людини та основою успішності її життєдіяльності в цілому. Вона формується в процесі неодноразово повторюваних зусиль людини у пристосуванні до таких умов діяльності, що кидають виклик її можливостям на шляху досягнення мети, або непередбачувано змінюються, вимагаючи постійного знаходження нових способів вирішення своїх задач. Властивість емоційної стійкості або навпаки, вразливості, здійснює найбільший внесок у формування адаптивної або дезадаптивної поведінки, а актуалізація цієї властивості може стати фундаментом або адекватної, передбачуваної, зваженої поведінки, або в основному нерациональної, неадекватної, часто непередбачуваної, а іноді й трагічної поведінки людини [2].

Особливо гостро постає проблема емоційної стійкості та її діагностики у нинішньому українському суспільстві через агресивне вторгнення Російської Федерації на територію України, що призвело до повномасштабних бойових дій. Очевидною є потреба ідентифікації таких осіб, як цивільних, так і військових, які потребують підтримки та психологічної допомоги через надзвичайне емоційне навантаження, стрес та тривожність, пов'язані з бойовими діями, звільненням від окупації та полону, вимушеним переселенням, втратою близьких, пораненнями, шоком.

Крім того, така діагностика здатна виявити тих осіб, які є найбільш здатними до екстремального психологічного навантаження, яке несе з собою участь у бойових діях. Як зазначає В. В. Стасюк у своєму дослідженні [11], рівноважний емоційний стан військовослужбовця під час бойових дій слід розглядати як таку властивість, що забезпечує його ефективну діяльність в умовах ризику для життя. В цьому контексті ознаки емоційної стійкості включають адекватну оцінку ситуації та відповідність емоційної реакції, а також здатність особи, яка перебуває в стані емоційного збудження, керувати своєю поведінкою та зберігати спрямованість дій. Безсумнівно, важливість емоційної стійкості в таких умовах не може бути переоцінена, оскільки бачимо, що від неї залежать життя багатьох людей та ефективність бойових дій в цілому.

Зокрема, у відношенні працівників правоохоронних структур, в юридичній психології вважається встановленим, що психічний стан співробітника відіграє одну з головних ролей у вирішенні завдань правоохоронної діяльності [12]. У дослідженнях деяких авторів [6, 7]

вивчаються та описуються «дисфункціональні» [6] або «негативні» [7] психічні стани, які виникають як один з виявів психологічного захисту індивіда, та є такими, що не дозволяють співробітникам впоратися з поставленими перед ним зовнішніми та внутрішніми завданнями; реалізацією принципу «повинен, але не можу або не хочу». Автори вказують на необхідність враховувати виникаючі психічні дисфункціональні стани при психологічному забезпеченні професійної діяльності працівників правоохоронних органів та серед методів корекції цих станів вони наголошують на підвищенні психологічної стійкості до складних та проблемних ситуацій. Психологічна стійкість в даному контексті є ідентичною за визначенням до концепції емоційної стійкості.

До речі, визначення поняття емоційної стійкості досі є предметом дискусії, але правомірно розглядати емоційну стійкість як інтегративну властивість або якість особистості, що характеризується взаємодією емоційних, вольових, когнітивних та мотиваційних компонентів [1]. У таблиці 1 наведені окремі ознаки емоційної стійкості або вразливості, які складають кожен з вищезазначених вимірів цього конструкту [2].

Таблиця 1

Компоненти кожного з вимірів конструкту емоційної стійкості/вразливості

Вимір	Емоційна стійкість	Емоційна вразливість
Психо-емоційний	<ul style="list-style-type: none"> - Низький рівень нейротизму; - позитивний афект; - емоційна зрілість. 	<ul style="list-style-type: none"> - Тривожність; - інтровертованість; - емоційна ригідність; - високий рівень депресії; - агресивність.
Вольовий	<ul style="list-style-type: none"> - Високий рівень самоконтролю; - сила волі, активність; - свідома регуляція поведінки; - вміння бути відповідальним за свої вчинки; - самодисципліна. 	<ul style="list-style-type: none"> - Імпульсивність; - пасивність, слабкість волі; - низький рівень самоорганізації; - інтолерантність до невизначеності та фрустрації.
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> - Внутрішній локус контролю; - позитивна атрибуція; - адекватна самооцінка; - здатність утримувати фокус уваги тривалий час. 	<ul style="list-style-type: none"> - Алекситимія; - зовнішній локус контролю; - рефлексія; - низький рівень самооцінки.
Мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> - Висока мотивація досягнення; - чутливість до сигналів заохочення. 	<ul style="list-style-type: none"> - Висока мотивація уникнення невдачі; - чутливість до сигналів покарання.
Фізіологічний\ Поведінковий	<ul style="list-style-type: none"> - Низький рівень збудження; - Адаптація до нових умов; - мала кількість помилок у виконанні завдань. 	<ul style="list-style-type: none"> - Непродуктивна поведінка; - Дезадаптація.

Підсумовуючи наведене у таблиці, можемо зробити висновок, що ядром емоційної вразливості є низький рівень тривожності та нейротизму, високий рівень самоконтролю та розвиненість виконавчих функцій психіки, а також швидка та ефективна адаптація до змін.

Емоційна стійкість, особливо в її прояві у резистентності до стресу, є вельми поширеним предметом психологічної оцінки та діагностики. У наявності є дуже велика кількість шкал; деякі вже адаптовані до української культури, а для деяких адаптація ще попереду. У збірнику методик, складеному Кокун та іншими [8], можна знайти всі необхідні для діагностики емоційної стійкості адаптовані до України методики. Серед інших, більш сфокусованих на емоційній стійкості та стрес-резистентності методик можна назвати Шкалу сприйнятого стресу (PSS-10) Ш. Коена в адаптації О. О. Вельдбрехт та Н. І. Тавровецької [5]. Іншими прикладами є українські розробки [напр., див. 10].

При всьому розмаїтті та високій популярності цих діагностичних інструментів, всі вони мають один важливий недолік – вони є методами самозвіту, який зазнає цілої низки вад, – від соціальної бажаності до самообману. Всім відомо, що методи самозвіту мають дуже обмежену діагностичну силу, особливо, коли досліджувані є мотивованими на досягнення певних результатів, або тема дослідження є некомфортною для саморозкриття.

Як рішення цієї проблеми пропонується «Імпліцитна діагностика емоційної стійкості людини», авторами якої є професори ДНУ ім. Олеся Гончара І. Ф. Аршава та Е. Л. Носенко [3]. Вони розробили методику, засновану на принципах діяльнісного підходу, за положеннями якого наявність та ступінь вираженості латентної риси можуть бути оцінені лише в процесі діяльності. В цьому тесті моделюється ситуація неуспіху і таким чином можна простежити за проявом емоційної стійкості або вразливості безпосередньо та зафіксувати кількісно ступінь стресового впливу на ефективність діяльності досліджуваного.

Завдання методики нагадують роботу диспетчера, та незалежною змінною в них виступає перцептивно-мнемічна діяльність. Тест поділений на три серії. У першій та третій серіях пропонуються завдання, які за визначенням піддаються виконанню, тоді як в другій серії завдання виходять за рамки можливостей короткочасної пам'яті людини та неминуче призводять до провалу [2].

Цей засіб діагностики довів себе також у численних валідаційних дослідженнях на вибірках авіадиспетчерів, вчителів, студентів [див. 4, 9, 14].

Автором цієї доповіді було організовано розробку програмного коду, який дозволяє проводити діагностику через веб-інтерфейс, лише застосовуючи Інтернет браузер, що уможливило проведення діагностики на будь-якому комп'ютері, який має доступ в Інтернет, та миттєво отримати результат.

Результат надається за трьома основними показниками: загальна емоційна стійкість, асиметрія та нестаціонарність. Загальна емоційна стійкість виражає, наскільки знизилась або залишилась незмінною ефективність діяльності досліджуваного, виражена у кількості наданих ним правильних відповідей. Асиметрія – це ступінь звуження уваги досліджуваного внаслідок стресового впливу до лише тих аспектів завдань, які, на його думку, є найбільш важливими. Нестаціонарність є коливальністю у тривалості часу, який витрачав досліджуваний на надання відповідей, та виражає стресовий вплив на стабільність швидкості прийняття рішень, яка може бути або відносно стабільною, або коливатись від «ступору нерішучості» до стрімких, поспішних рішень [2].

Для більш глибокого розуміння контексту, в якому оцінка емоційної стійкості набуває особливої актуальності, приведемо два джерела, де вона згадується.

По-перше, в базі даних Управління найму та професійної підготовки Міністерства праці США зазначається така професійна навичка, яка називається «Adjustment» (приспособлення) [16]. Ця навичка характеризується такими проявами у поведінці, як зрілість, самовладання, гнучкість і здатність виконувати робочі обов'язки, незважаючи на тиск, стрес, критику, невдачі, особисті і робочі проблеми тощо. Ця навичка складається з трьох суб-факторів: (1) адаптивність/гнучкість (відкритість до змін та толерантність до різноманітності; (2) самоконтроль (підтримання спокою, управління емоціями, стримування гніву та уникнення агресивної поведінки); (3) толерантність до стресу (витримка стресу та збереження ефективності під час нього). Бачимо, що ця навичка за своєю структурою повністю відповідає емоційній стійкості, як ми її розуміємо.

Важливо тут зауважити, що згідно з реєстром ESCO (European Skills, Competencies and Occupations) [15] ця навичка або риса займає перше місце за важливістю для успішного виконання всіх професій та вона є найбільш затребуваною серед роботодавців Європи, включаючи державні структури та спеціальні служби.

По-друге, в п'ятій редакції Діагностичного та статистичного мануалу психічних розладів (DSM-V) є розділ під назвою «Розлади, пов'язані з травмою або стресором», який включає в себе перелік розладів (включаючи ПТСР), що мають спільні критерії [13]. Першим і головним критерієм є перенесення впливу стресової події, далі проявами цього типу розладів є, серед інших, підвищена тривожність, агресивність та дезадаптація – всі ознаки емоційної вразливості, описані вище.

Можна припустити, що ця група розладів є деяким проявом набутої патологічної емоційної вразливості, та здається вірогідним, що за допомогою діагностики І. Ф. Аршави та Е. Л. Носенко можливо диференціювати здорових досліджуваних від тих, яких слід класифікувати як таких, що мають розлад, пов'язаний з травмою або стресором. Але таку гіпотезу ще потрібно

перевірити та надати докази її життєздатності.

У даній доповіді була зроблена спроба довести актуальність проблеми діагностики емоційної стійкості, описати сутність та структуру цього феномену та запропонувати метод оцінки, валідність якого вже неодноразово продемонстровано в контексті прогнозу успішності трудової, навчальної діяльності та соціальної роботи, а також окреслено його потенціал у контексті клінічної оцінки, який ще треба реалізувати.

1. Амінева Я. Р. Емоційна стійкість особистості як одна з детермінант ефективного подолання складних життєвих ситуацій / Яна Романівна Амінева. // Вісник ДНУ. Серія: Педагогіка і психологія, Вісник ДНУ. Серія: Педагогіка і психологія. – 2012. – №20. – С. 10–15.
2. Аршава І. Ф. Аспекти імпліцитної діагностики емоційної стійкості людини : моногр. / І. Ф. Аршава, Е. Л. Носенко. – Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 2008. – 468 с.
3. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. псих. наук : спец. 19.00.02 "Психофізіологія" / Аршава Ірина Федорівна – Дніпропетровськ, 2007.
4. Аршава І. Ф. Перевірка валідності комп'ютерної моделі діагностики емоційної стійкості людини (на контингенті авіадиспетчерів) / І. Ф. Аршава // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць. – 2007. – № 1(19). – С. 46–50.
5. Вельдбрехт О. О. Шкала сприйнятого стресу (PSS-10):адаптація та апробація в умовах війни / О. О. Вельдбрехт, Н. І. Тавровецька. // Проблеми сучасної психології. – 2022. – №2. – С. 16–27.
6. Єніна В. В. К вопросу о психологическом обеспечении профессиональной деятельности сотрудников правоохранительных органов с психическими дисфункциональными состояниями / В. В. Єніна, К. А. Єнін. // Психология и право. – 2017. – №7. – С. 80–88.
7. Єщенко Н. Г. Негативные психические состояния в деятельности сотрудников специальных отрядов быстрого реагирования и пути преодоления их последствий : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук / Єщенко Н. Г. – Тверь, 1997. – 23 с.
8. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів / [О. М. Кокун, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська та ін.]. – Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. – 281 с.
9. Кутовий К. П. Результати перевірки прогностичної валідності комп'ютерної моделі імпліцитної діагностики емоційної стійкості людини за особистісними характеристиками. / Костянтин Петрович Кутовий. // Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Педагогіка і психологія. – 2012. – №20. – С. 95–101.
10. Методики вивчення повсякденного стресу і способів розв'язання кризових життєвих ситуацій / О. Я. Кляпець, Б. П. Лазоренко, Л. А. Лепіхова, В. В. Савінов. – Київ: Міленіум, 2009. – 120 с.
11. Стасюк В. В. Формування емоційної стійкості у воїнів-десантників в умовах сучасного бою : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук / Стасюк В. В. – Київ, 1999. – 15 с.
12. Юридична психологія: підручник / Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін.: заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсеєва. – Вид. 2-є, доопр. та доп. – К.: КНТ, 2008. – 352 с.
13. American Psychiatric Association D. et al. Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5. – Washington, DC : American psychiatric association, 2013. – Т. 5. – №. 5.
14. Arshava I. Validating a computer-based technique for assessing stability to failure

stress / I. Arshava, E. Nosenko. // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Педагогіка і психологія. – 2013. – №21. – С. 3–16.

15. De Smedt J., le Vrang M., Papantoniou A. ESCO: Towards a Semantic Web for the European Labor Market //Ldow@ www. – 2015.

16. Peterson N. G. et al. An occupational information system for the 21st century: The development of O*NET. – American Psychological Association, 1999.

Елліна ПАНАСЕНКО

доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедри практичної психології
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

ПСИХІЧНІ РЕАКЦІЇ ОСОБИ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ: СУТНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ТА ТЕХНІКИ ЗЦІЛЕННЯ

Психічні реакції людини є складними і важливими аспектами психологічної науки. Вони відображають набір внутрішніх процесів та зовнішніх впливів, що впливають на поведінку та стан психіки особи.

Психічні реакції – це складні процеси, які включають у себе сприймання, оцінку, інтерпретацію і відповідь на подразники з навколишнього середовища. Цей феномен досліджується в різних галузях психології, включаючи психофізіологію, соціальну психологію, клінічну психологію та інші. Щоб краще зрозуміти психічні реакції, розглянемо декілька прикладів з наукових досліджень.

Стрес та реакція організму.

Один із основних аспектів дослідження психічних реакцій – це реакція організму на стресові ситуації. Дослідження, проведені австрійсько-канадським науковцем-психологом Гансом Сельє, виявили, що стрес активує гормональну систему, зокрема, надниркові залози, які виробляють гормони, такі як адреналін і кортизол. Ці гормони мають великий вплив на фізичні та психічні реакції організму. Наприклад, під впливом стресу людина може відчувати підвищений пульс, пітніти, мати проблеми зі сном та інші психічні та фізичні прояви [3; 4].

Емоційні реакції на соціальні подразники.

Соціальна психологія вивчає, як люди реагують на соціальні подразники, такі як емоційні вирази і соціальні ситуації. Дослідження американського психолога Пола Екмана («Митці інтимної емоції», 2000) щодо виразів обличчя та емоційного вираження свідчать про те, що багато психічних реакцій є універсальними для всіх людей. Наприклад, експерименти Пола Екмана показали, що люди реагують на вирази обличчя, пов'язані з

емоціями, такими як радість, гнів або страх, ідентично незалежно від їхньої культури чи національності.

Реакція на навчання і навчання через різні підходи.

У галузі освіти досліджується, які психічні реакції сприймаються при навчанні через різні підходи. Дослідження сучасних американських психологів Кероли Двейгерс та Лори Слоутер показали, що психічні реакції досягаються кращими результатами, коли навчання орієнтоване на власний інтерес і мотивацію студента, ніж при традиційному підході. Це вказує на важливість індивідуалізації навчання та урахування психічних реакцій студентів при розробці програм навчання.

Тож психічні реакції людини є важливим феноменом, який досліджується в психології з різних точок зору. Реакції організму на стрес, емоційні реакції на соціальні подразники і вплив різних підходів до навчання – це лише кілька прикладів того, як психічні реакції впливають на життя та поведінку людини. Дослідження цього феномену сприяє розумінню людської природи та може бути корисним для розробки ефективних методів впливу на психічні процеси з метою досягнення позитивних результатів в різних аспектах життя.

Нині всі ми перебуваємо в стані впливу на нашу психіку екстремальних та кризових ситуацій. Психологічна реакція людини на екстремальні та кризові ситуації є складним і важливим аспектом вивчення психічних реакцій. Особи, які потрапили в екстремальні обставини, можуть відчувати стрес, тривогу, але також можуть виявити надзвичайну стійкість і виживати в умовах, які для багатьох є надзвичайно важкими. Розглянемо психічні реакції осіб, які постраждали в екстремальних та кризових ситуаціях на основі наукових праць психологів та досліджень цього явища.

Стрес та посттравматичний стресовий розлад (ПТСР).

Один із ключових аспектів дослідження психічних реакцій в екстремальних ситуаціях – це стрес, який вони можуть викликати. Американські професори Річардс Лазарус і Сьюзен Фолькман (працювали в області стресу, емоцій, адаптації особи) вважають, що стрес є реакцією на внутрішні та зовнішні подразники, які вимагають адаптації в поведінці і реакціях. У випадку екстремальних ситуацій, таких як природні катастрофи, терористичні акти або воєнні конфлікти, особи можуть реагувати на стрес різними способами. У деяких може розвинутися ПТСР – посттравматичний стресовий розлад [1; 2].

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – це серйозний психічний стан, який може розвиватися після важких травматичних подій або стресових ситуацій. Симптоми ПТСР можуть відрізнятися, але зазвичай включають наступне:

1. *Флешбеки.* Люди з ПТСР часто переживають повторні неприємні спогади про події, що спричинили травму. Ці спогади можуть бути наче живими і навіть спричиняти відчуття, що події відбуваються знову.

2. *Кошмари.* Особи із ПТСР мають проблеми зі сном і часто переживають кошмари або неприємні сновидіння, пов'язані з травматичною подією.

3. *Уникання і відчуженість.* Люди з ПТСР часто уникають ситуацій, місць, осіб або предметів, які нагадують їм про травму. Вони також можуть відчувати відчуженість і дистанціювання від близьких людей.

4. *Гіперактивність і роздратованість.* ПТСР може викликати постійну тривожність, роздратованість, труднощі з концентрацією, несподівані приступи гніву.

5. *Фізичні симптоми.* Особи з ПТСР можуть відчувати фізичні проблеми, такі як головні болі, тривогу, тремтіння, проблеми із серцем та інші фізичні симптоми, пов'язані із стресом.

Симптоми ПТСР можуть з'являтися через певний час після травматичної події і тривати довше. Важливо звернутися за допомогою до кваліфікованого фахівця, якщо у вас є підозра на травму і ви відчуваєте симптоми ПТСР, оскільки раннє лікування може бути критичним для покращення стану та управління симптомами.

Дослідження американських психологів Джона Брауна і Джона Харрісона показали, що імовірність розвитку ПТСР після екстремальних ситуацій залежить від різних факторів, таких як особистість, підтримка оточуючих та інші соціокультурні аспекти. Наприклад, вони виявили, що особи із сильними соціальними зв'язками, контактами та підтримкою від оточуючих мають менше шансів на розвиток ПТСР.

Існують певні особистісні характеристики, які можуть підвищувати ризик розвитку ПТСР, а саме:

1. *Історія травм або стресових подій.* Особи, які вже пережили травматичні події в минулому, можуть бути більш вразливими до розвитку ПТСР при нових подіях.

2. *Наявність психічних проблем.* Люди, які мають історію психічних розладів, таких як депресія або генералізований тривожний розлад, можуть мати підвищений ризик розвитку ПТСР.

3. *Соціальна підтримка.* Недостатність підтримки від родини, друзів або соціального оточення може ускладнити подолання травматичної події і сприяти розвитку ПТСР.

4. *Стрес у повсякденному житті.* Високий рівень стресу в повсякденному житті, наприклад, через фінансові проблеми або робочу навантаженість, може зробити особу більш вразливою до розвитку ПТСР.

5. *Негативні реакції після травми.* Реакція особистості на травматичну подію також відіграє важливу роль. Якщо особа має негативні реакції, такі як відчуття провини, безпорадності або неконтрольованого страху, це може сприяти розвитку ПТСР.

6. *Індивідуальні ресурси і стратегії подолання.* Здатність особистості ефективно справлятися зі стресом і використовувати позитивні стратегії

подолання може впливати на ризик розвитку ПТСР.

7. *Занепокоєність і негативне сприйняття подій.* Особи, які мають тенденцію надто негативно сприймати та переживати події, можуть бути більш схильними до ПТСР.

Звісно, це лише загальні фактори, і ризик розвитку ПТСР є індивідуальним для кожної особи. Також важливо враховувати, що багато людей, які пережили травматичні події, не розвивають ПТСР. Підтримка і психологічний супровід можуть допомогти зменшити ризик і ефективно впоратися з цим станом.

Проте людина має власні ресурси для подолання стресів. Звернімося до дослідження, проведеного Кароліною Міллер і Річардом Тедескі, що стосується явища, відомого як «посттравматичне зростання» (posttraumatic growth, PTG). Доктор Річард Тедескі є активним дослідником та співавтором розуміння посттравматичного зростання як досвіду позитивних змін, що виникають у результаті боротьби людини з важкими життєвими кризами. Він є почесним професором психології в Університеті Північної Кароліни, заслуженим головою Boulder Crest Institute, співавтором книги «Посттравматичне зростання» («Posttraumatic Growth» (2018)) [5].

Дослідження науковець проводив разом із Кароліною Міллер. Експеримент показав, що екстремальні ситуації також можуть призвести до росту особистісної стійкості та розвитку нових ресурсів. Цей феномен отримав назву «посттравматичне зростання». Особи, які пережили кризові ситуації, можуть здобути нову перспективу на життя, підвищити свою самооцінку і навчитися краще справлятися зі стресом.

Ця концепція виникла в психології як альтернатива традиційному розумінню відповіді людини на стресові ситуації. Замість того, щоб аналізувати травму або кризову ситуацію як просту негативну подію, PTG розглядає можливість психологічного росту та покращення після неї.

Дослідники Кароліна Міллер і Річард Тедескі провели ряд досліджень, що стосувалися посттравматичного зростання, та зробили декілька ключових висновків:

1. *Зміна світогляду.* Вони виявили, що багато осіб, які пережили кризові ситуації, відзначають зміну свого світогляду після події. Це може включати переоцінку цінностей, переосмислення життєвих цілей і поглядів на важливість різних аспектів життя. Наприклад, після травматичного досвіду людина може почати цінувати родину більше, знайти новий сенс в релігійних або духовних переконаннях.

2. *Підвищена особистісна стійкість.* Дослідники також вказали на зростання особистісної стійкості після кризових ситуацій. Особи, які пережили травму, можуть стати більш адаптивними та здатними до подолання труднощів у майбутньому. Це може включати в себе розвиток нових навичок, здатність справлятися зі стресом та підвищення самооцінки.

3. *Зміна міжособистісних відносин.* Дослідження також показали, що

після кризових ситуацій може відбутися зміна у відносинах з іншими людьми. Особи можуть розвивати глибше співчуття, розуміння та підтримку для інших, особливо для тих, хто також пережив труднощі.

4. *Нові життєві можливості.* Дослідники підкреслювали, що кризові ситуації можуть відкривати нові можливості і напрями у житті осіб. Це може включати зміну професійного шляху, розвиток нових хобі або початок суттєвих відносин з іншими людьми.

Отже дослідження Кароліни Міллер і Річарда Тедескі є важливим внеском у розуміння психічних реакцій на кризові ситуації. Вони показали, що після травматичних подій існує можливість не тільки відновлення, але й психологічного росту. Це дослідження стимулює подальший розвиток психологічних інтервенцій, спрямованих на підтримку і підвищення якості життя осіб, які пережили кризові ситуації, і свідчить про потенційно позитивний вплив подій на людську психіку.

Підсумовуючи, зазначимо, що психічні реакції осіб, які постраждали в екстремальних та кризових ситуаціях, розглядаються в психології як важливий аспект вивчення стресових ситуацій та реакцій на них. Реакція може бути різною, включаючи розвиток ПТСР або феномен посттравматичного зростання, і визначається різними факторами, такими як підтримка оточуючих та особистісні характеристики. Дослідження цього явища допомагає краще розуміти психічні механізми реакції на стрес та сприяє розвитку психологічних інтервенцій для підтримки та відновлення осіб, які потрапили в екстремальні обставини.

---

1. Folk R., Taylor Sh. The Oxford Handbook of Stress, Health, and Coping. Oxford: Oxford University Press, 2011. 768 p.

2. Lazarus R. Psychological Stress and the Coping Process. New York: McGraw-Hill, 1966. 380 p.

3. Selye H. Stress Without Distress. Philadelphia: J.B. Lippincott Company, 1974. 220 p.

4. Selye H. The Stress of Life. New York: McGraw-Hill, 1956. 382 p.

5. Tedeschi, Richard G./ Shakespeare-finch, Jane/ Taku, Kanako/ Calhoun, Lawrence G. Posttraumatic Growth: Theory, Research, and Applications. Routledge, 2018. Paperback. New. 256 p.

Альона ПОГРІБНА,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
доцент кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ЗАХИСНО-КОПІНГОВА ПОВЕДІНКА ПЕДАГОГІВ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

В умовах динамічної соціально-політичної та економічної трансформації нашого суспільства ефективне функціонування системи освіти безпосередньо залежить від особистості педагога. Корінні соціально-економічні зміни, поява принципово нових підходів до побудови системи освіти зумовлюють необхідність пред'являти високі, жорсткі вимоги до кадрового потенціалу. Прагнення відповідати цим вимогам диктує необхідність безперервно підвищувати рівень професійної компетентності, що у свою чергу веде до фізичних та інтелектуальних перенавантажень.

Необхідно відзначити, що сама педагогічна діяльність є стресогенною, оскільки характеризується високою емоційною напруженістю, інтенсивними емоційно насиченими міжособистісними контактами, роботою в режимі постійного зовнішнього та внутрішнього контролю, високим ступенем відповідальності за результати роботи (О.А. Баранов, Р.М. Грановська, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Л.В. Карапетян, А.О. Реан, С.В. Суботін, Б.І. Хасан, Bios P., Ericson E., Shconfeld Irvin Sam та ін.). Зокрема, дослідження Shconfeld Irvin Sam вказують на те, що показники ступеня вираженості дистресу у вчителів вищі, ніж середні показники популяції.

Таким чином результати вищеозначених досліджень показують, що напружені ситуації на роботі призводять до виснаження емоційних ресурсів, порушення професійної адаптації, появи психосоматичних захворювань. Дані дослідження стали основою виникнення необхідності розгляду проблеми опанування в умовах тривалого професійного стресу.

В умовах стресу психологічна адаптація людини відбувається головним чином за допомогою двох механізмів: психологічного захисту та копінг-механізмів. Сьогодні в рамках системного підходу поняття «механізми психологічного захисту» та «механізми опанування» розглядаються як найважливіші форми адаптаційних процесів та реагування на стресові ситуації, що доповнюють одне одного, утворюючи, таким чином, цілісний, єдиний конструкт - захисно-копінгову поведінку (Ф.В. Басін, Л.І. Вассерман, Н.В. Родіна, Ханчева К. та ін.). Як цілісний особистісний конструкт, захисно-копінгова поведінка відображає особливості співвідношення і взаємодії

свідомих та несвідомих форм адаптаційних механізмів особистісного функціонування в психоемоційно напружених ситуаціях [1; 2; 3].

Визначаючи відмінності між механізмами опанування та механізмами психологічного захисту, думки вчених (Л.І. Анциферова, О.Б. Варшаловська, Л.І. Вассерман, Б.Д. Карвасарський, R.S. Lazarus, N.A. Naan) зводяться до того, що механізми опанування пластичні, але вимагають від людини більшої витрати енергії та включення когнітивних, емоційних та поведінкових зусиль, а механізми захисту схильні до більш швидкого зменшення емоційної напруги та тривоги та працюють за принципом «тут і зараз». Зокрема, Б.Д. Карвасарський вказує, що якщо процеси опанування спрямовані на активну зміну ситуації та задоволення значущих потреб, то психозахисні механізми спрямовані на пом'якшення психічного дискомфорту. Є.Б. Варшаловська вважає, що копінг-поведінка може використовуватися індивідом свідомо, вибиратися та змінюватися ним залежно від ситуації, а механізми психологічного захисту не усвідомлюються і у разі їх закріплення стають дезадаптивними. Таким чином механізми психологічного захисту та опанування розрізняються за параметрами – активності (конструктивності) – пасивності (неконструктивності).

Аналізуючи концептуальні ідеї зарубіжних дослідників, можна сказати, що більшість із них (А. Adler, Е. Berne, А. Freud, S. Freud, Е. Fromm, Н. Hartmann, К. Horney, F.S. Perls та ін.) розглядає психологічний захист здебільшого як засіб усунення емоційної напруги, що оберігає психіку від травм, які можуть заповдіяти їй життєві обставини, але в той же час ці механізми заважають усвідомлювати помилки щодо власних рис характеру і поведінки, ускладнюючи, таким чином, вирішення особистих проблем. Так, із точки зору психоаналітичної теорії, більшість захисних механізмів не можна вважати успішними, оскільки вони не забезпечують фактичного вирішення інтрапсихічного конфлікту, а лише видозмінюють його складові, що призводить до редуції афекту.

У роботах вітчизняних авторів присутні дві точки зору відносно розуміння феномена психологічного захисту. Перша точка зору ґрунтується на положеннях, вироблених здебільшого в рамках клінічних, медико-біологічних та медико-психологічних досліджень. Поділяючи ідеї західних учених, представники даного підходу (Ф.Є. Василюк, Б.Д. Карвасарський, Е.І. Кіршбаум, В.С. Ротенберг, І.Д. Стойков, В.А. Ташликов, Т.С. Яценко та ін.) розглядають психологічний захист як малоадаптивну, неплідну або патогенну форму регуляції особистості. На думку авторів, даний феномен діє без урахування довгострокової перспективи, досягаючи мети через дезінтеграцію поведінки, нерідко пов'язану з виникненням деформацій і відхилень у розвитку особистості.

Інша точка зору (Ф.В. Басін, М.А. Гавриленко, Р.М. Грановська, Л.Р. Гребенніков, І.Я. Коцан, О.Н. Куцебо, Г.В. Ложкін, В.К. Мягер, А.А. Налчаджян, І.М. Нікольська, О.Т. Соколова, М.В. Юркова) заснована на

тому, що окрім патологічного психологічного захисту існує і нормальний, постійно присутній у свідомості, що служить для зняття напруги та здатний запобігати дезорганізації поведінки людини. Дослідники розглядають психологічний захист як частину загальної адаптивної системи особистості, що охороняє особистість від психотравмуючих переживань, усуває тривогу та допомагає зберегти самоповагу в ситуації мотиваційного конфлікту.

Загалом можна сказати, що більшість як західних, так і вітчизняних авторів дотримується схожих думок щодо загальних властивостей захисних механізмів: вони діють у підсвідомості; індивід не усвідомлює, що з ним відбувається; вони заперечують, спотворюють або фальсифікують дійсність; вони діють у стані конфлікту, фрустрації, психотравми, стресу; метою психологічного захисту є зниження емоційної напруженості та запобігання дезорганізації поведінки, свідомості та психіки в цілому.

Під поняттям «копінг-поведінка» розуміють цілеспрямовану соціальну поведінку, що дозволяє суб'єкту за допомогою усвідомлених стратегій, адекватних особистісним особливостям та ситуації, впоратися зі стресом чи важкою життєвою ситуацією [1]. Його основним завданням є забезпечення та підтримання благополуччя людини, її фізичного і психічного здоров'я та задоволеності соціальними відносинами. Сьогодні копінг-поведінка розглядається як результат взаємодії копінг-стратегій (як індивідуально стійкої особливості особистості, що полягає у виборі специфічного набору дій, спрямованих на усунення загрози, перешкод, що якнайкраще адаптує людину до вимог ситуації – Н.В. Родіна, Т.А. Ткачук, Т.Н. Ушакова, К. Ханчева та ін.) та копінг-ресурсів (як відносно стабільних індивідуально-типологічних особистісних та соціальних характеристик, що забезпечують психологічний фон для подолання емоційного стресу – А.В. Кіась, Т.Л. Крюкова, Н.В. Родіна, О.О. Торчинська та ін.) [1; 2; 3].

Таким чином, аналіз захисно-копінгової поведінки педагогів як критерію їхньої професійної адаптації, дозволяє ефективно здійснювати профілактичну та психокорекційну роботу, спрямовану на збереження психологічного благополуччя, зниження рівня невротизації, уразливості до стресів, що дозволить зберегти педагога як здорову особистість та ефективного професіонала.

---

1. Родіна Н.В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання: монографія. Одеса: Видавець Букаєв В.В., 2011. 364 с.

2. Ткачук Т.А. Копінг-поведінка: стратегії та засоби реалізації. Ірпінь: Нац. ун-т ДПС України, 2011. 284 с.

3. Ханчева К. Захисні механізми й копінг-стратегії в структурі й функціонуванні особистості – теоретичні основи, емпіричні дані й прагматичні наслідки. *Наука і освіта*. 2010. №3. С. 137-145.

Альона ПОГРІБНА,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
доцент кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Олександра СМЕТАНКІНА,
здобувачка вищої освіти

САМООЦІНКА ЯК КРИТЕРІЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Нагальною проблемою нашого часу залишається формування творчої людської особистості, а для цього необхідно надати освітньо-виховному процесу чітко визначеного соціально-виправданого напрямку. Особливо болючі питання щодо цього виникають у підлітковому та юнацькому віці, які часто і, мабуть, небезпідставно, вважають кризовими, критичними, оскільки саме в цей період відбуваються досить істотні якісні зрушення у розвитку особистості. Ці якісні зрушення відбуваються досить інтенсивно, супроводжуючись значними суб'єктивними труднощами у житті юнаків.

У цей віковий період найбільш імовірні конфлікти між більш-менш сформованими настановленнями «Я» та безпосереднім досвідом людини. Така невідповідність може виникнути в таких випадках, коли «Я-концепція» переважно зумовлена цінностями та уявленнями інших людей. Особистості необхідна правильна самооцінка та самоствавлення, що формуються найінтенсивніше у підлітковому та юнацькому віці. Процес формування свого «Я» породжує потребу в самовираженні, в апробації своїх життєвих сил та можливостей. Спочатку ця проблема має невиразні форми, неясні цілі, набуваючи разом з життєвим досвідом рис більшої визначеності, сформованості «Я-концепції» особистості.

Самоствавлення є необхідним компонентом особистості, на який впливає ставлення до життя, адекватне ставлення людини до самої себе, є умовою благополучного функціонування людини як суб'єкта суспільних відносин.

Своєю чергою адекватна самооцінка виступає критерієм психологічної безпеки особистості, яка визначається як стан емоційного та психічного благополуччя [1]. Психологічна безпека відноситься до почуття безпеки, комфорту та стабільності внутрішнього світу людини, сприяє психологічному здоров'ю, самовизначенню, стабільним взаєминам з оточуючими та особистісному зростанню.

На думку сучасних дослідників, психологічна безпека охоплює кілька

аспектів:

1. Емоційна безпека: це стан, коли людина відчуває стабільність, спокій та впевненість у собі. Вона може вільно висловлювати свої почуття, бути відкритою до емоційного вираження і відчувати підтримку оточуючих.

2. Соціальна безпека: це відчуття безпеки у взаєминах з іншими людьми. Людина почувається прийнятою та захищеною у своєму соціальному середовищі. Вона може розраховувати на підтримку, взаємодіяти з іншими людьми без страху відторгнення.

3. Особистісна безпека: це почуття гармонії та цілісності внутрішнього світу особистості. Людина відчуває злагоду зі своїми цінностями, переконаннями та ідентичністю. Вона може розуміти себе, свої потреби та бути в злагоді зі своїми сильними та слабкими сторонами [1; 2; 3].

Особливості самооцінки як компоненту самоствавлення ми вивчали за допомогою методики дослідження самоствавлення В.В. Століна – С.Р. Пантисєва. Вибірку склали здобувачі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Отримані результати показали, що досліджувані більшою мірою приймають себе, знаючи як позитивні, так і негативні сторони своєї особистості, що відповідає інтегральній оцінці власного «Я». На це вказали 60% респондентів. Відповідно для них характерна віра в свої сили та можливості змінити себе і зовнішні обставини, контроль власного життя, повага до самого себе.

Прояв аутосимпатії у досліджуваних фіксує цілковите прийняття себе, довіру до себе (55% досліджуваних). У досліджуваних здобувачів меншою мірою (40%) проявляється очікуване ставлення інших, що може характеризуватись як відсутність цілковитої спрямованості на думку інших, прийняття інших чи очікування позитивного або негативного ставлення до себе навколишніх.

Значний відсоток респондентів (75%) вказує на зацікавленість власною особистістю, на інтерес до власних думок та почуттів, бажання розуміти себе та вдосконалюватись, бути впевненим у цікавості для інших.

Самовпевненість спостерігається у 40% досліджуваних нашої вибірки, що відображає їхню впевненість у власних силах і самих себе, переконаності у своїй досконалості та відсутності ймовірних помилок та хибних рішень. Це в подальшому несе в собі позитивний результат вирішення проблемних ситуацій, оскільки спонукає здобувачів вірити у власні сили та здібності, не дає змогу зупинятись на досягнутому.

Прийняття себе спостерігається у 60% респондентів, що вказує на позитивне ставлення суб'єкта до власних особистісних надбань незалежно від оцінки оточення, їхнього схвалення та передбачає прийняття як своїх позитивних, так і негативних рис характеру.

75% здобувачів вказують на здатність до самопослідовності та самоуправління. Це дає змогу їм попередньо визначитись із шляхами

подолання труднощів, поступово рухатись у напрямі цілеспрямованого вирішення проблемної ситуації та здійснювати постійний контроль за собою та сферами свого життя.

Поряд з прийняттям себе, у 55% респондентів спостерігаються прояви самозвинувачення, що набувають характеру низької самооцінки, концентрацією на власних недоліках та бажанням змінити себе. У половини обстежуваних (55%) присутнє розуміння себе, своїх потреб, бажань, своїх реальних та потенційних можливостей.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що у переважної більшості обстеженої студентської молоді становлення власного «Я», саморозвиток відбувається на фоні прийняття себе і цілісного позитивного ставлення до себе. Здобувачі більшою мірою відчують особистісний комфорт, почуття гордості, власної гідності, самоповаги та т.п., що обумовлює відчуття психологічного та емоційного благополуччя. Перспектива дослідження – вивчення механізмів формування психологічної безпеки студентської молоді.

---

1. Шинкар М.І. Психологічна безпека особистості студента. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2021. Том 32 (71) № 1. С. 75-80.

2. Древаль Ю.Д. Безпека особистості в конфліктному соціумі. *Державне будівництво*. 2013. № 1. С. 1-9.

3. Лещинська О.А. Інформаційно-психологічна безпека: концепція соціокультурного імунітету: монографія. Івано-Франківськ: ПП Кузів Б.П., 2013. 144 с.

Альона ПОГРІБНА,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
доцент кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Вероніка МАРКОВА,
здобувачка вищої освіти

ПСИХОЛОГІЧНІ ВІДМІННОСТІ У ПОВЕДІНЦІ ЕКСТРАВЕРТІВ ТА ІНТРОВЕРТІВ В КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ

Кожна людина – особистість зі своїми знаннями, вміннями, звичками, позитивними й негативними рисами. Індивідуально-психологічні відмінності людей навіть у повсякденному житті завжди були очевидні, але в сучасному світі це особливо необхідно. З огляду на ці дані, можна передбачити подальшу

поведінку людини в діяльності та міжособистісному спілкуванні. Успіхи в навчанні, вибір хобі та професії, способи спілкування, активність або пасивність упродовж дня, взяття участі в громадській діяльності – все це контролюється особливостями психіки. Усвідомлення позитивних і негативних сторін свого темпераменту та вироблення вміння керувати ними є найважливішою умовою успішної соціальної адаптації людини.

Вченим (К. Г. Юнг, К. Бріггс, І. Майерс-Бріггс, Г. Ю. Айзенк, К. Леонгард, Г. Роршах, К. Бензігер, Д. Шарп, В. П. Зінченко, А. Д. Ішков, М. А. Габріелян) вдалося з низки чинників, що проявляються в поведінці людей, виділити два психотипи, а саме: інтровертів та екстравертів. Сьогодні інтроверсія-екстраверсія – поширена в психології підстава категоризації або вимірювання рис особистості.

Екстраверсія та інтроверсія як характеристика індивідуальних відмінностей присутня в тому чи іншому вигляді в більшості моделей особистості (аналітична психологія К. Г. Юнга, модель Р. Кеттела, модель Г. Айзенка, модель особистості НЕХАСО, модель темпераменту В. С. Мерліна та ін.).

Уведення термінів «екстраверсія» та «інтроверсія» в їх сучасному значенні традиційно пов'язують з ім'ям К. Г. Юнга, який виокремлює дві установки, що характеризують поведінку людини: екстраверсія та інтроверсія. У першому випадку рух інтересу спрямований на об'єкт, а в іншому випадку він відвертається від об'єкта і спрямовується до суб'єкта, на його власні психічні процеси. На думку К. Г. Юнга, кожній людині притаманні обидві ці установки; тип особистості ж визначається перевагою тієї чи іншої. Переважання у свідомості однієї установки означає, що друга витісняється в несвідоме [1].

Основним критерієм, що розрізняє екстравертів та інтровертів, Карл Густав Юнг ставить напрям руху лібідо. Згідно з К. Юнгом, екстраверсія проявляється у спрямованості лібідо (життєвої енергії) людини на зовнішній світ, у тому, що екстраверт віддає перевагу соціальним і практичним аспектам життя, операціям з реальними зовнішніми об'єктами, а інтроверт надає перевагу зануренню у світ уяви та роздумів. Екстраверт спрямований на розтрачування власної енергії, рух її у напрямку до навколишніх об'єктів, інтроверт – на накопичення, рух енергії у внутрішній світ [1].

На думку автора, інтроверсія є одним з архетипових проявів колективного несвідомого та лягає в основу низки самостійних психологічних функцій: мислення, почуттів, відчуттів, інтуїції тощо [2].

Саме теорія К. Г. Юнга склала методологічну основу нашого дослідження, у якому взяли участь 30 осіб юнацького віку (студенти 18-21 р.).

Аналіз результатів за методикою «Екстраверсія-інтроверсія», розробленою К. Юнгом, показав домінування екстраверсії, її зафіксовано у 57% респондентів. Інтроверсія спостерігається у 33% досліджуваних, амбіверсія – у 10%. Тож більшість респондентів нашої вибірки легкі в

спілкуванні, у них високий рівень агресивності, мають тенденцію до лідерства, люблять бути в центрі уваги, легко зав'язують знайомства, імпульсивні, відкриті і товариські, судять про людей «по зовнішності», не заглядають всередину; холерики або сангвініки.

Інше завдання нашого дослідження полягало в тому, щоб емпірично дослідити психологічні відмінності у поведінці екстравертів та інтровертів. Для цього було використано методика К. Томаса «Визначення стилю поведінки в конфліктній ситуації».

В результаті аналізу отриманих результатів було встановлено, що для інтровертів, які складають 10 осіб (33%) респондентів, характерні такі стилі поведінки, як уникання – 7 осіб (70%) та пристосування – 3 особи (30%). Для амбівертів (3 особи (10%)) характерний такий стиль як співпраця – 3 особи (100%). Для екстравертів (17 осіб (57%)) характерні такі стилі поведінки: співпраця 9 осіб (53%), суперництво – 2 особи (12%) та компроміс – 6 осіб (35%).

Таким чином, в результаті нашого дослідження було визначено психологічні відмінності у поведінці інтровертів-екстравертів в конфліктних ситуаціях, що надає можливість прогнозувати та впливати на поведінку особистості в залежності від її індивідуально-психологічних особливостей.

---

1. Юнг К. Г. Психологічні типи. Львів: Астролябія, 2010. 692 с.

2. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Астролябія, 2012. 588 с.

Альона ПОГРІБНА,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
доцент кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Катерина СЛЕПЧЕНКО,
здобувачка вищої освіти

ВПЛИВ РЕКЛАМИ НА ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ШКОЛЯРІВ

Проблема соціально-психологічного дослідження впливу реклами на людину є вкрай актуальною, оскільки вона втручається в життя людини, контролюючи її на свідомому і підсвідомому рівнях. Водночас вона виходить за рамки комерційних інтересів і нав'язує споживачам систему певних стандартів, вихідних життєвих цінностей, світоглядних уявлень та установок.

Сьогодні реклама є не тільки засобом інформування про нову марку, властивості товару, а й невід'ємним елементом масової культури. Запускаючи тонкі механізми впливу на емоційно-вольову сферу і мотивацію споживача, реклама по суті формує образ сучасної людини.

Найбільш потужний вплив реклама чинить на свідомість осіб молодшого та підліткового віку, їх уподобання й навіть характер. Це пояснюється недостатністю їхнього життєвого досвіду та відсутністю психологічних бар'єрів у сприйнятті реклами.

Віднесення дітей до окремої цільової аудиторії є справедливим, оскільки сьогодні діти мають достатньо кишенькових грошей на придбання необхідних їм речей, а також мають величезний вплив на своїх батьків стосовно купівлі будь-яких товарів, і не лише дитячих. Доказом цього є результати дослідження YTV Kids and Twins (США) стосовно впливу дітей на вибір різних видів товарів: вибір «швидких сніданків» (97% з усіх випадків), вибір перекусів (95%); вибір закладу харчування (98%); вибір одягу (95%); вибір комп'ютерної техніки (60%); вибір сімейного відпочинку (98%), вибір сімейних подорожей та екскурсій (94%) [1].

Незалежно від виду реклама намагається вплинути на реальність, яку сприймає споживач. Такий вплив спрямований на вироблення певної установки у читача чи глядача. Н. М. Голда вказує, що наше ставлення до предметів, продуктів і всього, що нас оточує, складається з трьох складових. По-перше, це переконання або знання про те, що надана нам інформація відповідає нашій установці. По-друге, афективний (емоційний) зміст – це почуття суб'єкта. А дія – це перехід установки в поведінку (це кінцева мета кожного рекламіста). Деякі типи реклами прагнуть вплинути на наші переконання, тоді як інші більше «експлуатують» наші емоції [2, с. 149].

Також доцільно звернути увагу на психологічні властивості реклами. Так, у праці З. О. Антонової зазначається, що реклама визначається як комунікативний процес, покликаний переконати, певним чином впливати на слухача чи глядача [3, с. 151]. Цей маніпулятивний вплив може вплинути на поведінку споживача і, як наслідок, спонукати до покупки рекламованого продукту чи послуги. У цьому аспекті суть реклами полягає в систематичному впливі на психіку людини з метою збудження непереборного бажання та інтересу до нав'язаних благ. Впливаючи на незрілу психіку дітей та підлітків, реклама програмує їх на купівлю конкретного товару, конкретної товарної марки, формує «споживчу залежність».

Для соціально-психологічного дослідження впливу соціальної реклами ми обрали групу з 60 дітей молодшого шкільного віку, до складу якої входять 30 дівчат і 30 хлопчиків. Опитування проводилось на базі Комунального навчального закладу ЗОШ І-ІІІ ступенів І. І. Манжури м. Дніпро.

Отримані результати за анкетами «Ставлення до рекламного повідомлення», «Особливості сприйняття реклами» та методикою діагностики типу емоційної реакції на дію подразників середовища В.В. Бойка надали нам

можливість свідчити про нерівномірність поглядів дівчат та хлопчиків на рекламні звернення, визначити відмінності у сприйманні реклами та її інтерпретації.

Так, було встановлено, що серед 60 респондентів позитивно ставляться до реклами 63,3% дівчат та 33,3% хлопчиків, байдуже ставлення до реклами мають 10% дівчаток та 16,7% хлопчиків, а 50% хлопчиків та 26,7% дівчат висловили своє негативне ставлення до реклами. Отже можна зробити висновок, що дівчатка мають переважно позитивне ставлення до реклами, а хлопчики здебільшого – негативне.

Опитуваними було також відзначено найпопулярніші види реклами: найбільше уваги приділяється телевізійній рекламі – у дівчат та хлопчиків порівну (по 50 % у кожній групі), також опитувані звертають увагу на друковану рекламу у таких відсоткових значеннях: дівчатка – 43,3%, хлопчики – 43,3%. Щодо розміщеної на вулицях реклами, то її помічають 6,7% дівчат та 13,4% хлопчиків. Найменшої уваги в опитуваних заслуговує радіореklama, на яку звертають увагу 3,3% хлопчиків.

Відповідаючи на питання про особливості запам'ятовування рекламних звернень, учні вказали, що у них найкраще відкладається у пам'яті інформація із цікавим сюжетом та яскравими кольорами (29,7%), а один учень (3,3 %) вказав, що йому подобається реклама, яка примушує подумати.

У дівчат відповіді розподілилися між показниками так: «та, що має яскраве оформлення та цікавий сюжет» (10%), «та, що пропонує актуальний товар, який я збираюся придбати» (10%); «та, що дозволяє задуматися, а не сліпо копіювати рекламовані зразки поведінки» (3,3%); «ніяка» (10%).

Хлопчики відзначили, що для них найкращим стимулом до запам'ятовування реклами є те, що вона пропонує актуальний товар (16,5 %) та те, що реклама має гарне сюжетне та кольорове оформлення (10%), і двоє хлопчиків вказали, що їм не запам'ятовується ніяка реклама (6,6%).

Інформація про знижки була цікавою для дівчат у 16,5% та для хлопчиків у 20% випадків. Решта опитуваних не змогли визначитися з відповіддю.

Плануючи покупку, більшість опитуваних збирає інформацію з багатьох каналів, серед яких пріоритетними для школярів є поради батьків та друзів (20%) та акції в магазині (10%). Дівчатка вказують, що керуються в основному власними бажаннями (16,5%) та порадами батьків і друзів (10%). Хлопчики купують товари відповідно до реклами в ЗМІ (10%), власних бажань (10%), порад батьків та друзів (6,6%) та акцій в магазині (3,3%).

Описуючи поведінку респондентів під час перегляду реклами, можна помітити, що переважаюча поведінка у дівчат (53,3%) – перемикати на інший канал у пошуках іншого цікавого матеріалу, половина опитуваних займаються в цей час своїми справами та дивляться рекламу (46,7%). Тенденція до перемикання каналів залишається високою і в хлопчиків (43,3%), які також уважно дивляться рекламу в надії почути інформативні дані (26,7%) та

обурливо реагують на неї (6,7%), займаються в цей час своїми справами та дивляться рекламу (23,3%).

Таким чином, можна констатувати, що переважна більшість опитуваних обирає уникання перегляду реклами, якщо є можливість перемикає на інші канали в пошуках більш цікавих передач.

Щодо визначення реакції після перегляду реклами, то відповіді респондентів розподілилися так: дівчатка відзначили, що їм було байдуже (33,3%), проте у деяких з'явився гарний настрій (23,4%), веселий емоційний стан спостерігався у 26,7%. Хлопчики переважно не помітили корисної інформації (13,3%) та вказали на байдужість (33,3%). Таким чином, можна помітити, що рекламу як важливий інформативний канал не сприймає жодна із груп опитуваних, вони переважно відзначають її розважальну мету.

Досліджуючи емоційні реакції молодших школярів на вплив стимулів оточуючого середовища, було встановлено, що позитивна реакція на стимули довколишнього світу переважає у дівчат (13,2%). Мінлива рефрактерна реакція на оточуюче середовище спостерігається у 10% дівчат та у 13,2% хлопчиків. Дисфорична реакція характерна для 10% хлопчиків та дівчат. Отже можна зробити висновок, що реклама як стимул оточуючого середовища сприймається переважно доброзичливо та беззастережно дівчатами, а хлопчики мають обережне ставлення до сприймання реклами та її правдивості.

Враховуючи вищесказане, можна зробити висновок, що особливості ставлення до реклами та сприймання рекламних звернень залежать від багатьох соціальних та психологічних особливостей людини, серед яких вік, стать, досвід, особистісні особливості тощо. Тому при розробці рекламного звернення важливо враховувати всі особливості сприймання та ставлення людини до реклами. Особливо варто звернути увагу на повагу до потенційного покупця та застосування високоморальних засобів у досягненні мети рекламування.

---

1. Горбаль Н.І., Гошовська О.В., Шелест В.Т. Особливості дитячого маркетингу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2016. № 858. С. 101-107.

2. Голда Н.М. Моделювання психосоматичних процесів у рекламній діяльності. *Галицький економічний вісник*. 2020. Том 66. № 5. С. 148–154.

3. Антонова З.О. Психологічні особливості впливу реклами на споживача. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2014. Вип. 1. С. 149-153.

Альона ПОГРІБНА,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
доцент кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Анжела ЯРМОШУК,
здобувачка вищої освіти

ОСОБИСТІСНА ЗРІЛОСТЬ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Актуальність проблеми полягає в тому, що розвиток особистісної зрілості у майбутнього психолога є ключовим фактором успішної професійної діяльності. Особистісна зрілість визначається набором важливих якостей і компетенцій, що допомагають психологу ефективно працювати з клієнтами і досягати позитивних результатів. Сама сутність особистісної зрілості пов'язана зі ставленням людини до себе, своєї діяльності та власного життя, а також з активною участю у суспільстві та творчим втіленням життєвих планів і перспектив. З одного боку, особистісна зрілість є передумовою для визначення особистістю життєвих цілей та рівня її життєвих амбіцій, а з іншого – життєві амбіції впливають на процес розвитку особистості і досягнення її зрілості, яка є інтегративною характеристикою особистості [1].

Методологічною основою нашого дослідження виступили наукові розробки О.С. Штепи, яка ідентифікує ряд рис особистісної зрілості, що включають:

- відповідальність: здатність брати на себе відповідальність за свої дії і сприймати наслідки цих дій;
- децентрацію: здатність розуміти позицію інших людей та бачити ситуацію з їхнього боку. Це подолання егоцентризму і зосередження на більш широких перспективах;
- глибинність переживань: здатність до інтенсивних та багатогранних емоційних переживань, розуміння власних почуттів та почуттів інших людей;
- життєву філософію: розробка і усвідомлення особистої філософії, цінностей і життєвих поглядів, які визначають її вчинки та ставлення до світу;
- толерантність: повага до різних поглядів, культур, ідей і готовність сприймати різноманітність в інших людях;
- автономність: самостійність у прийнятті рішень, незалежність від зовнішнього впливу та здатність керувати своїм життям;
- контактність: здатність установлювати та підтримувати якісні

міжособистісні зв'язки з іншими людьми;

- самоприйнятливість: позитивне сприйняття власної особистості, здатність приймати себе з усіма своїми перевагами і недоліками;
- креативність: здатність до новаторства, творчого мислення, здійснення індивідуального підходу до вирішення проблем;
- синергічність: здатність до співпраці та взаємодії з іншими людьми, зокрема до формування синергії – взаємовпливу і посилення результатів, який виникає через спільну діяльність та співробітництво [2; 3].

О.С. Штепа також підкреслює, що розвиток децентрації як здатності розуміти позицію інших людей відіграє важливу роль у процесі соціалізації, когнітивного та морального розвитку особистості. Поступово молоді люди переходять від егоцентризму до здатності бачити ситуацію з різних точок зору, брати на себе дорослі ролі та усвідомлювати своє місце в суспільстві [3].

Загалом риси особистісної зрілості, які висвітлює О.С. Штепа, вказують на широкий спектр якісних характеристик особистості, які сприяють її розвитку і адаптації до суспільства. Ці риси охоплюють як соціальні, емоційні та міжособистісні аспекти, так і особистісні якості, які сприяють самореалізації та творчому потенціалу людини [2; 3].

Експериментальне дослідження було проведено на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, вибірку склали 25 майбутніх психологів.

Аналіз отриманих результатів за методикою особистісної зрілості (ОЗО) О.С. Штепи показав, що у респондентів нашої вибірки домінує середній рівень особистісної зрілості (53%). При цьому у більшості досліджуваних (82%) характерною є така риса як креативність, на другому місці (80%) – відповідальність, на третьому – самоприйняття (64%), на четвертому – автономність і децентрація (62%), на п'ятому місці – толерантність і контактність (58%). Менший відсоток містять життєва філософія та синергічність (26%). У більшості випадків спостерігається реалізованість таких рис як креативність, відповідальність, самоприйняття, глибинність переживань. Менший відсоток реалізованості характерний таким рисам як контактність (8%), толерантність (10%), автономність (2%).

Результати аналізу за методикою Т. Елерса «Мотивація досягнення успіху» засвідчили, що у респондентів нашої вибірки переважає середній рівень мотивації досягнення успіху (46%). Отже більшість майбутніх психологів має прийнятну міру амбіційності та наполегливості в досягненні своїх цілей, проявляє розумний баланс між бажанням досягти успіху і уникнути ризику, має певний рівень впевненості у своїх здібностях та може бути мотивованими до розвитку і покращення результатів. Середня мотивація до успіху може сприяти здоровому розвитку, професійному зростанню та досягненню стабільних результатів, при цьому забезпечуючи баланс між амбіціями та життєвим комфортом.

Результати дослідження за методикою «Якорі кар'єри» Е. Шейна

показали, що найбільш переважаючим якорем є «професійна компетентність», яка актуальна для 47% респондентів, наступним якорем за кількістю респондентів є «менеджмент» – 35% майбутніх психологів. На третьому місці знаходяться якорі «автономія» та «стабільність роботи» (по 28% респондентів). Якорі «стабільність місця проживання», «служіння», «інтеграція стилів» та «підприємництво» мають незначну ступінь вираженості.

«Професійна компетентність» відноситься до набору знань, вмінь, навичок, досвіду і особистих якостей, які необхідні для успішного виконання певної професії або ролі. В контексті кар'єри, «професійна компетентність» означає здатність ефективно виконувати робочі обов'язки і завдання, які впливають з обраної професії або посади.

Професійна компетентність є важливим фактором успіху в кар'єрному розвитку, оскільки вона дозволяє впевнено і ефективно виконувати поставлені завдання, досягати поставлених цілей, розвиватися в професійному плані і відповідати вимогам своєї професії. Вона може включати не лише технічні аспекти роботи, але й уміння спілкуватися з колегами, клієнтами або партнерами, управляти часом, приймати рішення, розробляти стратегії та вести проектну роботу. Постійне самовдосконалення і розвиток компетенцій є важливими для підтримки та збереження професійної компетентності протягом кар'єри.

Наступним, не менш суттєвим за кількістю виборів, є «менеджмент». Він відноситься до сфери діяльності, що охоплює управління організацією, командою або проектом з метою досягнення поставлених цілей. Кар'єра в менеджменті означає розвиток професійної практики і набуття навичок, необхідних для виконання ролей управлінця або керівника. Тобто особистості, які обрали дану категорію, мають лідерські якості, вміють ставити цілі та знають як їх досягати.

Наступними якорями були «автономія» та «стабільність роботи», що означає спрямування особистості до незалежності від зовнішніх факторів та стабільність роботи.

Таким чином отримані нами результати повністю узгоджуються з науковими доробками О.С. Штепи, при цьому розширюють уявлення про особистісну зрілість як важливу складову професійної зрілості психолога.

---

1. Особистісна зрілість як проблема сучасної психології. Том 1: колективна монографія / кол. авт.; наук. ред. З.М. Мірошник. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2019. 220 с.

2. Штепа О.С. Феномен особистісної зрілості. *Соціальна психологія*. 2005. №1 (9). С. 62-77.

3. Штепа О.С. Психологічні особливості формування та актуалізації особистісної зрілості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. №5. С. 24-31.

Катерина САХАРОВА,
старший викладач
кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМА МОБІНГУ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬО-НАУКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Робочі конфлікти часто виникають через розбіжності між видами професійної діяльності, неясності в роботі, відсутність комунікації, дисфункціональні системи організації робочого процесу або стресу в зовнішньому середовищі [1].

В академічному секторі конфлікти можуть виникати через дискусії між адміністраторами, викладачами або між адміністраторами та викладачами. Знущання, які можуть відбуватися під час цих конфліктів, особливо коли невіршені розбіжності зберігаються між двома чи більше людьми чи групами протягом тривалого часу у сучасній психологічній науці зветься «мобінг».

Він включає різні форми насильства, спрямовані по відношенню до інших з боку одного або декількох колег [2]. Мобінг на робочому місці може здійснюватися вербальним, емоційним або психологічним насильством. Часто відзначається необґрунтованою і різкою поведінкою, вербальними образами на робочому місці, і зазвичай характерні дисбалансом сил між агресором і жертвою даного процесу. Образлива поведінка проявляється регулярно, зберігаючись або посилюючись протягом тривалого часу, що перевищує шість місяців, знову і знову, призводячи навіть до щоденних знущань.

Академічний мобінг – це вид знущань на робочому місці, якому піддаються люди, включені в освітній процес. Викладачі або адміністрація можуть влаштувати цькування у вигляді навмисної шкоди роботі, яка може мати емоційний або психологічний характер, проте вона так само може мати і фізичні прояви. Також повідомлялося, що агресорами можуть бути студенти [3]. Зазвичай це робиться, щоб створити настільки небезпечне середовище для працівника, що він буде змушений звільнитися. На жаль, про цей вид мобінгу та знущань рідко говорять. Мовчання не допоможе підняти обізнаність щодо необхідності зниження ризиків серед наукової спільноти на робочому місці, особливо в країнах, де ще тільки формується законодавство, яке захищає жертв булінгу, мобінгу та босінгу, якою є зараз Україна.

Незважаючи на помітні прогалини в літературі, що стосується конкретних випадків насильства на робочому місці, і знущання в академічному середовищі, дослідження Лемпмана виявило чотири значущі предиктори знущань: це жінки, які належать до расової, соціальної або етнічної меншості, молодь, які не мають наукового ступеня. Ці висновки

аналогічні інформації, що наводиться в інших дослідженнях [2, 3, 4, 5, 6]. Дослідники узагальнили, чому освітнє середовище є сприятливим місцем для знущань: унікальність коледжів та університетів полягає в тому, що в їх специфіці є тривалість перебування на посаді та процес просування, що формує неоднозначні очікування та наявність суб'єктивних оцінок, що вимагає постійного критичного аналізу та роздумів про вплив на викладачів.

Дослідження Місави [5] виявило три типи знущань: позиційне, контр-позиційне та ненавмисне конспіративне позиційне знущання.

Позиційне знущання спостерігається, коли людина, яка має більшу владу, нападає на колегу з нижчою владою.

У той час як контрпозиційне знущання – це тип знущання, який вчиняє людина, що перебуває в позиції меншої влади, але чия позиція дозволяє їм залякувати людину, позбавленої поваги оточуючих за ознакою раси, статі чи сексуальної орієнтації.

Ненавмисне позиційне знущання є поєднанням позиційного і контрпозиційного знущання. У цьому випадку жертва знаходиться між групою з двох агресорів, в якій один має вищу владу, а інший – меншу владу; ціль піддається знущанням аналогічним чином залежно від її раси, статі або сексуальної орієнтації. Ці три типи знущань часто зустрічаються в академічному середовищі.

У цілому нині дослідження показали, що з 25% до 91% вчених піддаються цькуванню на робочому місці [7, 8]. У випадках знущань повідомляється, що метою є молодші викладачі, а агресорами є їхні колеги (науково-педагогічні співробітники), адміністратори чи навіть студенти. Різні форми знущань між вченими та адміністраторами включають психологічні та емоційні атаки, часто спрямовані на робочі обов'язки викладачів. Однак це відрізняється від інцидентів з булінгом, у яких агресором є студент. У дослідженнях Лампмана повідомляється про шість різних типів знущань з боку студентів на викладачів, включаючи: ворожість, гнів або агресію, грубість, неповажну чи деструктивну поведінку, залякування, погрози, знущання чи звинувачення, небажану сексуальну увагу та сексуальні домагання. Тільки одне дослідження показало, що 18% студентів зазнавали знущань з боку викладача – дослідження Марраччіні, Вейандта та Россі [9].

До найпоширеніших видів знущань у навчальному середовищі належать: підрив професійних якостей та компетентності, збільшення адміністративних обов'язків, збільшення обов'язків викладача, скорочення кількості досліджень та можливостей підвищити кваліфікацію, а також виключення жертви мобінгу із соціальних розмов, обмеження в інформації тощо.

Однак це не єдині види знущань, з якими вчені можуть стикатися щодня. У багатьох випадках їх важка праця може залишитися непоміченою, невизнаною або перебувати під сильною критикою та контролем.

Хоча лише деякі дослідження вивчають наслідки академічного мобінгу,

численні роботи демонструють взаємозв'язок між статтю, сексуальною орієнтацією та гендером щодо жертви академічного мобінгу. Результати змінюються від дослідження до дослідження. Спостерігаючи за академічним мобінгом студентів на професорів, Лампман виявив, що 63,3% жінок порівняно з 50,2% чоловіків повідомили про серйозні випадки знущань, агресії чи сексуальної уваги своїми учнями

Коли справа доходить до випадків серйозної агресії, таких як погрози смертю, Лемпман повідомляє, що жінки-викладачі в 2-3 рази частіше, ніж чоловіки, висловлювали, що їм надходили погрози смерті. Що стосується сексуальних домагань, чоловіки в 12 разів частіше говорили, що їхня власна поведінка була помилково витлумачена студентом як сексуальний інтерес.

Академічний мобінг часто здійснюється засобами вербального, емоційного чи психологічного насильства [2, 3]. Викладачі, адміністратори і навіть студенти часто використовують мобінг у формі навмисного емоційного впливу або психологічної шкоди.

Хоча існує безліч негативних наслідків, пов'язаних з академічним мобінгом, деякі з досліджень показали невелику користь від нього, хоч би якими нелогічними вони здавалися. У деяких випадках жертва рада залишити устанovu тільки для того, щоб знайти нове місце, де визнають цінність і хвалять її за роботу та ідеї.

Фарія виклав своє бачення виходу із ситуації, яке допоможе тим, хто перебуває в ситуації мобінгу:

«Оскільки зусилля адміністратора щодо нападу на професора зростають, оптимальна реакція викладача – збільшити кількість своїх публікацій, щоб він ставав більш затребуваним на ринку, що, як наслідок, збільшує престиж працівника. Коли вчений припускає можливість піти і влаштуватися на роботу в іншу устанovu, він має збільшити дослідницьку діяльність та продуктивність, що призведе до збільшення його доходів» [2].

---

1. Kathman, JM, & Kathman, MD (1990). Conflict Management в Academic Library. *Journal of Academic Librarianship*, 16 (3), 145-149.

2. Faria, JR, Mixon, FG, & Salter, SP (2012). An economic model of workplace mobbing in academe. *Economics of Education Review*, 31 (5), 720-726.

3. Lampman, C. (2012). Women faculty at risk: US profesors report на своїх experiments with student incivility, bullying, aggression, і sexual attention. *NASPA Journal About Women in Higher Education*, 5(2), 184-208.

4. Feltner, BD, & Goodsell, DR (1972). The academic dean and conflict management. *The Journal of Higher Education*, 43 (9), 692-701.

5. Misawa, M. (2015). Cuts and bruises caused by arrows, sticks, and stones in academia: Theorizing racist і homophobic bullying в adult і higher education. *Adult Learning*, 26 (1), 6-13.

6. Johnson-Bailey, J. (2015). Academic Incivility and Bullying як Gendered і Racialized Phenomena. *Adult Learning*, 26 (1), 42-47.

7. Fogg, P. (2008). Academic Bullies. *Chronicle of higher Education*, 55(3).

8. Lampman, C., Crew, EC, Lowery, SD, & Tompkins, K. (2016). Women Faculty Distressed. *NASPA Journal About Women in Higher Education*, 9(2), 169- 189.

9. Marraccini, ME, Weyandt, LL, & Rossi, JS (2015). College students' усвідомлює profesor/instructor bullying: questionnaire development and psychometric properties. Journal of American college health, 63(8), 563-572.

Олена СЕРГІЄНІ,

доктор медичних наук, професор,
професор кафедри психології
та педагогіки ДДУВС

Людмила ПРИСНЯКОВА,

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри психології
ВПНЗ «Дніпровський
гуманітарний університет»

Артем КОЗАКОВ,

здобувач вищої освіти

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

Проблема самооцінки особистості була і залишається актуальною. На основі робіт відомих психологів та педагогів (Б.Г.Ананьєвої, Ю.К.Бабанського, П.П.Блонського, Дж.Брунера, Л.І.Божович, Л.С.Виготського, Е.О.Голубєвої, А.Н.Леонтьєва, Д.Б.Ельконіна, А.І.Ліпкіної та ін.) сьогодні можна дати визначення таким поняттям як самооцінка та здібності, детально розглянути навчальний процес, а також причини та фактори, що впливають на успішність та неуспішність школярів у навчальній діяльності [3, 532 с.]

У процесі пізнання навколишнього світу людина користується великою системою внутрішніх засобів, наприклад: уявлення, образи, оцінка самого себе, своїх дій, вчинків, мотивів. Зосередження на власних переживаннях, здатність до рефлексії і є ознакою самосвідомості.

Часто самосвідомість особистості прирівнюють до «Я-концепції», у свою чергу Я-концепція складається з трьох компонентів: когнітивного, емоційно-оціночного та афективного. При злагодженій роботі цих компонентів особистість здатна активно розвиватись, взаємодіяти з соціальним середовищем та самореалізуватись.

У радянській психології процеси формування й розвитку особистості досліджувались головним чином з позиції зовнішніх аспектів: соціальної ситуації та теорії «провідної» діяльності. У концепціях розвитку особистості західних психологів проблеми раннього юнацького віку розроблені досить детально і результати досліджень неабияк наближаються до розкриття

специфічних механізмів та закономірностей внутрішніх процесів, що відбуваються у самосвідомості особистості.

Характерна для раннього юнацького віку зовнішня ситуація – це зміна соціального статусу, нові соціальні умови й обставини, початок засвоєння нових видів діяльності, розширення соціальних контактів і новий зміст пред'явлених соціумом вимог. Саме ці обставини, а також необхідність визначити своє місце у житті, що постає перед особистістю, і становлять головний аспект соціальної ситуації розвитку, а також, на думку Л. Божович, виступають як причина формування нової «духовної потреби» – потреби у життєвому самовизначенні.

Самооцінка є однією з істотних умов, завдяки чому індивід стає особистістю. Вона формує в індивіда потребу відповідати не тільки за рівнем оточуючих, але й рівнем власних особистісних оцінок. Правильно сформована самооцінка виступає не просто як знання самого себе, не як сума окремих характеристик, але як певне ставлення до себе, передбачає усвідомлення особистості як деякого стійкого об'єкта.

Самооцінка є центральною ланкою довільної саморегуляції, визначає напрям і рівень активності людини, її ставлення до світу, до людей, до самого себе. Являє собою складний за психологічною природою феномен. Вона включена в безліч зв'язків і відносин з усіма психічними утвореннями особистості і виступає в якості важливої детермінанти всіх форм і видів її діяльності та спілкування. Витоки вміння оцінювати себе закладаються в ранньому дитинстві, а розвиток і вдосконалення його відбувається протягом усього життя людини [1, 592 с; 2, 256].

Самооцінка дозволяє зберегти стійкість особистості незалежно від мінливих ситуацій, забезпечуючи можливість залишатися самим собою. В даний час все більш очевидний вплив самооцінки школяра на його поведінку, міжособистісні контакти та планування життєвого шляху.

В останні роки все більше уваги приділяється проблемі самооцінки власних здібностей. Ця проблема була і залишається актуальною та потребує більш детального вивчення. Актуальність нашого дослідження полягає в тому, щоб дослідити, чи залежить рівень розвитку самооцінки від рівня розвитку інтелектуальних здібностей, а саме успішності школяра в навчальній діяльності, і навпаки.

На жаль, спостерігається такий факт, що частина учнів старшого шкільного віку є недостатньо успішними у навчальній діяльності, тому що вони мають низький рівень розвитку здібностей. Тому подолання неуспішності у навчанні серед старшокласників постає важливим завданням шкільних психологів та вчителів, батьків [4, 280 с.].

Для проведення дослідження були застосовані наступні методи:

1. теоретичні: вивчення та аналіз наукової літератури, що забезпечило розгляд загальних теоретичних питань з проблеми дослідження; вивчення; зіставлення та узагальнення отриманих результатів дослідження з

метою обґрунтування сутності досліджуваного явища;

2. емпіричні: діагностичні (усне опитування, бесіда, інтерв'ювання) та психодіагностичні;

3. математико-статистичні: математична обробка результатів експериментальної роботи та їх інтерпретація.

Самооцінка – дуже складне психічне утворення, розвиток і формування якого залежить від багатьох факторів. Тому однобічний підхід до розгляду цього поняття неможливий, що й пояснює таке різностороннє визначення самооцінки різними авторами.

У психологічній літературі при визначенні самооцінки або “актуалізуються її операційні характеристики, фіксуються способи, за допомогою яких людина оцінює себе, або виділяються показники її як особистісного утворення”. Ситуація, коли людина прагне оцінити себе, ставить її перед нелегким вибором – усвідомити позитивні та негативні сторони своєї особистості реально і відповідно до них оцінити себе; намагатися витіснити зі своєї свідомості наявні негативні якості, прагнучи виглядати кращим; чи навпаки – акцентувати увагу на особистих недоліках, і тим самим недооцінювати свої можливості. Залежно від того, які із наведених шляхів обере людина, буде залежати міра самооцінки – адекватна, завищена чи занижена. Ідеальним варіантом є адекватність самооцінки, але це досягається не завжди, про що свідчать проведені дослідження, тому краще мати завищену самооцінку, ніж занижену, бо при недооцінюванні своїх можливостей у людини може розвинутися “комплекс неповноцінності”, а це, своєю чергою, призводить до психічної неврівноваженості та обмеження в плануванні життєвого шляху та розвитку особистості.

“Образ Я” і “Я-концепція” розглядаються у структурно-динамічній моделі самооцінки А.В.Захарової як продукти самосвідомості. Під “образом Я” розуміється “деяка система різноманітних знань суб'єкта про себе, які мають різну міру усвідомленості, диференціації, узагальнення, що функціонують у нерозривній єдності”.

За часовою віднесеністю змісту самооцінки виділяються її різні види: вона може функціонувати як прогностична, актуальна та ретроспективна. Відповідно, функція прогностичної самооцінки – оцінка суб'єктом своїх можливостей для діяльності в майбутньому; функція актуальної самооцінки – оцінка виконаних дій протягом розгортання діяльності; функція ретроспективної самооцінки – оцінка суб'єктом досягнутих успіхів, підсумків діяльності.

Науковий та життєвий досвід показує, що якщо самооцінка підтримується важливими для нього дорослими достатньо довгий час та якщо вона забезпечує старшокласнику поважне становище у колективі, тоді зберігання такої самооцінки повинно стати потребою учня. Самооцінка формується під впливом результатів своєї діяльності та оцінювання їх найближчим оточенням; вона починає активно впливати на поведінку

старшокласника.

Без самооцінки, тобто оцінки самим індивідом тих дій, які він здійснює, і тих його психічних властивостей, які в цих діях проявляються, поведінка не може бути саморегульованою. Самооцінка, самоконтроль та корекція поведінки – нерозривно пов'язані між собою процеси. Психічна саморегуляція неодмінно припускає самооцінку, за допомогою якої визначається не тільки прийнятність або бажаність будь-якого вчинку, але і ступінь успішності, з якою він здійснюється.

У школярів, які мають занижену самооцінку, часто спостерігаються проблеми у навчанні: вони не засвоюють матеріал на достатньому рівні, отримують незадовільні оцінки та в результаті стають невстигаючими учнями. Занижена самооцінка розвитку здібностей позначається на успішності навчальної діяльності.

Успішність школярів старшого шкільного віку впливає на їх самооцінку. Учні, які мають значні ускладнення в засвоєнні програмного матеріалу, одержують найчастіше негативні оцінки. Невстигаючим школяр стає на певному етапі навчання, коли проявляється певна розбіжність між тим, що від нього вимагають, і тим, що він в змозі виконати. На початковому етапі відставання ця розбіжність недостатньо усвідомлюється старшокласником, а головне – не приймається школярем: більшість неуспішних дітей переоцінює результати своєї навчальної діяльності. Через деякий час вже виявляється значний контингент відстаючих дітей зі зниженою самооцінкою. Переважання в навчальній діяльності у відстаючих дітей неуспіху над успіхом і що постійно підкріплюється низькими оцінками їх роботи вчителем, веде до формування у них невпевненості в собі і відчуття неповноцінності, що в результаті проявляється в заниженій самооцінці.

Успішні учні мають набагато більше умінь, ніж невстигаючі. Вони усвідомлюють свій хист та володіють ним на відміну від невстигаючих учнів. Порівнюючи виділені особистісні якості успішними та неуспішними школярами (у %), зазначимо, що відмінниками були відрефлексовані такі якості як: врівноваженість, ерудованість, розвинена пам'ять та мислення, а невстигаючими були виділені якості впевненість особистості, добре розвинений інтелект, сила волі та уміння володіти гумором, а також уміння гуляти.

У результаті проведеного емпіричного дослідження було встановлено, що існує тісний зв'язок між самооцінкою розвитку здібностей старшокласниками та їх успішністю в навчальній діяльності. Достатньо розвинута самооцінка розвитку здібностей, яка включає в себе здатність виділяти важливі для успішної навчальної діяльності уміння та особисті якості, сприяє формуванню складових самосвідомості та адекватної «Я-концепції» розвитку учня та веде до ефективного виконання навчальних завдань.

1. Варій М.Й. Психологія особистості. Навч. посібник. Київ. Центр учбової літератури. 2008. 592 с.
2. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія. Навч. посібник. Київ. МАУП. 2000. 256 с.
3. Психологія особистості: Хрестоматія. Навч. посібник. О.Б. Мельничук, Р.Ф. Пасічняк, Л.М.Вольнова та ін. Київ. НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 532 с.
4. Столяренко О.Б. Психологія особистості. Навч. посібник. Київ. Центр учбової літератури. 2019. 280 с.

Олена СЕРГІЄНІ,
доктор медичних наук, професор,
професор кафедри психології та педагогіки
Карина ЖИЛА,
здобувач вищої освіти
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ У КОНФЛІКТНІЙ ВЗАЄМОДІЇ ПІДЛІТКІВ

Дана робота присвячена вивченню гендерних ролей та їх впливу на стратегії поведінки підлітків в конфліктній ситуації. Актуальність даної роботи полягає у відносно невеликій кількості робіт, присвячених досліджуваній темі. Інформація про взаємозв'язок стилю поведінки в конфлікті та гендеру необхідна людям різних професій – вихователям, учителям, психологам, а також всім тим, хто має справу з підлітками. Отримані дані служать проміжним етапом в докладніших дослідженнях конфліктів, що дозволить поглянути на проблему з нових сторін і сприятиме поліпшенню процесу управління конфліктними ситуаціями в підлітковому віці. Сучасні дослідження особливостей підліткового віку відзначають високий рівень конфліктної поведінки в сім'ї, а також як в умовах шкільної взаємодії учнів, так і в педагогічному процесі. Вчені доводять, що підлітки не вмюють вирішувати виникаючі міжособистісні конфлікти, які часто характеризуються деструктивними тенденціями.

Термін «конфлікт» походить від латинського слова *conflictus* – зіткнення. У широкому сенсі конфлікт можна визначити як "граничне загострення протиріч інтересів, позицій, думок або поглядів опонентів, або суб'єктів взаємодії". А.Г. Ковальов визначає конфлікт як «протиріччя, що виникає між людьми в зв'язку з вирішенням тих чи інших питань соціального й особистого життя». При цьому, на думку автора, конфлікти виникають в тому випадку, коли протиріччя зачіпають соціальний статус особистості або

групи, матеріальні або духовні цінності людей, престиж і моральну гідність особистості.

У роботі були використані психодіагностичні методики:

1. Методика «Маскулінність – фемінність» С. Бем (спрямована на виявлення психологічної статі);

2. Тест опису конфліктної поведінки К. Томаса в адаптації Н. В. Грішиної (виявляє особистісну схильність до конфліктної поведінки).

Гендерні ролі – це ті моделі поведінки, які приписуються суспільством для тієї чи іншої статі. З одного боку, це є позитивним явищем, бо саме гендерні ролі визначають, як має бути, до чого варто прагнути, що правильно, а що неправильно. Вони допомагають уникати хаосу в суспільстві, але за таких обставин гендерні ролі надають не просто стримуючий вплив на поведінку окремих індивідів, а й згубний вплив на розвиток особистості. Часто саме внаслідок обмеження гендерними ролями людина не має можливості розкрити свою індивідуальність.

Психологами помічено, що висока фемінність у жінок і висока мускулінність у чоловіків зовсім не є гарантією їх повного психічного благополуччя. Так, наприклад, висока фемінність у жінок часто може збігатися зі зниженою самоповагою і високим рівнем тривожності. Високомаскулінні чоловіки також виявилися більш тривожними, менш впевненими в собі, а також менш здатними до лідерства, хоча коли вони були підлітками, то мали таку упевненість і були цілком задоволені своїм становищем серед однолітків.

Гендерний конфлікт – це взаємодія і психологічний стан, в основі якого лежить суперечливе сприйняття гендерних цінностей, відносин, ролей, що призводить до зіткнення інтересів і цілей. Гендерний конфлікт обумовлений протиріччям між нормативними уявленнями про риси особистості та особливості поведінки чоловіків і жінок і неможливістю або небажанням особистості і групи людей відповідати цим уявленням.

Наприклад, на ідею гендеру (гендерних відмінностей) сильно вплинув марксизм: виявилися важливі уявлення про експлуатацію і нерівності в інтерпретації положення жінок, їх другорядних ролей на відміну від першорядних ролей чоловіків в сім'ї та суспільстві. З іншого боку, на ситуацію розподілу гендерних ролей вплинув психоаналіз З. Фрейда. Наприклад, ідея про те, що засвоєння зразків жіночності і мужності і їх нерівність відбувається в процесі раннього психосексуального розвитку через відносини з матір'ю і з батьком (Едипів комплекс та комплекс Електри), тобто через певного роду культурні та символічні структури, а не виникає буквально з біології статі.

Переважаючим типом гендерної ролі і у дівчат, і у хлопців є андрогінний тип (30% і 40% підлітків відповідно). Вони поєднують в собі все краще, що є у їхніх однолітків з маскулінним і фемінним типом. Такі дівчатка і хлопчики володіють великим набором реакцій статево-рольової поведінки і успішно запроваджують його в життя в залежності від конкретної ситуації, що склалася.

Їм притаманна висока пристосованість, гнучкість, самоконтроль, впевненість в собі, відсутність яскравих агресивних і депресивних реакцій, м'якість, стійкість в міжособистісних контактах. Все це сприяє їх ефективності та успішності як у всіх сферах суспільного життя, так і в особистісних відносинах.

33% хлопців мають маскулінний тип гендерної ролі. Підлітки маскуліного типу характеризуються найбільшою виразністю наступних якостей особистості: незалежність, наполегливість, владність, схильність захищати свої погляди, честолюбство, здатність до лідерства, схильність до ризику, аналітичний склад мислення, віра в себе, самодостатність. Такі підлітки відрізняються великою самоповагою в цілому, більш високою самооцінкою своїх досягнень і власної зовнішності, але при цьому вони можуть проявляти різко виражені домінують-агресивні схильності в спілкуванні, відсутність емпатії і чутливості.

25% дівчат відноситься до фемінного типу. Підліткам з таким типом гендерної ролі в більшій мірі властиві такі якості: скромність, ніжність, відданість, сором'язливість, емпатія, здатність заспокоїти, теплота, м'якість, довірливість, любов до дітей.

Проведене дослідження дало змогу встановити те, що у дівчат переважна стратегія поведінки в конфліктній ситуації – це пристосування, а у хлопців – суперництво. Це можна пояснити тим, що хлопчикам в підлітковому віці зазвичай властиві прояви агресивності, домінуютьності і впертості, а дівчатка ж більш миролюбні, для них важливіше зберегти міцні взаємини з оточуючими, а не домагатися своїх особистих цілей.

Підлітки, які вибирають стратегію поведінки суперництва в конфліктній ситуації, прагнуть наполягти на своєму за допомогою відкритої боротьби за свої інтереси, вони займають жорстку позицію в разі опору. Для них будь-яка конфліктна ситуація сприймається як питання своєї перемоги або своєї поразки. Така стратегія зазвичай застосовується, коли спрямованість підлітків на власні інтереси значно перевищує інтереси іншого боку, тобто свої інтереси для них вище, думка інших їх не цікавить. Цю модель можна вважати деструктивною, тому що при цій стратегії часто вдаються до використання методів влади, сили закону, зв'язків, авторитету, а також з'являється можливість повторення спалахів конфлікту в подальшому через погіршення взаємин конкурентів.

Підлітки, які вибирають стратегію пристосування, вважають за краще поступатися іншій людині і, не намагаючись відстоювати власні інтереси, власну точку зору, приносять їх в жертву заради інтересів і точки зору протилежного боку. Підліток намагається не допустити прояву ознак конфлікту, закликаючи іншого до солідарності. Все це виражається в ухиленні від обговорення будь-яких спірних питань, в згоді з пропонованими вимогами і претензіями. При цьому ними часто може ігноруватися проблема, яка лежить в основі їх конфлікту. В результаті може тимчасово наступити «затишшя»,

коли негативні емоції не проявляються, але поступово накопичуються. Рано чи пізно невирішена проблема і накопичені негативні емоції виходять назовні і призводять обидві сторони до конфлікту, наслідки якого можуть виявитися руйнівними. Також дана стратегія в деяких випадках може бути визнана раціональною, якщо предмет розбіжностей має для підлітка меншу цінність, ніж взаємини з суперником.

Також як дівчатка, так і хлопчики часто вибирають стратегію компромісу в конфліктній ситуації. Таким підліткам характерне прагнення до взаємних поступок, взаємовигідних угод, створень умов для задоволення інтересів протилежних сторін. Але прийняття точки зору іншої сторони відбувається лише до певного ступеня та існує ймовірність того, що через деякий час виявляться й руйнівні наслідки такого компромісного рішення через незадоволеність «половинчастими рішеннями». Тому конфлікт в такій змінній формі може виникнути знову через те, що проблема, яка спричинила його, залишилася невирішеною [3, с. 688].

Аналіз різних теорій і підходів дозволяє звести основні положення сучасної теорії гендерної соціалізації до наступного:

- чоловіки і жінки виростають в різних соціально-психологічних умовах;
- ці умови мають вирішальний вплив на подальше функціонування чоловіків і жінок: у чоловіків виникають конфлікти (проблеми) в сфері сімейної самореалізації, а у жінок – у сфері професійної самореалізації. В процесі диференційованої за статтю соціалізації у особистості формуються уявлення про себе, які обмежують її можливості [1, с. 360; 2, с. 248].

У конфлікті чоловіки і жінки ведуть себе по-різному. Досить багато моделей поведінки, якщо не всі, закладаються в ранньому дитинстві. У свідомості суспільства є деякі стереотипні моделі поведінки в конфлікті чоловіків і жінок. Більшість концепцій гендерних особистісних конфліктів (рольовий конфлікт працюючої жінки, екзистенційно-гендерний конфлікт, конфлікт боязні успіху тощо) сформувалися на основі добре відомих теоретичних психологічних і соціологічних орієнтацій. Рольові теорії, розроблені в інтеракціоністському напрямі, використовуються для пояснення причин рольових гендерних конфліктів. Рольовий конфлікт працюючої жінки – яскравий приклад міжролевого особистісного конфлікту, що виявляється як зіткнення традиційних нормативних вимог до рольової поведінки жінок і реальної ситуації їх життєдіяльності. Рольовий конфлікт – це соціальна ситуація, в якій від одного і того ж індивіда очікуються несумісні один з одним рольові дії.

Маскуліність характеризується наявністю типово чоловічих рис, до яких традиційно відносяться такі як незалежність, наполегливість, домінантність, агресивність, схильність до ризику, самостійність, впевненість у собі тощо.

До типово жіночих рис традиційно відносяться такі: поступливість,

м'якість, чутливість, сором'язливість, ніжність, сердечність, здатність до співчуття, співпереживання та інші. Соціальні стереотипи фемінності менше стосуються статевих сторін особистості і успішності ділової кар'єри, але при цьому приділяють значну увагу емоційним аспектам.

Андрогінність, яка в сучасних умовах домінує в частоті сформованості, відповідно до існуючих уявлень індивід не обов'язково є носієм чітко вираженої психологічної маскулінності або фемінності. В особистості можуть бути на рівних засадах представлені істотні риси як маскулінного, так і фемінного типу. При цьому звертає увагу на те, що у андрогіна ці риси представлені одна гармонійно і одна взаємодоповнено. Вважається, що така гармонійна інтеграція маскулінних і фемінних рис підвищує адаптивні можливості андрогінного типу. При цьому велика м'якість, стійкість в соціальних контактах і відсутність різко виражених домінантно-агресивних тенденцій в спілкуванні ніяк не пов'язані зі зниженням впевненості в собі, а навпаки, проявляються на тлі збереження високої самоповаги, впевненості в собі і самоприйнятті. Андрогіни не поступаються маскулінному типу ні за рівнем самоповаги в цілому, ні за рівнем самооцінок академічних досягнень і власної зовнішності (фізичне Я).

Таким чином, при прогнозуванні поведінки в конфліктній ситуації необхідно враховувати характер гендерної ролі.

---

1. Щотка О.П. Гендерна психологія. Навчальний Посібник. Курс лекцій та практикум. Ніжин: 2019, 360 с.

2. Ткалич М.Г. Гендерна психологія. Навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2011, 248 с.

3. Москаленко В.В. Соціальна психологія. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: «Центр учбової літератури», 2008, 688 с.

Олена СЕРГІЄНІ,
доктор медичних наук, професор,
професор кафедри психології та педагогіки
Ксенія ЛЕБІДЬ,
здобувач вищої освіти
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

У сучасних умовах соціальних та економічних змін, воєнних подій в Україні актуалізується проблема формування соціально активної особистості. До переліку значущих характеристик сучасної молоді людини зараховують лідерську позицію як прояв цілеспрямованої активності суб'єкта, який перетворює дійсність та самовдосконалюється [6, с. 400; 5, с. 542].

У цьому контексті актуалізується проблема лідерства як соціальної позиції людини, сутність якої пов'язується зі здатністю об'єднати навколо себе патріотично налаштованих однодумців для вирішення соціально значущих справ. Лідерами усе частіше стають молоді люди, особливо в часи перетворень та трансформації суспільства, переживання кризових подій. Потужний інноваційний ресурс молоді особливо важливий в епоху глобалізації, коли змінюються структури, функції, зв'язки різноманітних політичних та економічних систем. Суспільству не вистачає непересічних особистостей з яскраво вираженими організаторськими навичками, внутрішнім прагненням до соціальної активності, здатністю до тривалої емоційної, вольової, інтелектуальної та фізично напруженої роботи заради досягнення своїх цілей, здатних пропонувати нестандартні ідеї та вести оточуючих за собою [7, с. 536].

У сучасних зарубіжних дослідженнях лідерство розглядається у працях В. Бенніса, К. Берда, К. Бланшара, Е. Богардуса, М. Вебера, Ю. Джайнота, М. Мемфорда, Дж. Морено, Р. Стогдилла, К. Фідлера, М. Х'юстона, П. Херсі та інших. Проблему лідерства, розвитку лідерських якостей особистості висвітлено також у дослідженнях вітчизняних науковців (М. Гаврилюк, С. Калашнікова, Г. Лактіонова, О. Маковський, Н. Маховська, В. Радул, В. Сухомлинський) [8, с. 532; 9, с. 7-21].

Для вирішення поставлених в роботі завдань був використаний комплекс взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих методів: оглядово-аналітичний і теоретичний; емпіричний, представлений психодіагностичними методиками:

- діагностика лідерських здібностей (Є. Жаріков, Є. Крушельницький);
- діагностика комунікативних та організаторських схильностей (В. А.

Федоришин);

- тест «Я – лідер» (О.М. Лутошкін) [1, с. 592; 5, с. 549; 2, с. 280].

Дослідження розвитку лідерських якостей проходило у два етапи:

Пошуково-підготовчий, на якому проведені: теоретичний огляд психолого-педагогічної літератури щодо проблеми дослідження; визначення особливостей розвитку лідерських якостей студентів ВНЗ; підбір методик психодіагностики лідерських якостей.

Констатуючий – проведення психодіагностики лідерських якостей учасників дослідження. Емпіричний метод дослідження представлений тестуванням за методиками: діагностика лідерських здібностей (Є. Жаріков, Є. Крушельницький), діагностика комунікативних та організаторських схильностей (В.А. Федоришин), тест «Я – лідер» (О.М. Лутошкін). [3, с. 406].

Тестування – експериментальний метод психодіагностики, що застосовується в емпіричних дослідженнях як метод вимірювання та оцінки різних психологічних якостей та станів індивіда.

В.І. Долгова, О.А. Шумакова поділяють процес дослідження на 3 етапи:

1. Вибір тесту – визначається метою тестування та ступенем достовірності та надійності тесту.
2. Проведення тесту – визначається інструкцією до нього.
3. Інтерпретація результатів – визначається системою теоретичних припущень щодо предмета тестування [4, с. 320].

Відібрані нами тести дозволяють оцінити рівень виразності лідерських якостей; забезпечують можливість отримання кількісної оцінки та зручність математичної обробки; сприяють об'єктивності оцінок, які залежать від суб'єктивних установок особи.

Характеристика методик дослідження:

1. Діагностика лідерських здібностей (Є. Жаріков, Є. Крушельницький) призначена для того, щоб оцінити здатність людини бути лідером. Випробуваному пропонується 50 висловлювань; на основі його відповідей робиться висновок, чи володіє він персональними психологічними якостями, необхідними лідеру. Сума балів за відповіді підраховується за допомогою ключа до опитувальника.

Здатність людини бути лідером багато в чому залежить від розвиненості організаторських та комунікативних якостей. Визначені характерологічні риси особистості справжнього лідера: вольовий, здатний долати перешкоди на шляху до мети; наполегливий, вміє розумно ризикувати; терплячий, готовий довго і добре виконувати однакову нецікаву роботу; ініціативний і воліє працювати без опіки, незалежний; психологічно стійкий і не дає захопити себе нереальними пропозиціями; добре пристосовується до нових умов та вимог; самокритичний, тверезо оцінює не лише свої успіхи, а й невдачі; вимогливий до себе та інших; критичний, здатний бачити в привабливих реченнях слабкі сторони; надійний, тримає слово, на нього можна покластися; витривалий, може працювати навіть в умовах перевантажень; сприйнятливий до нового,

схильний вирішувати нетрадиційні завдання оригінальними методами; стресостійкий, не втрачає самоволодіння та працездатності в екстремальних ситуаціях; оптимістичний, відноситься до труднощів як до неминучих та подоланих перешкод; рішучий, здатний самотійно та своєчасно приймати рішення, брати відповідальність на себе у критичних ситуаціях; здатний змінювати стиль поведінки залежно від умов.

Дана методика дозволяє оцінити здатність людини бути лідером та визначити, якою мірою розвинені лідерські якості.

2. Діагностика комунікативних та організаторських нахилів (КОС) В. А. Федоришина призначена для діагностики та оцінки комунікативних та організаторських схильностей (здібностей) особистості. Методика може бути використана у процесі як групової, так і індивідуальної роботи. Питання опитувальника складені в такий спосіб, що вимагають обрати з двох варіантів відповіді одну – «згоден» чи «не згоден». При обробці результатів, отриманих за допомогою методики, відповіді респондента порівнюються з дешифратором, при цьому підраховується кількість збігів окремо за критеріями комунікативних та організаторських нахилів. Далі на цій підставі обчислюються оціночні коефіцієнти комунікативних і організаторських схильностей як відношення кількості відповідей з дешифратором відповідей до максимально можливого числа збігів (окремо по кожному з двох критеріїв).

3. Тест «Я – Лідер» (А.Н. Лутошкін), за допомогою цієї методики можна оцінити лідерські здібності. Автор виділяє 8 різновидів лідерських якостей: А – вміння керувати собою; Б – усвідомлення мети (знаю, що хочу); В – вміння вирішувати проблеми; Г – наявність творчого підходу; Д – вплив на оточуючих; Е – знання правил організаторської роботи; Ж – організаторські можливості; З – вміння працювати з групою.

Випробуванням пропонується 48 висловлювань, на які необхідно відповісти так: якщо повністю згоден з наведеним твердженням, необхідно поставити цифру 4; якщо скоріше згоден, ніж не згоден – цифру 3; якщо важко сказати – 2, швидше не згоден, ніж згоден –1; повністю не згоден – 0. Після заповнення картки необхідно підраховувати суму балів у відповідності до інструкції.

Результати діагностики рівня виразності лідерських якостей здобувачів вищої освіти за методикою діагностики лідерських здібностей (Є. Жаріков, Є. Крушельницький) свідчать про те, що середній їх рівень виявлений у половини досліджуваних, високий рівень – у 8% і 2% набрали понад 40 балів, що показує їх як лідерів, схильних до диктату. У 40% студентів лідерські якості були виражені у слабкому ступені.

Здатність людини бути лідером багато в чому залежить від розвиненості організаторських та комунікативних якостей. У третини досліджуваних був встановлений середній рівень прояву комунікативних та організаторських схильностей; 17% та 48% учасників дослідження відповідно відносяться до групи з високим їх рівнем, а інші мали низький ступінь організаторських та

комунікативних здібностей.

Для того, щоб конкретизувати, які саме лідерські якості потребують подальшого розвитку, нами була проведена діагностика за допомогою тесту «Я – лідер» (О.М. Лутошкін). Результати дослідження лідерських якостей студентів свідчать про те, що високий рівень їх розвиненості встановлений лише у 20% опитуваних, переважає середній рівень – у 52%, майже третина демонструє низький рівень та лідерські якості нерівномірно представлені за вісьмома різновидами, виділених автором.

Таким чином, за результатами трьох методик можна зробити висновок, що у більшості студентів лідерські якості розвинені на достатньому рівні, але варто зазначити, що серед учасників дослідження спостерігаються також студенти з низьким рівнем їх розвитку, які потребують проведення корекційних заходів у вигляді психологічної допомоги.

---

1. Варій М.Й. Психологія особистості: навчальний посібник Київ: Центр учбової літератури. 2008. – 592 с.

2. Коваль А.П. Ділове спілкування: Навч. посібник. Київ: Либідь, 2020. 280 с.

3. Комінко С.Б., Кучер Г.В. Кращі методи психодіагностики.: Навч. посібник. Тернопіль: Карт-бланш, 2005. 406 с.

4. Корольчук М.С., Крайнюк В.М., Марченко В.М. Психологія: схеми, опорні конспекти, методики: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ За заг. ред. М.С.Корольчука. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2005. 320 с.

5. Кричевский Р.Л. Психология лидерства: учебное пособие. М. : Статут, 2007. 542 с.

6. Монографія за редакцією академіка НАПН України Максименка С.Д. Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі. Київ – Кіровоград: Імекс – ЛТД, 2013. – 400 с.

7. Основи практичної психології / В. Панок, Т.Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підручник. Київ: Либідь, 2019. 536 с.

8. Психологія особистості: Хрестоматія . Навчальний посібник. - Мельничук О.Б., Пасічняк Р.Ф., Вольнова Л. М. та інші . Київ: НМУ ім. М. П. Драгоманова. 2009. – 532 с.

9. Эберхард фон Ленайзен, Развитие лидерства. Вестник McKinsey. 2006. № 6. С. 7-21.

Олександр СТЕПАНЧЕНКО,
аспірант кафедри управління та адміністрування
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ВПЛИВ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ВІДЧУТТЯ САМОТНОСТІ

Використання соціальних мереж визначається як електронна взаємодія з іншими людьми через певні платформи, такі як Instagram, Facebook та Twitter. Ці платформи стали неймовірно популярними серед молоді та молодих людей і відіграли величезну роль у процесі їх розвитку та формування їхньої ідентичності. Онлайн-платформи соціальних мереж дозволяють користувачам взаємодіяти з іншими користувачами, викликаючи розмови, коментуючи повідомлення, завантажуючи зображення, оновлюючи статуси та ділячись географічними розташуваннями. За допомогою цих типів спілкування користувачі можуть ділитися своїми думками, своєю повсякденною діяльністю та висловлювати свої почуття. Однак за нинішнього невинного зростання соціальних мереж та їх швидкої популярності користувачі значно схильні до розвитку адиктивної поведінки, що, своєю чергою, може мати негативні наслідки для їхнього психічного благополуччя.

Сьогодні існують розбіжності щодо визначення «розладу, пов'язаного з використанням соціальних мереж» [1]. «Розлад, пов'язаний з використанням Інтернету», як відомо, є розладом психічного здоров'я, щодо наукового терміну якого точаться суперечки [2]. У 2012 році Американська психіатрична асоціація рекомендувала додати «Розлад, пов'язаний з використанням Інтернету» до третього розділу «Діагностичного та статистичного посібника з психічних розладів» (DSM-5). DSM-5 визначає розлад, пов'язаний з інтернет-іграми, як попередній розлад [3], проте залежність від соціальних мереж ще не класифікована у DSM-5. Доступні інструменти оцінки спеціально ґрунтуються на кількох різних діагностичних пропозиціях, таких як «Тест на інтернет-залежність» та «Інтернет-ігровий розлад». Більше того, деякі інструменти оцінки орієнтовані на одну конкретну платформу соціальних мереж та ігнорують інші. Це, у свою чергу, призводить до відсутності надійної та єдиної інформації про розлади, пов'язані з використанням соціальних мереж [2].

Почуття самотності або «самотність» – це емоційний стан, при якому спостерігається невідповідність бажаного та сприйманого рівнів соціальних зв'язків [3]. Сьогодні існують дві суперечливі теорії щодо розладу використання соціальних мереж та самотності. Одна із них стверджує, що час, проведений в Інтернеті, замінює час, проведений в автономному режимі (тобто час, проведений із друзями), і таким чином якість дружніх стосунків

знижується [4]. Ця так звана «гіпотеза переміщення» передбачає, що використання соціальних мереж посилює почуття самотності. З іншого боку, інші дослідження стверджують, що проведення більшого часу в Інтернеті підвищує якість дружніх відносин і таким чином так звана «гіпотеза стимуляції» робить висновок, що використання соціальних мереж зменшує самотність [5].

Сучасні дослідники продовжують вивчати розлади соціальних мереж та «проблемне використання Інтернету» і дійшли висновку, що вони пов'язані з декількома психологічними факторами, такими як депресія, соціальна ізоляція, алекситимія (визначувана як нездатність когнітивної обробки емоцій, яка супроводжується зниженою здатністю розпізнавати їх) та самотність. Термін «проблемне використання Інтернету» було запроваджено кількома авторами для опису інтернет-залежності, комп'ютерної залежності або патологічного використання Інтернету [6, 7]. Здебільшого це визначається нездатністю людини контролювати використання Інтернету. Проте концепція «проблемного використання Інтернету» змінилася за останні 20 років. На ранніх стадіях використання Інтернету користувачі просто переглядали статичні сторінки для читання інформації та/або надсилали повідомлення. Тепер, з появою соціальних мереж, Інтернет став ниткою, що пронизує тканину нашого життя. Зараз він використовується для об'єднання людей з усього світу, і користувачі проводять у мережі стільки ж часу, як і офлайн. Девіс надає когнітивно-поведінкову модель, що дозволяє зосередитися на неадаптивних знаннях, пов'язаних із проблемним використанням Інтернету. У своїй роботі він пояснює, як проблемне використання Інтернету зробило користувачів більш уразливими для психосоціальних проблем та психопатологічних розладів, таких як депресія, соціальна тривожність, залежність від психоактивних речовин та самотність [8].

Згідно з моделлю Каплана, люди, які вважають себе соціально некомпетентними, схильні відчувати негативні стани настрою, зокрема самотність [9]. Ці люди вважають за краще спілкуватися через онлайн-маршрути і брати участь в онлайн-соціальному спілкуванні, щоб урятуватися від свого негативного настрою, і ще більше посилюють використання Інтернету [9]. Дослідження показали, що люди, які надмірно користуються Інтернетом, проводять менше часу, спілкуючись віч-на-віч, а це призводить до депресії та самотності. Аналогічно люди, які мають високий рівень самотності, використовують Інтернет для емоційної підтримки.

Самотність пов'язана з проблемами психічного здоров'я. Вказувалося, що самотність викликає стрес, який, своєю чергою, створює ілюзію соціального неприйняття. Понад те, депресія і самотність тісно пов'язані, причому самотність виступає чинником ризику розвитку депресивних симптомів. Так само самотність також передбачає неспокій. Дослідження показали, що існує сильний зв'язок між станами самотності та тривожними симптомами.

Самотність також пов'язана з різними соціально-демографічними

чинниками. Наприклад, дослідження показали, що жінки мають вищий рівень самотності, ніж чоловіки [10]. Крім того, повідомлялося, що нижчий рівень освіти та нижчий дохід пов'язані із самотністю.

У різних країнах вже встановлено, що серед населення поширені психічні розлади. Крім того, як і будь-які інші народності, українці є активними користувачами соціальних мереж. Однак нині в Україні жодне дослідження не вивчало зв'язок між психічним здоров'ям та розладами, пов'язаними з використанням соціальних мереж.

У деяких дослідженнях використання соціальних мереж для спілкування з родичами пов'язано з нижчим рівнем соціальної самотності, тому необхідно уважно вивчити природу такого використання. Іншими факторами, які слід брати до уваги, можуть бути місце проживання (вдома або в гуртожитку), яке може впливати на використання соціальних мереж та залежність від них. Незалежно від того, використовуєте ви його для азартних ігор, знайомства з новими людьми або просто для проведення досліджень, це має величезний ефект. В інших дослідженнях люди, які використовували Інтернет для знайомства з іншими людьми, мали вищий рівень самотності, ніж ті, хто використовував його для досліджень та виконання домашніх завдань [10]. Крім того, при вивченні асоціації з самотністю не слід нехтувати віком початку використання платформ соціальних мереж та простотою доступу [10].

Знаючи складні психологічні умови вивчення депресії та самотності, ми розуміємо вплив інших факторів, таких як вік, стать та освіта. Зрештою важливо наголосити, що при розгляді цього питання мають бути враховані різні типи платформ соціальних мереж та їх вплив на підтримку звичок користувачів.

1. Michikyan, M. and C. Suárez-Orozco, Adolescent media and social media use: Implications for development. 2016, SAGE publications Sage CA: Los Angeles, CA.
2. Bányaı, F., et al., *Problematic social media use: Results from a large-scale nationally representative adolescent sample*. PLoS One, 2017. **12**(1).
3. Subrahmanyam, K. and D. Smahel, *Digital youth: The role of media in development*. 2010: Springer Science & Business Media.
4. Kraut R, et al. Internet paradox: a social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *Am Psychol*. 1998;53(9):1017.
5. Shaw LH, Gant LM. Users divided? Exploring the gender gap in internet use. *CyberPsychology & Behavior*. 2002;5(6):517–27.
6. Bai Y-M, Lin C-C, Chen J-Y. Internet addiction disorder among clients of a virtual clinic. *Psychiatr Serv*. 2001;52(10):1397.
7. Griffiths M. The observational study of adolescent gambling in UK amusement arcades. *J Community Appl Soc Psychol*. 1991;1(4):309–20.
8. Davis RA. A cognitive-behavioral model of pathological internet use. *Comput Hum Behav*. 2001;17(2):187–95.
9. Caplan SE. Preference for online social interaction: a theory of problematic internet use and psychosocial well-being. *Commun Res*. 2003;30(6):625–48.
10. Jang KS, Hwang SY, Choi JY. Internet addiction and psychiatric symptoms among Korean adolescents. *J Sch Health*. 2008;78(3):165–71.

Дмитро ФАСТ,
аспірант кафедри
управління та адміністрування
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ДЛЯ ПОДОЛАННЯ СТРЕСУ, ЩО СФОРМУВАВСЯ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

24 лютого 2022 року Росія вторглася в Україну, спровокувавши політичні, економічні та міграційні кризи в Україні та інших країнах. Російське вторгнення вважається найбільшою війною в Європі з часів Другої світової війни [1]. За перші 6 тижнів після початку війни в Україні країну залишили 4,3 мільйона біженців, а 7,1 мільйона людей залишилися без даху над головою. Крім українського населення, яке безпосередньо постраждало від війни, у різних відносинах постраждали й люди, які мешкають в інших країнах. Наприклад, у країнах, які мають тісні та довгострокові географічні, історичні, економічні та культурні зв'язки з Росією та Україною, таких як Польща, у людей природно виникли глибокі почуття та побоювання з приводу того, чи будуть вони залучені до війни. Наприклад, у дослідженні Pew Research Center більшість респондентів (94%) вбачають у Росії серйозну загрозу після вторгнення до України, порівняно з 65%, які сказали це у 2018 році [2]. Крім того, люди, які живуть у країнах, які не мають тісних зв'язків із Росією та Україною, також стали свідками значення цієї війни через повідомлення ЗМІ.

У деяких людей, які живуть у країнах, що постраждали від війни, можуть розвинути негативні психологічні наслідки через стреси, руйнування сім'ї, фінансові труднощі та зміни в сімейному розпорядку внаслідок війни [2]. Негативні довгострокові наслідки війни включають погіршення професійного та соціального функціонування, проблеми зі здоров'ям, зниження якості життя та психічні розлади [4]. Метааналіз несприятливих психологічних наслідків війни виявив точкові значення поширеності 26,51% для посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та 23,31% для великого депресивного розладу (ВДР); серед осіб із посттравматичним стресовим розладом у 55,26% спостерігався супутній ВДР [5]. Тому найважливішим завданням фахівців у галузі психічного здоров'я є допомога людям, які постраждали від війни, у розробці ефективних стратегій виживання для запобігання та управління психологічним стресом [1].

Копінг – це процес управління конкретними внутрішніми та зовнішніми джерелами психологічного стресу за допомогою когнітивних, емоційних чи поведінкових зусиль. Найбільш широко використовуваними копінг-стратегіями є копінг, орієнтований на проблему, копінг, орієнтований на емоції, та уникнення [6]. Проблемно-орієнтований копінг передбачає активні

зусилля щодо управління стресовими ситуаціями шляхом зміни або усунення джерел стресу [6], зазвичай шляхом створення варіантів вирішення проблеми та оцінки їх плюсів та мінусів. варіанти та кроки щодо вирішення проблеми [6]. Як правило, копінг, орієнтований на проблему, використовується, коли оцінюють ситуацію як мінливу [7]. Емоційно-орієнтований копінг передбачає регулятивні зусилля щодо зменшення емоційних наслідків стресових подій [6], особливо в неконтрольованій або незмінюваній ситуаціях. Хоча копінг, орієнтований на проблеми, широко визнаний ефективною стратегією, ефекти копінгу, орієнтованого на емоції, неоднозначні.

Деякі емоційно-орієнтовані стратегії подолання труднощів, які заохочують підхід [8], такий як позитивна реінтерпретація або пошук соціальної підтримки, вважаються адаптивними. Однак копінг, орієнтований на емоції та заохочуючий уникнення [8], наприклад, заперечення або самозвинувачення, розглядається як досить неадаптивний [6]. Стратегії уникнення включають поведінкове та розумове усунення, щоб уникнути безпосередньої взаємодії зі стресовими ситуаціями. Попередні дослідження показали, що неправильні стратегії подолання стресу можуть сприяти додатковому стресу, що призводить до негативної поведінки та розвитку психосоматичних симптомів. Навпаки, розвиток ефективної копінг-поведінки може знизити стрес і допомогти людям вирішити особисті проблеми та зберегти психологічний баланс та здоров'я [7].

Копінг є важливим фактором у формуванні повоєнного функціонування і є важливим фактором, що визначає довгострокове благополуччя, а допомога людям у прийнятті ефективних стратегій подолання стресу, пов'язаного з війною, може знизити їхнє почуття замішання і розгубленості під час хаосу війни і можуть покращити свій психологічний добробут [3]. Декілька дослідників вивчили взаємозв'язок між стратегіями подолання стресу та психологічним стресом серед дорослих, що постраждали від війни. Результати показали, що стратегії подолання (наприклад, вирішення проблем або пошук інформації), пов'язані з відносно низьким рівнем психологічних симптомів [8], тоді як стратегії уникнення подолання пов'язані з вживанням алкоголю [9] та симптомами посттравматичного стресового розладу.

У цілому існує теоретично та емпірично обґрунтоване уявлення про те, що копінг-стратегії, орієнтовані на проблеми, пов'язані зі зменшенням дистресу, тоді як копінг, орієнтований на емоції, негативно впливає на психологічне функціонування. Однак систематичний огляд літератури щодо досліджень стратегій подолання труднощів, що використовуються дорослими, які постраждали від війни, показав, що взаємозв'язок між подоланням труднощів та наслідками для психічного здоров'я має безліч нюансів. Тож розбіжності між результатами попередніх досліджень можуть пояснюватися відмінностями всередині вибірковок груп та між ними, діапазоном досліджених типологій подолання труднощів та різними методологічними підходами, що використовуються для вивчення подолання труднощів та

психічного здоров'я.

Стратегії подолання проблем, орієнтовані на проблеми, та стратегії уникнення є відповідно найбільш і найменш прийнятими стратегіями у всіх країнах. Оскільки мешканці зон бойових дій стикаються з безліччю проблем, ухвалення стратегій подолання, орієнтованих на проблеми, допомагає їм виявити джерела стресу та розробити ефективні механізми подолання.

Існує припущення, що на стиль подолання труднощів впливають культурні цінності і норми людини. Повідомлялося, що представники східних культур з колективістськими культурами, які наголошують на взаємозалежності, схильні використовувати більш орієнтовані на емоції та уникаючі стратегії подолання труднощів, ніж представники західних країн з індивідуалістичними культурами, що підтверджується іншими дослідниками, але не завжди. Потрібні подальші дослідження для підтвердження наших висновків та виявлення соціокультурних причин, що лежать в основі відмінностей у виборі копінг-стратегій мешканцями різних країн. Більше того, люди можуть застосовувати стратегії подолання труднощів, які різняться з часом або залежно від різних проблем, пов'язаних із війною. Таким чином, вибір відповідних стратегій подолання потребує подальших розробок.

1. Herb, J., Starr, B., & Kaufman, E. (2022). US orders 7,000 more troops to Europe following Russia's invasion of Ukraine. CNN Article.
2. Center for Public Opinion Research. (2022). Poles in the face of Russian invasion on Ukraine.
3. Hobfoll, S. E., Spielberger, C. D., Breznitz, S., Figley, C., Folkman, S., Lepper-Green, B., Meichenbaum, D., Milgram, N. A., Sandler, I., Sarason, I., & van der Kolk, B. (1991). War-related stress: Addressing the stress of war and other traumatic events. *American Psychologist*, 46(8), 848–855. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.46.8.848>
4. Knežević, M., Krupić, D., & Šućurović, S. (2016). Coping strategies in war veterans 20 years after the exposure to extreme stress. *Društvena Istraživanja*, 25(3), 353–370. <https://doi.org/10.5559/di.25.3.04>
5. Hoppen, T. H., Priebe, S., Vetter, I., & Morina, N. (2021). Global burden of post-traumatic stress disorder and major depression in countries affected by war between 1989 and 2019: A systematic review and meta-analysis. *BMJ Global Health*, 6(7), e006303. <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2021-006303>
6. Baker, J. P., & Berenbaum, H. (2007). Emotional approach and problem-focused coping: A comparison of potentially adaptive strategies. *Cognition and Emotion*, 21(1), 95–118. <https://doi.org/10.1080/02699930600562276>
7. Silber, E., Hamburg, D. A., Coelho, G. V., Murphey, E. B., Rosenberg, M., & Pearlin, L. I. (1961). Adaptive behavior in competent adolescents. Coping with the anticipation of college. *Archives of General Psychiatry*, 5(4), 354–365. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.1961.01710160034004>
8. Sharkansky, E. J., King, D. W., King, L. A., Wolfe, J., Erickson, D. J., & Stokes, L. R. (2000). Coping with Gulf War combat stress: Mediating and moderating effects. *Journal of Abnormal Psychology*, 109(2), 188–197. <https://doi.org/10.1037/0021-843X.109.2.188>
9. Bartone, P. T., Johnsen, B. H., Eid, J., Hystad, S. W., & Laberg, J. C. (2017). Hardiness, avoidance coping, and alcohol consumption in war veterans: A moderated-mediation study. *Stress and Health*, 33(5), 498–507. <https://doi.org/10.1002/smi.2734>

Олександр ШЕВЧЕНКО,
аспірант кафедри
управління та адміністрування
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

МОБІНГ ЯК НЕГАТИВНИЙ ФАКТОР ВПЛИВУ НА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Феномен «психологічного» чи «морального» тиску та насильства на роботі відомий під різними термінами. Термін «знуцання» поширений, наприклад, у Великій Британії та Ірландії, тоді як «мобінг» часто використовується в США та деяких країнах континентальної Європи. Слово «мобінг» походить від англійського дієслова «to mob», вперше використаного в людському контексті етнологом Конрадом Лоренцем, який запозичив цей термін із зоотехніки і буквально означає «сформувати натовп навколо будь-кого, щоб напасти на нього», визначаючи поведінку деяких видів тварин, що нападають на одного члена групи, який з різних причин підлягає вигнанню. Першим дослідником, який застосував цей термін до роботи, був німецький психолог Хайнц Лейманн, провідний експерт із робочого середовища. Лейнц почав вивчати феномен мобінгу у 1980-х роках.

Під мобінгом розуміється будь-яка поведінка, пов'язана з психологічним «терором» на роботі. Він може виявлятися роботодавцем/менеджером по відношенню до співробітників або навпаки (вертикальний мобінг) і серед колег (горизонтальний мобінг) і переслідує явно дискримінаційні цілі, спрямовані на поступову ізоляцію відповідного працівника і в багатьох випадках на примус його піти чи полегшити його звільнення. Ми ж далі розглядатимемо ситуації, коли йдеться про цькування на робочому місці, а також про словесні або фізичні переслідування, спрямовані проти приватного та/або професійного життя чи особистості співробітника, які є регулярними (наприклад, відбуваються не рідше одного разу на тиждень), систематичними та тривалими (наприклад, протягом не менше шести місяців).

Дослідження показують, що у багатьох працівників, які стали жертвами мобінгу, розвиваються проблеми зі здоров'ям, переважно «психосоматичні» наслідки, спричинені стресом (безсоння, тривога, напади паніки, нічні кошмари, депресія, реакції страху тощо). У цих працівників можуть розвинути тривожні та поведінкові розлади, включаючи посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) або розлад адаптації (РА). ПТСР дуже травматичний, оскільки може послабити імунну систему та викликати проблеми із травною, слуховою, серцево-судинною та опорно-руховою системами. Основними характеристиками ПТСР є тривожні реакції,

депресивні настрої, ситуації «гіперзбудження», нав'язливе повторне переживання робочих проблем з кошмарами, що повторюються, спогадами і уникненням ситуацій, що нагадують про цю подію.

На думку дослідників, мобінг торкається жертв у всіх сферах життя, таких як сім'я, дружба та міжособистісні стосунки через реакції тривоги чи паніки, поведінкові розлади і навіть суїцидальні думки.

Виявлено, що мобінг може серйозно вплинути не лише на окремих учасників, а й на робочу групу. Це може призвести до поділів, які можуть порушити комунікацію та знизити продуктивність, що призведе до низки негативних наслідків для ефективності та результативності компанії. Компанія, де відбувається мобінг, може завдати шкоди не лише своєму іміджу, а й фінансам. Оцінка Міжнародного бюро праці показала, що психологічне переслідування коштує близько 150 000 євро на рік у компанії зі штатом 1000 працівників. Більше того, деякі дослідники виявили, що у жертви мобінгу знижується працездатність (на 60%) та збільшуються витрати для компанії (на 180%) [1, 304].

Проблеми мобінгу стають важливою проблемою у компаніях та організаціях. Причини цього явища різні, але з них є зростання термінових форм зайнятості. Це дозволяє компаніям гнучкіше наймати та відбирати тих працівників, які найбільш повно задовольняють їхні поточні потреби. Це піддає існуючих працівників «конкурентному тиску», про який раніше не було відомо, а компанії та окремі менеджери часто відчують спокусу впровадити стратегії, спрямовані на заміну літніх працівників, тих, чиї навички застаріли, і тих, хто вважається ненадійним з погляду безперервності роботи, такі жінки, які мають дітей [2]. Ці стратегії часто приймаються окремими менеджерами без згоди компанії. Однак вони негативно впливають на жертв і призводять до ізоляції, почуття провини, а іноді і смиренності.

Така ситуація означає, що профспілки мають знайти відповідну стратегію боротьби з мобінгом. Можливість повністю довірити закону захист працівників від мобінгу об'єктивно дуже мало ймовірна. Дуже складно досягти консенсусу з цього питання серед політиків, але також дуже складно оцінити, чи може закон разом з відповідними судовими процедурами забезпечити успішні гарантії для працівників, які зазнали насильства. Судові справи забирають багато часу та коштів, а також порушують проблему надання доказів злочинів, пов'язаних із міжособистісними відносинами. Здається ймовірнішим, що профспілки шукатимуть колективно узгоджене рішення, щоб захистити робітників від цькування.

Дії мобінгу, швидше за все, будуть пов'язані з порушенням корпоративної політики окремими особами (менеджерами), і тому має бути можливість покарати їх у рамках корпоративного регулювання. Щоб довести проблему до рівня компанії, необхідна спеціальна політика запобігання, яку доцільніше доручити спільним органам на цьому рівні. Ці органи повинні відповідати за організацію профілактичних та інформаційних кампаній з

мобінгу.

Профспілки, зі свого боку, мають бути більш чутливими до цих проблем і повинні розвивати необхідну компетентність для розуміння індивідуальних проблем через створення експертних довірених центрів.

Нарешті слід наголосити на стратегічній важливості того, щоб компанії та профспілки виробили конкретні зобов'язання щодо боротьби з мобінгом. Компанії повинні виконувати свої соціальні зобов'язання та гарантувати своїм співробітникам мирне робоче середовище, в якому вони зможуть виявити свій потенціал. Профспілкам слід розглядати особисті та соціальні проблеми як виклик, навколо якого вони можуть консолідувати своє представництво та свою місію із захисту та просування інтересів працівників.

---

1. Bjorkelo, B.(2013). «Workplace bullying after whistleblowing: future research and implications», *Journal of Managerial Psychology*, Vol. 28 No. 3, pp. 306-323.

2. Європейський фонд покращення умов життя та праці.
<https://www.eurofound.europa.eu/>

Oleksii SHEVIAKOV,

Doctor of psychological sciences, Professor,

Department of Psychology and Pedagogy

Dnipropetrovsk State

University of Internal Affairs

RESOCIALIZATION OF IDENTITY IN UKRAINE IN THE POST-WAR PERIOD

The problem of resocialization of the population in the post-war period in Ukraine is very relevant. This is due to the fact that since 2014 military operations have taken place on the territory of Ukraine, which have caused many social and economic problems, as well as problems in the mental health of the population [1].

As a result of hostilities, many people were left without housing, jobs, family ties and social contacts. This has led to a significant disruption of their usual way of life and the need to adapt to new conditions. In addition, many people began to suffer from post-traumatic stress disorder (PTSD), depression, anxiety and other mental disorders, making it difficult for them to adapt to new conditions and participate in social life [2].

The problem of resocialization of the population of Ukraine in the post-war period is also associated with economic problems. In the territories where hostilities took place, the infrastructure was destroyed, and many enterprises and organizations were forced to close. This led to a decrease in the standard of living of many people and the need to implement special programs for resettlement and resocialization of the population [3].

It is also important to help people reconnect with their families and community, and to deal with the trauma and emotional problems resulting from the conflict. To do this, you can use psychological support programs, group sessions and consultations.

To combat these problems, it is necessary to provide psychological assistance and support for people who are faced with hostilities. In addition, it is important to help create conditions for the restoration of vital needs and opportunities that will help the population return to normal life and cope with psychological problems [4,5].

Thus, the problem of resocialization of the population of Ukraine in the post-war period is very relevant and requires special programs and measures to solve this problem. Without appropriate measures, the population will continue to suffer from social, economic and mental problems, which can lead to negative consequences for society as a whole.

The project for the resocialization of the population of Ukraine in the post-war period has the following goals:

1. Improving the psychological state of the population of Ukraine, which was exposed to the effects of hostilities.
2. Improving the efficiency of the process of resocialization of the population and reducing the level of social and economic inequality.
3. Creation of conditions for the social adaptation of the population, which has lost touch with normal life as a result of hostilities.

Tasks:

1. Determining the level of motivation and empathy in the population affected by military operations.
2. Diagnosis of stress reactions and determination of their impact on the psychological state of the population.
3. Development of individual recommendations for resocialization based on the data obtained.
4. Development of a web service "Health Resources", which will provide access to information about a healthy lifestyle, psychological support and other useful resources for the population.
5. Development of recommendations for government agencies to improve the system of resocialization of the population and prevent the impact of stress factors on the psychological state of the population.

The target audience of the resocialization project in the post-war period can be people who are in a difficult life situation after going through hostilities, including:

- war veterans and their families;
- people who live in areas affected by the war;
- Refugees and IDPs who have lost their homes and property;
- people who have lost loved ones as a result of the conflict;
- people who have a disability due to a disability resulting from war.

Also, the target audience can be specialists involved in the issues of

resocialization and rehabilitation of the population, including social workers, psychologists, teachers, doctors and other professionals.

In general, the project for the resocialization of the population of Ukraine has a high social significance and is aimed at improving the quality of life of the population, as well as promoting social stability and development of the country.

As part of the study, it is planned to develop and conduct a test for motivation and empathy among project participants. This test will consist of several parts, including questions, situational tasks and case studies to assess the level of motivation and empathy of the participants.

Standardized questionnaires such as the Trauma Symptoms Questionnaire, the Social Adjustment Questionnaire and the Quality of Life Questionnaire will also be used to collect data. These tools will allow assessing the current state of project participants and changes in their psychological and social well-being at different stages of the project.

Various methods will be used as a sampling strategy, including random sampling and criteria sampling. A random sample will be used to form a control group and determine the overall representativeness of the sample. Criteria sampling will be used to identify participants who meet the eligibility criteria for the project, such as trauma symptoms, poor social adjustment, etc.

The burnout test scheme includes a set of questions and a rating scale that allows you to determine the level of burnout in a person. Questions can relate to various areas of life, such as work, personal relationships, health, etc.

To develop individual recommendations for the resocialization of the population after the war, the following diagnostic methods can be used:

1. A technique for identifying personality traits aimed at resolving conflict situations. This technique allows you to determine the individual characteristics of the individual, which may affect the effectiveness of the process of resocialization.

2. Test for self-esteem and self-control. This test will determine the level of self-esteem and self-control in people, which will help to more accurately determine which methods of resocialization may be most effective for a particular person.

3. Methodology for determining the types of response to stress. This technique allows you to identify the types of stress response in people and determine the ways that are most suitable for them to overcome stress.

4. Methods of studying social skills and communication skills. It will allow you to assess the level of communication skills, social skills and empathy, which will help determine which methods of resocialization can be most effective for different groups of people.

5. Methods of studying traumatic events. It will allow you to determine what traumatic events happened to a person, and how they affected his mental state. This will help determine the methods of resocialization that can best help a person overcome the traumatic consequences of war.

The implementation of our project on the resocialization of the population in the post-war period in Ukraine can have the following positive consequences:

1. Increasing the efficiency of resocialization of the population. Thanks to the use of modern diagnostic methods and the development of individual recommendations for resocialization, we will be able to achieve higher rates of restoring the social adaptation of the population.

2. Reducing the number of cases of emotional burnout among workers employed in the field of resocialization of the population. Through the use of diagnostic techniques and the provision of recommendations for managing stress, we can reduce the risk of burnout and improve the quality of work of professionals in this field.

3. Improving the level of motivation and empathy of the population. Through the use of motivation and empathy tests, we can identify the most effective ways to influence these parameters and offer appropriate recommendations.

4. Creation of a web service "Health Resource". The creation of such a service will make it possible to make information on resocialization available to everyone and improve the availability and quality of social assistance to the population.

In general, the implementation of our project can significantly improve the situation with the resocialization of the population in Ukraine and improve the quality of life of citizens in difficult life circumstances.

---

1. Zhyhailo N., Sheviakov O., Burlakova I., Slavskaya Ya., Ostapenko I., & Gerasimchuk O. The Psychology of survival and the Art of winning in War. *Public administration and Law Review*. Issue 1(13), 2023. P.62-76. DOI: 10.36690/2674-5216-2023-1-72

<https://public.scnchub.com/palr/index.php/palr/article/view/176/154>

2. Sheviakov O., Burlakova I., Kornienko V. Psychological provision of processes modernization of metallurgical production management. *Vcheni zapiski universitetu krok*. №2 (66), 2022. C.192-203. DOI:10.31732/2663-2209-2022-66-192-293

<http://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/497>

3. Zhihaylo, N., Sheviakov, O., Burlakova, I., Lozynskyy, N., Karpinska, R., Slavskaya, Y., Ostapenko, I., Gerasimchuk, O. (2022). PEDAGOGICAL METHODS OF SUPPORTING PSYCHOLOGICAL STABILITY OF STUDENTS DURING THE WAR. *Pedagogy and Education Management Review*, (4), 51–65.

<https://doi.org/10.36690/2733-2039-2022-4-51>

4. Burlakova, I., Sheviakov, O., Kondes, T., Kornienko, V., Ostapenko, I., & Gerasimchuk, O. (2022). SOCIAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF OCCUPATIONAL HEALTH OF SPECIALISTS. *Pedagogy and Education Management Review*, (4), 38–43.

<https://doi.org/10.36690/2733-2039-2022-4-38>

5. Shevchenko O, Sheviakov O, Kornienko V, Burlakova I, Slavskaya Y, Sizov V, Dorohan S. Psychological components of the rehabilitation potential of specialists of low enforcement forces structures. *Med. perspekt.* [Internet]. 2022. Dec.29 [cited 2023 May 6]; 27(4): 214-21. Available from:

<http://journals.uran.ua/index.php/2307-0404/article/view/271228>

Олексій ШЕВЯКОВ,
доктор психологічних наук, професор
кафедри психології та педагогіки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Кристина ГРІНА,
здобувачка вищої освіти

ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТУ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ОРГАНІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛЮДИНИ

Конфлікти неминучі та існують там, де є життя і люди, тому майбутньому професіоналу необхідно знати: як запобігати їх деструктивності, негативним проявам і руйнуючим наслідкам, як поводитися у процесі різних конфліктів, як вести себе у значущих, життєво важливих конфліктах, як завершувати конструктивно і вдало для всіх конфлікуючих сторін конфлікт. Психологічні знання про особистісні передумови конфліктної поведінки вказують на важливість усвідомлення власних бажань і вчинків, цілей та умінь слухати іншого, оформляти у слова власні бажання, необхідність гнучкого застосування різних стратегій і тактик у конфліктах, і, перш за все, тих конфліктів, які є конструктивним виходом зі складної та критичної ситуації [1].

Психологічні знання про правила і особливості безконфліктного спілкування і поведінки допомагають не тільки будувати конструктивні міжособистісні стосунки, полегшують орієнтацію на взаємний вигравш у реалізації життєвих цілей, у будівництві ділових і продуктивних стосунків, сприяють психічному і фізичному здоров'ю особистості, групи, колективу, але й застосовувати вміння реконструювати конфлікт, перетворити його на знаряддя управління та впливу [2].

Оскільки конфлікти завжди пов'язані із зіткненням інтересів, поглядів людей, остільки в їх зародженні, розвитку і вирішенні величезну роль грає психологічний чинник. Починаючи з 60-70-х рр. публікується значна кількість робіт з психологічної проблематики конфліктів і особливостях їх психологічного вивчення.

З'явився новий науковий напрям – психологія конфлікту, яка концентрується на аналізі міжособистісних і внутрішньо особистісних суперечностей та на питаннях практичного і прикладного характеру, пов'язаних як із дослідженням психологічних передумов виникнення і ескалації конфліктів, так і з пошуком психологічних засобів регуляції і вирішення конфліктів.

Становлення психології конфлікту відбувається на базі і з урахуванням

досягнень в психології особистості, соціальної психології, психології управління, психології спілкування, психотерапії і психологічного консультування.

Конфлікт в сьогоденні розумінні – це надзвичайно різноманітне явище, одночасно позитивне і негативне, розвиваюче й руйнуюче, і знову розвиваюче, що відображає у всьому своєму різноманітті істинну діалектику життя.

Якщо конфлікт має змістовну складову і є конструктивним, якщо він вирішується без клопоту і наслідків для особистості та її оточення, ми бачимо його позитивну складову.

Внутрішнє, внутрішній світ – це частина простору життєвого світу людини. Інша частина життєвого світу – зовнішній світ людини.

Внутрішній світ дитини тільки будується, і з яких частин він буде складатися, залежить в першу чергу від тієї культури, яка її оточує. Все визначає культура.

Основні частини внутрішнього світу сучасної освіченої людини зручно описуються на двох різних мовах. На одній мові це звучить як Дух - Душа - Воля - Розум - Тіло, а саме:

- Дух - вертикаль, те що спрямовує нас вгору.
- Воля - здатність збирати сили, щоб добиватися своїх цілей.
- Розум (голова) - раціональний початок з інструментами: увага, мислення, пам'ять.
- Душа - те, що робить нас живими, дає енергію життя. Це почуття, бажання, пориви.
- Тіло - матеріальне вмістилище внутрішнього світу. Хтось своє тіло розуміє лише як матеріальне вмістилище свого внутрішнього світу, хтось відчуває, що його тіло саме є частиною цього світу.

Приблизно ті ж частини описуються як Цінності - Психологія - Особистість - Інтелект - Поведінка. Тут це звучить так:

- Психологія людини - це те наше, що не вкладається в раціональне.
- Цінності - найважливіше і найдорожче, до чого можна прагнути.
- Особистість - те, що визначає напрямок і прокладає дорогу в житті. Внутрішній стрижень і початок "Я сам!"
- Інтелект - вміння оперувати знаннями з допомогою уваги, мислення, пам'яті.
- Поведінка - те, що людина реалізує в реальності. Щось з цього перебуває в світлі свідомості, частина перебуває в тіні несвідомого. Внутрішній світ може бути багатим і бідним, глибоким і поверховим, гармонійним і проблемним, складним або простим.

Таким чином, люди зазвичай своїм внутрішнім світом не управляють, вони в ньому просто живуть – коли радісно, коли проблемно. У цьому випадку їх внутрішнім світом керують інші люди, соціум та інші фактори. Людей, які цікавляться більше своїм внутрішнім світом, ніж світом зовнішнім, називають

інтровертами. Якщо психолог більше фокусується на внутрішньому світі клієнта, а не на його зовнішніх цілях – це, імовірно, психотерапія.

Унікальний і неповторний внутрішній світ людини залежить від безлічі різних речей і обставин:

- спадковості;
- особливостей внутрішньоутробного розвитку;
- типу нервової системи і сформованого характеру;
- природних здібностей і обраних інтересів;
- життєвого досвіду і впливу оточуючих;
- заявлених цінностей і переконань;
- глибинних (самою людиною неусвідомлюваних) установок, а також

багато чого іншого.

У психологічній науці не існує загальноприйнятого визначення природи особистості. Поняття особистості тісно пов'язане з поняттям людини, індивіда та індивідуальності. Поняття людини включає в себе сукупність усіх людських якостей, незалежно від того, притаманні вони чи ні даній конкретній людині. Людина – продукт та суб'єкт суспільно-історичної діяльності, єдність фізичного та психодуховного, генетично обумовленого та прижиттєвого сформованого.

Отже, індивід – це кожна людина як одинична природна істота, тобто одиничний представник роду людського, виду *Homo Sapiens*.

Особистість має три найважливіші психологічні характеристики: стійкість, єдність та активність. Виділяють також три основні підструктури особистості: можливості, властивості та спрямованість.

Сучасний науковий світ переживає достатньо складну ситуацію, яка характеризується загальною інтеграцією багатьох наук. Міждисциплінарні зв'язки, які постійно утворюються, дають можливість побачити нові горизонти та властивості різних об'єктів, процесів, явищ та світу в цілому.

Своєю чергою постійне збільшення кількості наукових досягнень та відкриття нових законів світобудови потребує формулювання цілісної наукової парадигми розуміння людини, життя та світу. Психологія вже є невід'ємною частиною соціології, політології, кібернетики, математики, фізики та інших наук, що підвищує її значущість та відповідальність у рішенні власних внутрішніх завдань. Але психологічна наука поки ще не розв'язала головне своє завдання, яке було поставлено ще класиком психологічної думки С.Л. Рубінштейном як вивчення закономірностей взаємодії «людини зі світом». Він, об'єднуючи методологічні можливості філософії та психології, рефлексував стан та перспективи розвитку психологічної науки. На сьогоднішній день ця метаконцепція може стати основою цілісної парадигми у психології.

Отже психологічне пізнання – це пізнання психічного, опосередкованого багатограними істотними конкретними зв'язками, у які включене життя людини, її природи, конкретного змісту, механізмів і

закономірностей розвитку конфліктів.

1. Burlakova, I., Sheviakov, O., Kondes, T., Kornienko, V., Ostapenko, I., & Gerasimchuk, O. (2022). Social and pedagogical aspects of occupational health of specialists. *Pedagogy and Education Management Review*, (4), 38–43. <https://doi.org/10.36690/2733-2039-2022-4-38>

2. Shevchenko O, Sheviakov O, Kornienko V, Burlakova I, Slavska Y, Sizov V, Dorohan S. Psychological components of the rehabilitation potential of specialists of low enforcement forces structures. *Med. perspekt.* [Internet]. 2022. Dec.29 [cited 2023 May 6]; 27(4): 214-21. Available from: <http://journals.uran.ua/index.php/2307-0404/article/view/271228>

Олександр ШУМЕЙКО,
старший викладач кафедри
психології та педагогіки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ Я-КОНЦЕПЦІЇ МОЛОДИХ ЮРИСТІВ ТА КУРСАНТІВ СИСТЕМИ МВС

Специфіка формування Я-концепції молодих юристів та курсантів вищів системи МВС під час навчання завжди викликала інтерес не лише у педагогів вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, але й у психологів. Особливості формування Я-концепції молодих правників та курсантів не є достатньо висвітленими через низку об'єктивних складнощів при дослідженні, адже якщо поведінковий та когнітивний компоненти можуть достатньо ефективно вивчатися за допомогою наявного у фахівців-психологів апарату психодіагностичних методик, то емоційний компонент є більш неоднозначним для вивчення. При аналізі проявів Я-концепції молодих правників та курсантів вищів системи МВС необхідно враховувати як фізіологічні, індивідуально-психологічні зміни (розвиток самосвідомості, розширення сфери вольової активності), так і соціальний контекст життя курсантів (мета, сенси, статусні диспозиції тощо). В юнацькому віці має бути вирішено мегазавдання – стати дорослим у всіх сенсах (фізіологічному, психологічному та соціальному). Однак це завдання вирішується плавно, без важких потрясінь та їх наслідків, методично та цілеспрямовано. Важливими ознаками, що істотно відрізняють юнацький вік від інших вікових категорій, є актуальні зміни у сфері самосвідомості, які мають першорядне значення для подальшого розвитку та становлення юнака-правоохоронця як дорослої та самодостатньої особистості. Саме в цьому віці у молодих людей активно формується самосвідомість, виробляється власна незалежна система цінностей та норм, широко апробуються критерії для самооцінки, формується ставлення до себе, світогляд. У цьому віці юнаки починають усвідомлювати свою ексклюзивність та унікальність, відбувається поступова заміна системи

оцінок, переорієнтація із зовнішніх оцінок на внутрішні.

Отже поступово у юнаків-правоохоронців формується особистісна глибинна сутність, свій «образ Я», Я-концепція в цілому, своя система самооцінки, яка сприяє подальшому усвідомленому або іноді й неусвідомленому моделюванню поведінки. Я-концепція – це система, яка динамічно розвивається, уявлення людини про саму себе, що включає критичне усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних, характерологічних, соціальних та інших властивостей, а також самооцінку та суб'єктивне сприйняття, вплив на особистість зовнішніх факторів [1]. Описову складову Я-концепції часто називають «образом Я»; складову ж, пов'язану зі ставленням до себе або окремих своїх якостей, називають самооцінкою.

Самооцінка – особистісне судження про свою цінність. Як зазначає Л.В. Бороздіна, «самооцінка відбиває ступінь розвитку в індивіда почуття самоповаги, відчуття власної цінності та позитивного ставлення до всього того, що входить у сферу його Я». Описуючи особливості самооцінки у курсантів відомчого вишу, багато дослідників відзначають її ситуативність, нестійкість, схильність до зовнішніх впливів. Особливо очевидні зміни відбуваються у змістовній стороні самооцінки. Це пояснюється, по-перше, тим, що саме в юнацький період дорослішання та становлення, досить короткий за своєю тривалістю, спостерігаються різкі зміни при переході усвідомлення від фрагментарного і недостатньо чіткого бачення себе – до повної, всеосяжної Я-концепції. У результаті в молодих правників та курсантів-правоохоронців виробляється суб'єктивний конструкт, орієнтований на певні дії та вчинки. Такі конструкти необхідні для міжособистісного спілкування, вироблення механізму взаємодії з іншими людьми. Кожна людина має свій специфічний та неповторний набір таких конструктів. До того ж колектив курсантів у вишах системи МВС – це також унікальна соціально-психологічна спільнота молодих людей, що об'єднані специфікою спільної предметної діяльності, тобто навчанням, загальною системою цілей, мотивами, орієнтаціями та мають загальне колективне самовизначення.

Найбільш важливими та добре усвідомлюваними якостями свого «Я» для курсантів та молодих правників виступають комунікативні, інтелектуальні, вольові та фізичні якості, прояв яких дозволяє розглядати їх як основу ціннісного ставлення до себе. У процесі пізнання себе як особистості, формування самооцінки, самоповаги здійснюється передусім під впливом референтних людей чи соціальних груп, що сприймаються молодими правоохоронцями як носії еталонних якостей. У юнаків оцінні судження визначаються локусом контролю, власним ідеалом і спрямовані на з'ясування питань: яким я є в очах оточуючих, наскільки я відрізняюся від них і наскільки близький до свого ідеалу.

Висновки: самооцінка молодого правника визначається синтезом різних видів оцінок оточуючих, результатами діяльності та спрямована на пошук

своєї значущості для інших і для самого себе. Самооцінка є центральним утворенням Я-концепції особистості молодих правників та курсантів. Вона значною мірою впливає на соціальну адаптацію особистості, є регулятором її поведінки, взаємовідносин та діяльності. Однак слід розуміти, що самооцінка не є генетично обумовленим особистісним конструктом. Саме формування самооцінки відбувається у процесі навчальної діяльності молодих правоохоронців та міжособистісної кооперації і співробітництва. Найближче соціальне оточення молодих правників значною мірою також впливає на формування самооцінки.

1. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції. Навч. посіб. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310 с.
2. Каламаж Р.В. Я-концепція як складова професійної самосвідомості юристів. Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог. 2006. - Вип. 7. – С. 156-164.
3. Каламаж Р.В. Психологія становлення професійної Я-концепції майбутніх юристів. Острог. Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – 404 с.

Олександр ШУМЕЙКО,
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
старший викладач кафедри
психології та педагогіки

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ МОЛОДИХ ЮРИСТІВ

Сьогодні юридичний фах є бажаним для багатьох молодих людей, а також можливістю повною мірою реалізувати себе та здобути авторитет в суспільстві. Однак варто відмітити, що зараз ще немає чітко окресленої наукової та законодавчої дефініції щодо категорії «молодий юрист» ані в юридичній психології, ані в правовій науці. Згідно із Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 року, який визначає вікові межі молодіжного віку від 14 до 35 років, на нашу думку, під категорію «молодий юрист» підпадають молоді люди віком від 14 до 35 років, які навчаються або навчалися у закладах вищої освіти різних рівнів акредитації на правових спеціальностях: здобувачі, студенти, курсанти, молоді науковці, вік яких не перевищує 35 років.

У своєму дослідженні ми мали на меті визначити особливості формування професійної Я-концепції молодих юристів у процесі професійної підготовки. Наше дослідження складалося з трьох основних етапів, а саме: підготовчо-теоретичного, що включав детальний аналіз предмета й об'єкта

дослідження, визначення методів дослідження окресленої проблематики; експериментальний етап, а саме: підбір психодіагностичних методик, проведення самої діагностики та аналіз отриманих результатів; узагальнюючий етап дослідження з формулюванням остаточних висновків та розробкою практичних рекомендацій для психологів, педагогів та спеціалістів суміжних професій. Наше дослідження проводилося на вибірці студентів-юристів другого курсу (50 осіб). Були застосовані наступні методики: Методика «Професійна готовність», Методика М. Куна та Т. Макпартленда, Методика діагностики емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні В. Бойка, Методика «Діагностики рівня емпатичних здібностей» В. Бойка, Методика дослідження самоствавлення В. Століна та С. Пантелєєва.

Висновки: за результатами аналізу результатів констатуючого експерименту було виявлено, що у студентів-юристів спостерігається відносно однаковий рівень сформованості професійної Я-концепції. Вони свідомо опановують професію юриста, планують майбутній професійний шлях, з позитивними емоціями висловлювали своє ставлення до професії, також спостерігалось прийняття власної особистості, розуміння своєї ролі в професії тощо.

Також ми запропонували програму, що спрямована на підвищення рівня розвитку професійної Я-концепції молодих юристів. На реалізацію програми передбачено 20 академічних годин. Особливе значення при реалізації програми приділяється застосуванню методів активного навчання: тренінгу рефлексивних умінь, діловій грі з проектування професійного саморозвитку. Програма була випробувана нами, а результати контрольної діагностики показали, що у студентів-юристів підвищився рівень сформованості професійної Я-концепції. Студенти ближче познайомилися з професією юриста, вони почали більш чітко розуміти власні плани на подальшу професійну діяльність. Нами було помічено, що паралельно з розвитком професійної Я-концепції у молодих юристів підвищується також рівень прийняття власної особистості.

1. Вірна Ж. Професіоналізація: Теоретико-методологічні витоки психологічного забезпечення. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2002. № 3. С. 186-196.
2. Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2012. 186 с.
3. Каламаж Р. В. Психологія становлення професійної Я-концепції майбутніх юристів. Острог. Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2009. – 404 с.

Відомості про авторів

ВАКУЛИК Вячеслав, кандидат історичних наук, доцент, кафедра акушерства сільськогосподарських тварин, Дніпровський державний аграрно-економічний університет.

ШЕВЧЕНКО Олександр, доктор медичних наук, професор, кафедра гігієни та екології, Дніпровський державний медичний університет.

ШЕВЯКОВ Олексій, доктор психологічних наук, професор, кафедра психології та педагогіки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.

ГОРІНА Ольга, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

ДЕЙНИЧЕНКО Лариса, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Донбаський державний педагогічний університет.

КОРНІЄНКО Вікторія, доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології та педагогіки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.

ПАНАСЕНКО Елліна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки, Донбаський державний педагогічний університет.

ПОГРІБНА Альона, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Донбаський державний педагогічний університет.

ПРИСНЯКОВА Людмила, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології, ВПНЗ Дніпропетровський гуманітарний університет.

СЕРГІЄНІ Олена, доктор медичних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.

ШУМЕЙКО Олександр, старший викладач кафедри психології та педагогіки, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.

СМЕТАНКІНА Олександра, здобувач вищої освіти, спеціальність 053 «Психологія», навчальна група Б-ПС-241 Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

САФРОНОВА Марія, здобувач вищої освіти, спеціальність 053 «Психологія», навчальна група Б-ПС-241 Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

ЗАХАРОВА С., магістрант 2 курсу, спеціальність «Психологія»,

факультет гуманітарної та економічної освіти, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет».

БЕЛЬСКИЙ Олександр, завідувач відділення реабілітації дитячої клінічної лікарні №6.

МАЛЕНКІНА Юлія, психолог середньої спеціалізованої школи №13.

ПРІЛОУС Зоя, лікар дитячої клінічної лікарні №3 ім. Руднева.

КУЛИК Вікторія, генеральний директор КНП МДКЛ №6.

ФОМЕНКОВА Наталія, начмед ДМКЛ №6.

ЛИПОВСЬКА Наталія, доктор наук з державного управління, професор кафедри управління та адміністрування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

МЕЛЬНИК Володимир, аспірант кафедри управління та адміністрування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

ОШИНА Аліна, психометрист, поліграфолог.

МАРКОВА Вероніка, здобувачка 2 курсу спеціальності «Психологія» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

СЛЕПЧЕНКО Катерина, здобувачка вищої освіти за спеціальністю «Психологія» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

ЯРМОШУК Анжела, здобувачка 2 курсу спеціальності «Психологія» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

САХАРОВА Катерина, старший викладач кафедри психології та педагогіки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

КОЗАКОВ Артем, здобувач вищої освіти першого бакалаврського рівня за спеціальністю «Психологія», група Б-ПС-141 ДДУВС.

ЖИЛА Карина, здобувач вищої освіти, група Б-ПС-141 першого бакалаврського рівня за спеціальністю «Психологія», Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.

ЛЕБІДЬ Ксенія, здобувач вищої освіти групи Б-ПС-141 першого бакалаврського рівня за спеціальністю «Психологія», Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.

СТЕПАНЧЕНКО Олександр, аспірант кафедри управління та адміністрування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

ФАСТ Дмитро, аспірант кафедри управління та адміністрування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

ГРІНА Кристина, здобувачка вищої освіти, група МЗ-ПС-221, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.

ШЕВЧЕНКО Олександр, аспірант кафедри управління та адміністрування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ
ЛЮДИНИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

*Матеріали Всеукраїнського
науково-практичного семінару
(м. Дніпро, 4 жовтня 2023 р.)*

За загальною редакцією
доктора психологічних наук, доцента
В. В. Корнієнко

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга*
Редактор *М. С. Касян*

Підп. до друку 02.05.2024. Формат 60x84/16. Друк – цифровий. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 6,74. Обл.-вид. арк. 7,25. Зам. № 10/24-зб

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 6054 від 28.02.2018